

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'NİN *EŞ-ŞEKÂİKU'N-NU'MÂNİYYE*'Sİ İLE
TETİMME VE ZEYİLLERİNDE KİRÂAT ÂLİMLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

SEMİH DEMİRKIRAN

AMASYA
Haziran – 2026

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KUR’AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE’NİN *EŞ-ŞEKÂİKU’N-NU’MÂNİYYE*’Sİ İLE
TETİMME VE ZEYİLLERİNDE KIRÂAT ÂLİMLERİ

Hazırlayan
Semih DEMİRKIRAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

AMASYA – 2026

Bu eseri, sabır ve umudun simgesi Gazze'ye, zulme karşı direnen yüreklere adıyorum...

TEZ ONAY SAYFASI

Semih DEMİRKIRAN tarafından hazırlanan “TAŞKÖPRÜLÜZÂDE’NİN *EŞ-ŞEKÂİKU’N-NU’MÂNİYYE*’Sİ İLE TETİMME VE ZEYİLLERİNDE KİRÂAT ÂLİMLERİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 14/05/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

.....

Üye : Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAZAN

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 14/05/2026

.....

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Tezimin içerdığı yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

14/05/2026

Semih DEMİRKIRAN

İmza

ÖZET

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE’NİN *EŞ-ŞEKÂİKU’N-NU ‘MÂNİYYE’*Sİ İLE TETİMME VE ZEYİLLERİNDE KİRÂAT ÂLİMLERİ

Semih DEMİRKIRAN

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2026

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ

Bu araştırma, XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin (ö. 968/1561) kaleme aldığı *eş-Şekâiku’-n-nu ‘mâniyye fî ulemâi’-d-Devleti’l-Osmâniyye* adlı eseri ile ona yazılan tetimme ve zeyilleri çerçevesinde kırâat âlimlerinin biyografilerini incelemektedir. Osmanlı biyografi geleneğinin en önemli kaynaklarından biri olan *eş-Şekâik* isimli eserinde Taşköprülüzâde, Osmanlının kuruluşundan itibaren 965/1558 yılına kadar yaşamış olan 521 âlimin hayatını aktarmış, bu bilgileri kendi gözlemleri, dönemin ilmî çevreleri ve yazılı kaynaklar çerçevesinde aktarmıştır. Eserin ilim dünyasında bir dönüm noktası haline gelmesi, kendinden sonra telif edilen tetimme ve zeyillerle birlikte sistematik ve geniş bir külliyyatın oluşmasına zemin hazırlayarak günümüzde biyografi sahasının en önemli literatürlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu minvalde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde gerçekleştirilen proje dahilinde, *eş-Şekâik* ile 10 adet tetimme ve zeyli, yazma nüshalar üzerinden hazırlanan transkripsiyonlu neşirleri vasıtasıyla ilim dünyasına kazandırılmıştır. Araştırma kapsamında *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyillerde toplam seksen bir kırâat âlimi tespit edilmiştir. Ancak bu şahsiyetlerden on birinin birden fazla eserde tekrar yer aldığı görülmüştür. Söz konusu âlimlerin biyografileri karşılaştırıldığında, müelliflerin çoğunlukla benzer bilgileri ve aynı hayat hikâyesini aktardıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple çalışmada tekrarın önüne geçmek amacıyla, aynı şahsiyetler hakkında ilk geçtiği yerde ayrıntılı bilgi verilmiş; sonraki eserlerde ise yalnızca dikkat çeken farklılıklar ve ilave bilgiler üzerinde durulmuştur. Araştırma, nitel araştırma çerçevesinde doküman analizi yöntemine dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, *eş-Şekâik* adlı eseri ile bu esere yazılan tetimme ve zeyiller, betimleyici analiz ve biyografik çözümleme yöntemiyle incelenmiştir. Eserde yer alan kırâat âlimleri, tarihsel ve ilmî bağlamları içerisinde ele alınarak Osmanlı biyografi geleneği içindeki konumları ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında incelenen âlimlerin farklı eserlerde yer alan biyografik bilgileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, *eş-Şekâik* ve ona yazılan tetimme ve zeyillerde kırâat ilminin Osmanlı ilim geleneği içerisinde önemli ve

süreklilik gösteren bir ilim dalı olarak ele alındığı tespit edilmiştir. Bunun yanında biyografileri incelenen kırâat âlimlerinin yalnızca kırâat sahasında değil; tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi farklı ilmî alanlarda da etkin rol üstlendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Biyografi, eş-Şekâik, Tetimme, Zeyil, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi.

ABSTRACT

SCHOLARS OF QIRA'AT RECITATION IN TASHKOPRUZADE'S AL-SHAQA'IQ AL-NU'MANIYYA AND ITS CONTINUATIONS AND SUPPLEMENTS

Semih DEMİRKIRAN

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Basic Islamic Science, M.A., May/2026

Supervisor: Asst. Prof. Adem YEŞİLDAĞ

This study examines the biographies of qira'at (Quranic recitation) scholars within the framework of *al-Shaqa'iq al-Nu'maniyya fi 'Ulama' al-Dawla al-'Uthmaniyya*, written by Tashkopruzade Ahmed Efendi (d. 968/1561), one of the 16th-century Ottoman scholars, and the *tatimmas* (completions) and *dhayls* (supplements) written for it. In *al-Shaqa'iq*, which is one of the most prominent sources of the Ottoman biographical tradition, Tashkopruzade narrated the lives of 521 scholars who lived from the foundation of the Ottoman Empire until the year 965/1558, drawing upon his own observations, contemporary scholarly circles, and written sources. The fact that the work became a turning point in the world of science paved the way for the formation of a systematic and extensive corpus along with the completions and supplements composed after it, making it one of the most important Literatures of the biographical field today. In this regard, within the scope of a project carried out by the Turkish Institution of Manuscripts (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), *al-Shaqa'iq* and its 10 completions and supplements have been brought into the scholarly world through their transcribed editions prepared from manuscript copies. Within the scope of the research, a total of eighty-one qira'at scholars were identified in *al-Shaqa'iq* and the completions and supplements written for it. However, it was observed that eleven of these figures were included in more than one work. When the biographies of the scholars in question were compared, it was understood that the authors mostly conveyed similar information and the same life story. For this reason, in order to avoid repetition in the study, detailed information about the same figures was given where they first appeared, while in subsequent works, only remarkable differences and additional information were emphasized. The research is based on the document analysis method within the framework of qualitative research. In this context, *al-Shaqa'iq* and the completions and supplements written for this work were analyzed through descriptive analysis and biographical analysis methods. The qira'at scholars in the work were evaluated within their historical and scholarly contexts, and their positions within the Ottoman biographical tradition were revealed. Furthermore, the biographical information

of the scholars examined within the scope of the study in different works was comparatively evaluated. As a result of the examinations, it has been determined that the science of qira'at is treated as an important and continuous branch of science within the Ottoman scholarly tradition in *al-Shaqa'iq* and the completions and supplements written for it. In addition, it has been concluded that the qira'at scholars whose biographies were examined played an active role not only in the field of qira'at but also in different scholarly fields such as tafsir (exegesis), hadith, fiqh (jurisprudence), and kalam (theology).

Keywords: Qira'at, Biography, al-Shaqa'iq, Tatimma, Dhayl, Tashkopruzade Ahmed Efendi.

ÖNSÖZ

İslam medeniyeti, tarih boyunca bilgiye, ilme ve bunların aktarımına büyük bir değer vermiş, âlimlerin ve ilim ehlinin hayatlarını kayda geçirerek hem ilmî hafızayı korumuş hem de sonraki nesillere örneklik teşkil eden bir düşünce ortaya koymuştur. Bu düşüncenin en önemli ürünlerinden biri, İslam ilim geleneğinde güçlü bir yer edinen tabakât ve biyografik eserler geleneğidir. Bu tür eserler, yalnızca âlimlerin hayatlarını aktaran metinler değil; aynı zamanda ilmin nasıl öğrenildiğini, öğretildiğini, hangi kurumsal yapılarda verildiğini ve hangi değerler etrafında şekillendiğini gösteren tarihî belgeler niteliğindedir.

Kırâat ilmi, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren Kur'ân'ın doğru okunması, rivayetlerin korunması ve farklı kırâat vecihlerinin belirli usuller çerçevesinde aktarılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu ilim, Osmanlı ilmî geleneğinde medrese ve dâru'l-kurrâlar başta olmak üzere birçok kurum aracılığıyla sistemli bir şekilde sürdürülmüştür. Biyografik kaynaklarda yer alan kırâat âlimlerinin tespiti, kırâat ilminin Osmanlı ilim dünyasındaki temsilcilerini ve sürekliliğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu biyografiler, kırâat ilminin diğer ilim dallarıyla ilişkisini ve âlimlerin ilmî kimlikleri içerisindeki yerini göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Bu çalışmanın odak noktasını, Osmanlı tabakât literatürünün en önemli ve kurucu metinlerinden biri olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eseri ile bu esere yazılan tetimme ve zeyillerde yer alan kırâat âlimlerinin biyografileri oluşturmaktadır. Osmanlı ilim tarihinin sürekliliğini ve ilmî çalışmalarını en iyi yansıtan bu metinlerde, kırâat ilmiyle meşgul olan âlimlerin hem bireysel hem de kurumsal düzeydeki katkıları değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında; öncelikle rehberliği, ilmî birikimi ve yönlendirici katkılarıyla araştırmamın her aşamasında desteğini hissettiren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Adem YEŞİLDAĞ hocama en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kaynak temini ve metinlerin karşılaştırılmasında yardımcı olan kıymetli dostum Öğr. Gör. Bayram GÜL hocama minnettarlığımı ifade ederim. Aynı zamanda araştırma sürecinde sabır, anlayış ve veren aileme çok teşekkür ederim. Bu çalışmanın, Osmanlı biyografi geleneği üzerine yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlamasını ve kırâat ilminin tarihî seyrine dair yeni ufuklar açmasını temenni ederim.

Semih Demirkıran

14/05/2026

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİSİ	xiii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	2
2. Araştırmanın Önemi	3
3. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
4. Araştırmanın Yöntemi.....	5
5. Araştırmanın Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi.....	5
I. BÖLÜM	
1. BİYOGRAFİ VE TABAKÂT İLMİNİN TARİHİ SERÜVENİ.....	7
1.1. Kavramsal Çerçeve.....	7
1.2. Biyografi ve Tabakât İlminin Tarihi Seyri	15
1.2.1. İlk Biyografik Çalışmalar.....	15
1.2.2. Tabakât İlminde İlk Çalışmalar	17
1.2.3. Osmanlı Yazılı Kültüründe Biyografik Çalışmalar	20
II. BÖLÜM	
2. <i>EŞ-ŞEKÂİKU'N-NU'MÂNİYYE'Sİ İLE TETİMME VE ZEYİLLERİ</i>	23
2.1. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)	23
2.1.1. Hayatı	23
2.1.2. Eserleri	25
2.1.3. <i>eş-Şekâiku 'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi 'd-Devleti 'l-Osmâniyye</i> Adlı Eseri.....	28
2.2. Habîbî Ahmed b. Dervîş (ö. 975/1567'ten sonra)	30
2.2.1. Hayatı	30
2.2.2. Eserleri	33
2.2.3. <i>ed-Devhatü 'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ 'i 'l-Osmâniyye</i> Adlı Eseri.....	33

2.3. Muhtesibzâde Mehmed Hâkî (ö. 976/1568'den sonra)	36
2.3.1. Hayatı	36
2.3.2. Eserleri	39
2.3.3. <i>Mecma' u'l-Eşrâf</i> Adlı Eseri	39
2.4. Ali b. Bâlî (ö. 992/1584)	42
2.4.1. Hayatı	42
2.4.2. Eserleri	44
2.4.3. <i>el- 'İkdü 'l-Manzûm fî Zikri Efâzılı 'r-Rûm</i> Adlı Eseri	46
2.5. İbrahim b. Ahmed el-Amâsî (ö. 998/1590'dan sonra)	49
2.5.1. Hayatı	49
2.5.2. Eserleri	50
2.5.3. <i>Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye</i> Adlı Eseri	50
2.6. Mecdi Mehmed Efendi (ö. 1000/1592)	53
2.6.1. Hayatı	53
2.6.2. Eserleri	55
2.6.3. <i>Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik</i> Adlı Eseri	56
2.7. Nev'îzâde Atâyî (ö. 1045/1635)	59
2.7.1. Hayatı	59
2.7.2. Eserleri	61
2.7.3. <i>Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü'ş-Şakâ'ik</i> Adlı Eseri	62
2.8. Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi (ö. 1136/1724)	64
2.8.1. Hayatı	64
2.8.2. Eserleri	65
2.8.3. <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> Adlı Eseri	66
2.9. Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731)	68
2.9.1. Hayatı	68
2.9.2. Eserleri	69
2.9.3. <i>Vekâyi 'u'l-Fuzalâ</i> Adlı Eseri	70
2.10. Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1322/1904)	74
2.10.1. Hayatı	74
2.10.2. Eserleri	76
2.10.3. <i>Tekmiletü'ş-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik</i> Adlı Eseri	76

III. BÖLÜM

3. EŞ-ŞEKÂİKUN-NU‘MÂNİYYE İLE TETİMME VE ZEYİLLERİNDE KİRÂAT

ALİMLERİ.....	79
3.1. <i>eş-Şekâiku ‘n-Nu ‘mâniyye</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri.....	79
3.1.1. Şeyh Ebü’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429).....	79
3.1.2. Molla Şemseddin el-Fenârî (ö. 834/1430)	85
3.1.3. Molla Gürânî (ö. 893/1488)	86
3.1.4. Muhyiddin Muhammed en-Niksârî (ö. 901/1495)	88
3.1.5. İbn Dedecik (ö. 926/1520)	89
3.1.6. İbn Ömer (ö. 907/1501)	89
3.1.7. Sürmelizâde Mehmed Efendi (ö. 920/1515)	89
3.1.8. Sâdık Halîfe el-Manisavî (ö. 926/1520).....	90
3.1.9. İbnü’l-Kaffâl (ö. 926/1520).....	90
3.1.10. Ubeydullah Çelebi (ö. 936/1529).....	91
3.1.11. Mehmed b. Ömer b. Hamza (ö. 938/1531)	92
3.1.12. Pîr Mehmed Efendi (ö. 942/1535)	93
3.1.13. İbnü’l-Arcûn Muhyiddin Muhammed Efendi (ö. 948/1541).....	93
3.1.14. İbn Ümmü Veled Abdülevvel (ö. 950/1543)	93
3.1.15. Muhyiddin Mehmed İbn Muslihuddîn el-Kocavî (ö. 951/1544)	94
3.1.16. Şeyh İbrâhim el-Halebî (Arap İmam) (ö. 956/1549)	95
3.2. <i>ed-Devhatü’l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ’i’l-Osmâniyye</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri.....	96
3.2.1. Şeyh Ebü’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429).....	96
3.2.2. Mevlâna Arab İmam İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549)	96
3.2.3. Mevlânâ Ma’lûl Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 963/1556)	96
3.3. <i>Mecma ‘u’l-Eşrâf</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri	97
3.3.1. Şeyh Ebü’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429).....	97
3.3.2. Molla Gürânî (ö. 893/1488)	97
3.3.3. Molla Ahmed İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534)	98
3.4. <i>el-İkdü’l-Manzûm fî Zikri Efâzılı’r-Rûm</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri	99
3.4.1. Şeyh Muhyiddin Birgili (ö. 981/1573).....	99
3.4.2. Şeyh Muslihuddin Nûreddinzâde (ö. 981/1574)	100
3.5. <i>Tercüme-i Şakâ’ik-i Nu ‘mâniyye</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri	102

3.5.1. Şeyh Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429).....	102
3.5.2. Molla Ahmed İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534)	102
3.6. <i>Hadâ'iku's-Şakâ'ik</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri	103
3.6.1. Molla Şemseddin el-Fenârî (ö. 834/1430)	103
3.6.2. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed-i Cezerî (ö. 835/1432).....	103
3.6.3. Molla Gürânî (ö. 893/1488)	105
3.6.4. Mevlânâ Velîyyüddin Hüseyinî (ö. 902/1496)	105
3.7. <i>Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik</i> Adlı Eserde Kırâat Âlimleri	106
3.7.1. Antakyalı Şeyh Ömer (ö. 967/1560)	106
3.7.2. Abdurrahman b. Cemâleddîn el-Merzifonî (ö. 971/1564)	107
3.7.3. Şeyh Alî el-Aclûnî (ö. 973/1565)	107
3.7.4. Muhzır Kulu Sinan Efendi (ö. 973/1566)	108
3.7.5. Kara Abdurrahman (ö. 976/1568)	108
3.7.6. Şeyh Alî el-Arabî (ö. 977/1569).....	109
3.7.7. Mustafa b. Mehmed b. Bostan (ö. 977/1570)	110
3.7.8. Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi (ö. 988/1580)	112
3.7.10. Münşî Mehmed Efendi (ö. 1001/1592).....	113
3.7.11. Şeyh Hasan Acemzâde Efendi (ö. 1002/1593).....	114
3.7.12. Şemseddin Ali b. Ganîm el-Makdisî (ö. 1004/1596)	115
3.7.13. Şeyh Ahmed (ö. 1006/1598)	116
3.7.14. Hâtib Mahmûd Çelebi (ö. 1012/1603)	116
3.7.15. Hüsâmeddîn (Cellâdzâde) (ö. 1025/1616)	117
3.7.16. Dârü'l-Kurrâ Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1025/1616).....	117
3.7.17. Salbaş Hasan Efendi (ö. 1039/1630).....	118
3.8. <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> 'ta Kırâat Âlimleri	119
3.8.1. İmâm-ı Sultânî Evliyâ Mehmed Efendi (ö. 1045/1635)	119
3.8.2. Baldırzâde Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1060/1650).....	120
3.8.3. İmâm-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi (ö. 1083/1672)	120
3.8.4. Uzun Ali Efendi (ö. 1089/1678).....	121
3.8.5. Hafız Şaban Efendi (ö. 1090/1679).....	122
3.8.6. Dahkî Mustafa Efendi (ö. 1090/1679)	122
3.8.7. Ayasofya Hatibi Şaban Efendi (ö. 1097/1686).....	123
3.8.8. Zeyrekzâde Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1098/1687).....	124
3.8.9. İmâm-ı Sultânî Şeker Efendi (ö. 1099/1688)	125

3.9. <i>Vekâyi 'u'l-Fuzalâ</i> 'da Kırâat Âlimleri	126
3.9.1. İmâm-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi (ö. 983/1575)	126
3.9.2. Hâfız Şaban Efendi (ö. 990/1583)	126
3.9.3. Rumiye Şeyhi Mahmud Efendi (ö. 1048/1639)	126
3.9.4. Muhammed B. Osman (Keçi) (ö. 1054/1644)	127
3.9.5. İmâm-ı Sultânî Şeker Efendi (ö. 1099/1688)	128
3.9.6. Balat Şeyhî Seyyid Hasan Efendi (ö. 1100/1688)	128
3.9.7. Hâcib Zâde Muhammed Efendi (ö. 1100/1689)	128
3.9.8. İmâm-ı Sultânî Ali Efendi (ö. 1103/1692)	129
3.9.9. Musâhib Paşa Hâcesi İbrahim Efendi (ö. 1120/1708)	130
3.9.10. Şeyh Mehmed Dede Çelebi Sabûrî (ö. 1130/1718)	131
3.9.11. Köprülüzâde Numan Paşa (ö. 1131/1719)	131
3.9.12. Şeyhü'l-Kurrâ Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1134/1722)	132
3.9.13. Şeyhü'l-Kurrâ Şeyh Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1722)	133
3.9.14. Şeyh el-Fazıl Süleyman Efendi (ö. 1134/1722)	135
3.9.15. Sabika İmâm-ı Sultânî Arabzâde Mehmed Efendi (ö. 1136/1723)	136
3.9.16. İmâm-ı Sultânî Abdullah Efendi (ö. 1140/1727)	137
3.10. <i>Tekmiletü 'ş-Şakâ'ik fî Hakki Ehli 'l-Hakâ'ik</i> 'ta Kırâat Âlimleri	138
3.10.1. Yahya Sıddık Efendi (ö. 1134/1722)	138
3.10.2. Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)	138
3.10.3. Şeyh Ahmed Mehasini (ö. 1146/1734)	140
3.10.4. el-Hâc Mehmed Efendi (ö. 1149/1737)	140
3.10.5. Şeyh Hasan-ı Mısırî (ö. 1151/1739)	141
3.10.6. Üsküdarlı Hasan Efendi (ö. 1152/1739)	141
3.10.7. Şeyh Ahmed (Saydâ) (ö. 1165/1752)	141
3.10.8. Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1165/1752)	142
3.10.9. Abdullah Hilmi Efendi (ö. 1167/1754)	142
SONUÇ	146
KAYNAKÇA	148
EKLER	155
Ek-1. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin <i>eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası	156

Ek-2. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin <i>eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye</i> Adlı Eserinin Son Sayfası	157
Ek-3. Muhtesibzâde Mehmed Hâkî'nin <i>Mecma'u'l-eşrâf</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası	158
Ek-4. Muhtesibzâde Mehmed Hâkî'nin <i>Mecma'u'l-Eşrâf</i> Adlı Eserinin Son Sayfası.....	159
Ek-5. Ali B. Bâlî'nin <i>el-'İkdü'l-manzûm fî zikri efâzılı'r-Rûm</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası.....	160
Ek-6. Ali B. Bâlî'nin <i>el-'İkdü'l-manzûm fî zikri efâzılı'r-Rûm</i> Adlı Eserinin Son Sayfası.....	161
Ek-7. İbrahim b. Ahmed el-Amâsî'nin <i>Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası.....	162
Ek-8. İbrahim b. Ahmed el-Amâsî'nin <i>Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye</i> Adlı Eserinin Son Sayfası.....	163
Ek-9. Mecdî Mehmed Efendi'nin <i>Hadâ'iku's-Şakâ'ik</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası.....	164
Ek-10. Mecdî Mehmed Efendi'nin <i>Hadâ'iku's-Şakâ'ik</i> Adlı Eserinin Son Sayfası.	165
Ek-11. Nev'îzâde Atâyî'nin <i>Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası.....	166
Ek-12. Nev'îzâde Atâyî'nin <i>Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik</i> Adlı Eserinin Son Sayfası.....	167
Ek-13. Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi'nin <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası.....	168
Ek-14. Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi'nin <i>Zeyl-i Şakâ'ik</i> Adlı Eserinin Son Sayfası...169	
Ek-15. Şeyhî Mehmed Efendi'nin <i>Vekâyi'u'l-fuzalâ</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası	170
Ek-16. Şeyhî Mehmed Efendi'nin <i>Vekâyi'u'l-fuzalâ</i> Adlı Eserinin Son Sayfası	171
Ek-17. Fındıklılı İsmet Efendi'nin <i>Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik</i> Adlı Eserinin İlk Sayfası.....	172
Ek-18. Fındıklılı İsmet Efendi'nin <i>Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik</i> Adlı Eserinin Son Sayfası	173
ÖZ GEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİSİ

b.	: Bin (oğlu)
c.c.	: Celle Celâlüh
ed.	: Editör
Hzl.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
h.	: Hicri
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.a.s.	: Sallelâhü aleyhi ve sellem
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğer
thk.	: Tahkik eden
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

İslam medeniyeti, klasik dönemlerden itibaren ilmî mirası merkeze alıp yeniden yorumlayarak kendine özgü bir düşünce kimliği oluşturmuştur. Bu kimliğin en belirgin özelliklerinden biri; bireylerin ilmî şahsiyetlerini, düşünsel katkılarını ve toplumsal rollerini konu alan tabakât eserleridir. Bu anlamda tabakât eserler, İslam düşünce dünyasında hem ilmî aktarımın hem de kültürel hafızanın temel araçlarından biri olarak önem kazanmıştır. Bu tür metinler, bireylerin şahsî tecrübelerini kaydetmekten öte, ilmin sürekliliğini ve kurumsal yapısını görünür kılan tarihî belgeler niteliğindedir.

İslam dünyasında tabakât geleneğinin kökleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatını konu edinen sîret literatürüne kadar uzanmaktadır.¹ Bu literatür, yalnızca tarihî bir kayıt sunmakla kalmamış, aynı zamanda dinî ve ahlâkî bir rehberlik işlevi de görmüştür. Daha sonra sahabe, tabiîn ve ulemanın hayatlarını anlatan tabakât türündeki eserler, bireysel tecrübeleri toplumsal ve dinî bir anlam çerçevesine yerleştirmiştir. Bu yönüyle İslam tabakât geleneği; tarih, edebiyat, ahlâk ve dinî ilimler arasında köprü kuran bir tür olarak şekillenmiştir.²

Osmanlı döneminde ise tabakât geleneğinin önemli temsilcilerinden biri, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'dir. Müellifin kaleme aldığı *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eser, Osmanlı biyografi literatürünün kurucu metinlerinden biri kabul edilmektedir. Taşköprülüzâde, çalışmada birçok kez ismi geçeceği için okuyucuyu yormamak adına *eş-Şekâik* şeklinde kısaltacağımız bu eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren kendi dönemine kadar yaşamış yaklaşık 521 şahsiyetin biyografisini derlemiştir; onların eğitim süreçlerini, ilmî yönlerini, eserlerini ve hizmet ettikleri görevleri kronolojik bir biçimde kaydetmiştir. Bu yönüyle eser, Osmanlı'nın kurumsallaşma tarihindeki en erken ve en sistematik örneklerden biri olarak kabul edilmiştir. *eş-Şekâik*'in önemi, sadece kendi döneminin ilmî yapısını yansıtmada değil, aynı zamanda sonraki dönemlerde kaleme alınan tetimme ve zeyil çalışmalarına öncülük etmesinde de görülmektedir. Nitekim müellifin ardından Habîbî Ahmed b. Dervîş, Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, Âşık Çelebi, Ali b. Bâlî, Mecdî Mehmed Efendi, İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, Nev'îzâde Atâyî, Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi, Şeyhî Mehmed Efendi, Fındıklılı İsmet Efendi gibi isimler bu eseri kendi

¹ Siyer, sözlükte “davranış, hal, yol, âdet, bir kimsenin ahlâkı, seciyesi ve hayat hikâyesi” gibi anlamlara gelen sîret kelimesinin çoğuludur. Sîret Kur'an-ı Kerîm'de, “Allah (c.c.) Musa'ya ‘Âsâyı al ve korkma! Biz onu ilk haline dönüştüreceğiz.’ buyurdu” âyetinde (Tâhâ 20/21) “hal ve şekil” mânasında yalnız bir yerde geçmektedir. Sîret ve siyer Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatı, onun hayatını konu edinen bilim dalı ve bu dalda yazılan eserler için terim olarak kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319.

² Casim Avcı, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/297.

dönemlerinin ilmî çevrelerine uyarlayarak genişletmişlerdir. Bu zeyiller, *eş-Şekâik* geleneğini dört asırdan fazla bir süre boyunca yaşatmış ve Osmanlı tabakât tarihçiliğini kesintisiz bir zincir haline getirmiştir.

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Osmanlı ilim geleneğinde âlimlerin hayatlarını, ilmî kimliklerini ve ilmî faaliyetlerini konu edinen tabakât eserleri, yalnızca şahısların hayat hikâyelerini aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin ilmî yapısını, eğitim anlayışını ve ilimler arası ilişkileri de yansıtmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu müktesebatın en önemli ve kurucu metinlerinden biri olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *eş-Şekâik* adlı eser ile bu esere yazılan tetimme ve zeyillerde yer alan kırâat âlimleri araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Taşköprülüzâde'nin kaleme aldığı *eş-Şekâik* adlı eser Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan müellifin yaşadığı döneme kadar farklı ilim dallarında faaliyet göstermiş 521 âlimin biyografisini içermektedir. Bu şahıslar arasında tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve Arap dili gibi alanlarda öne çıkan isimler bulunduğu gibi, Kur'an ilimleri ve özellikle kırâat ilmiyle ilişkili âlimler de yer almaktadır. Bu çerçevede çalışma, söz konusu eserlerde yer alan kırâat âlimlerinin tespit edilmesini ve bu âlimlerin biyografik yönleriyle ele alınmasını konu edinmektedir. Bu çalışmada, *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyillerde yer alan kırâat âlimleri incelenmiş; toplam seksen bir kırâat âlimi tespit edilmiştir. Çalışmada, birden fazla eserde tekrar eden on bir şahsiyetin biyografileri karşılaştırılmış, müelliflerin aynı şahıslar hakkında benzer bilgileri aktardıkları görülmüştür. Bu sebeple söz konusu âlimler, ilk geçtiği yerde ayrıntılı biçimde ele alınmış; sonraki eserlerde ise yalnızca dikkat çeken farklılıklar ve ilave bilgiler değerlendirilmiştir. Bu âlimlerin hayatları, ilmî kimlikleri ve kırâat ilmiyle olan ilişkileri incelenmiştir. Bu bağlamda kırâat âlimlerinin eğitim süreçleri, hocaları, talebeleri, icâzet silsileleri ve ilmî faaliyetleri dikkate alınarak Osmanlı ilim geleneği içerisindeki yerleri ortaya konulmuştur.

Araştırma konusu çerçevesinde, kırâat âlimlerine dair bilgiler belirli bir sistematik içerisinde ele alınmış; her bir âlimin biyografisi eğitim hayatı, kırâat ilmindeki yetkinliği ve ortaya koyduğu ilmî çalışmalar bağlamında değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, ulema tabakâtı içerisindeki yerleri göz önünde bulundurularak kronolojik ve tematik bir düzen içerisinde sunulmuştur. Bu yönüyle çalışma, biyografik kaynaklarda dağınık halde bulunan kırâat ilmine dair verilerin bir araya getirilmesini ve bu veriler üzerinden kırâat ilminin Osmanlı ilim dünyasındaki yerinin ortaya konulmasını konu edinmektedir. Aynı zamanda araştırma, kırâat âlimlerinin tabakât kaynaklarındaki temsillerini incelemeyi, bu ilmin

Osmanlı tabakât literatürü içerisindeki yerini ve görünürlüğünü ortaya koymayı, ayrıca *eş-Şekâik* geleneğinde kırâat ilmine dair oluşan ilmî birikimleri değerlendirilmesi araştırmanın temel amaçları arasında yer almaktadır.

Bu yönüyle araştırma, *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyil geleneği içerisinde kırâat ilminin konumunu tespit etmeyi, bu ilimle ilişkili âlimlerin tabakât kaynaklarında hangi özellikleriyle öne çıkarıldığını ortaya koymayı ve kırâat ilminin Osmanlı biyografi literatüründeki görünürlüğünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, Osmanlı biyografi geleneğinin kırâat ilmi açısından incelenmesine ve kırâat tarihinin şahıs merkezli olarak takip edilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Önemi

Araştırma, Osmanlı biyografi geleneğinin kırâat ilmi özelinde ele alınarak *eş-Şekâik* ve ona yazılan tetimme ile zeyiller, Osmanlı tabakât geleneğinin en kapsamlı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Söz konusu eserler, yalnızca Osmanlı ilim hayatında yetişen âlimlerin biyografilerini kayıt altına almakla kalmamış, aynı zamanda sonraki dönemlerde kaleme alınan biyografik çalışmalara kaynaklık ederek Osmanlı tabakât yazıcılığının şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu eserlerde yer alan kırâat âlimlerinin hayatları, ilmî faaliyetleri ve eserleri; Osmanlı kırâat geleneğinin tarihî sürekliliğini, kırâat ilminin Osmanlı ilim dünyasındaki konumunu ve Kur'an ilimlerinin toplum nezdindeki itibarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca mezkûr kaynaklar, Osmanlı düşünce ve ilim hayatında tabakât literatürünün bir kültürel hafıza unsuru olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koyması açısından da dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda çalışma, tabakât kaynaklarında dağınık halde bulunan kırâat ilmine dair verilerin bir araya getirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu eserlerde farklı ilim dallarına mensup âlimler arasında yer alan kırâat âlimlerinin tespit edilmesi ve bu şahıslara dair bilgilerin sistemli bir bütünlük içerisinde ele alınması, Osmanlı kırâat geleneğinin daha açık biçimde ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca kırâat âlimlerini tabakât kaynaklar çerçevesinde ele alan çalışmaların sınırlı olması da bu araştırmanın önemini artıran diğer unsurlardan biridir. Bu yönüyle araştırma, kırâat ilmine dair biyografik verilerin müstakil bir inceleme alanı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Çalışmanın önemli yönlerinden biri, kırâat ilminin Osmanlı ilim dünyasındaki yerinin medrese ve dâru'l-kurrâ gibi ilmî kurumlar çerçevesinde değerlendirilmesine imkân sağlamasıdır. Ayrıca kırâat âlimlerinin eğitim süreçleri, ilmî ilişkileri ve görevleri üzerinden

Osmanlı ilim yapısındaki konumlarının incelenmesi, kırâat geleneğinin kurumsal sürekliliğinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Ayrıca *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyillerin birlikte ele alınması, Osmanlı biyografî geleneğinin sürekliliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu eserler aracılığıyla farklı dönemlerde yaşamış kırâat âlimlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi mümkün olmuştur. Böylece söz konusu ilmin tarihsel gelişimi daha bütüncül bir şekilde ele alınmış olması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Son olarak bu çalışmanın, kırâat âlimlerine dair biyografik bilgileri sistematik bir biçimde bir araya getirmesiyle hem Osmanlı ilim tarihi alanında yapılan çalışmalara hem de kırâat ilmi alanındaki araştırmalara katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu yönüyle araştırma, ilgili alanlarda yapılacak yeni çalışmalar için bir zemin oluşturması bakımından da önem taşımaktadır.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Osmanlı biyografî geleneğinin önemli bir temsilcisi olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eseri ile ona yazılan tetimme ve zeyillerle konu yönünden; Osmanlı'nın kuruluş döneminden başlayarak tetimme ve zeyiller aracılığıyla XIX. yüzyıla kadar uzanan zaman dilimiyle de vakit yönünden sınırlı tutulmuştur. Çalışmada, söz konusu eserlerin kapsamındaki veriler dikkate alınmış, diğer biyografik kaynaklar ise sadece destekleyici bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından “Şekaik-ı Nu'mâniyye Çeviri ve Zeyilleri Projesi” kapsamında çalışmamızın ana unsurları olan eserlerin bir araya getirilmesi, araştırmanın verimli bir biçimde tamamlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu proje, *eş-Şekâik*'in Arapça metninin, Türkçeye çevirisi ve zeyillerinin yayımlanmasını amaçlayan uzun soluklu bir dizi çalışmasıdır. Ancak proje henüz tamamlanmadığı için bu araştırma sırasında söz konusu projede yer alan eserlerin yalnızca yayımlanmış veya erişime açık bölümlerinden istifade edilmiştir. Bu proje kapsamında toplam 12 adet eser ismi geçse de Âkifzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1071/1660) *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû* adlı eseri proje kapsamında henüz incelemeye dâhil edilmemiştir. Ayrıca Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) *Tetimmetü's-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye* adlı eserinin de proje kapsamında olmasıyla birlikte içeriğinde konumuza dair bir isim tespit edilememesi sebebiyle çalışmamız 10 adet eserle sınırlandırılmıştır. Projenin tamamlanmasıyla birlikte yeni yayımlanacak metinler üzerinden mevcut bilgilerin yeniden değerlendirilmesi ve eksik biyografik bilgilerin tamamlanması da mümkün hâle gelecektir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada kullanılan yöntem, nitel bir yaklaşım çerçevesinde şekillenmiş olup betimleyici ve karşılaştırmalı analiz temeline dayanmaktadır. Çalışma, öncelikle metin incelemesine ve biyografik çözümlemeye dayanarak yürütülmüştür. Araştırmanın ana kaynağını Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eseri oluşturmaktadır. Bu temel metin, esere yazılmış tetimme ve zeyiller ile karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Bu eserlerde yer alan kırâat âlimlerinin biyografileri, tarihsel ve ilmî bağlamı içinde değerlendirilmiş olup müelliflerin yaşam tarzları dönemin ilim anlayışı ve kırâat geleneği içindeki süreklilik analiz edilmiştir.

Veri çözümlemesi sürecinde metin çözümleme yöntemiyle biyografik metinlerdeki ortak temalar, ilmî silsileler ve şahıslar arası bağlantılar belirlenmiştir. Aynı şahıs hakkında farklı kaynaklarda geçen bilgiler karşılaştırılmış, tarihsel tutarlılık ve kavramsal bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca dönemin dil ve terim özellikleri göz önünde bulundurularak “kırâat”, “tecvid”, “şeyhülkurrâ”, “kurrâ”, “mukrî”, “reîsü'l-kurrâ”, “dârülkurrâ”, “hâfız” ve “mücevvîd” gibi kavramlar, metinlerde kullanıldıkları bağlam dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Bu yönüyle çalışma, biyografik verilerin tespiti ve derlenmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda, *eş-Şekâik*, tetimme ve zeyillerinde yer alan kırâat âlimlerine dair bilgiler metinler üzerinden incelenmiştir. Araştırma, nitel veri analizi ilkelerine uygun olarak tarihsel veriyi ortaya koymuş ve metinler arası karşılaştırmayla desteklenmiştir.

5. Araştırmanın Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamızda ele aldığımız kaynaklar; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eseri başta olmak üzere Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâiku'l-hakâik fî tekmeleti's-Şakâik*, Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâiyu'l-fuzalâ* gibi tetimme ve zeyiller başta olmak üzere İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı eseri ile TDV İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan ilgili maddelerden yararlanılmıştır. Ayrıca Osmanlı biyografî geleneği, kırâat tarihi ve kırâat âlimleri üzerine hazırlanmış tez, makale ve kitap çalışmaları incelenmiş; Abdullah Akyüz'ün *Osmanlı kırâat âlimleri* adlı yüksek lisans tezi başta olmak üzere alanla ilgili araştırmacıların çalışmalarından da istifade edilmiştir.

Osmanlı tabakât geleneği ve *eş-Şekâik* literatürü üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı doğrudan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği üzerinde yoğunlaşırken, bazı çalışmalar ise *eş-Şekâik* geleneğini Osmanlı tabakât yazıcılığı açısından

değerlendirmiştir. Bunun yanında Osmanlı'da kırâat ilmi, dâru'l-kurrâ kurumları ve kırâat âlimleri üzerine çeşitli tez ve makale çalışmaları da yapılmıştır. Bu bağlamda Abdullah Akyüz başta olmak üzere Osmanlı kırâat geleneği üzerine araştırma yapan akademisyenlerin çalışmaları, alan açısından önemli katkılar sunmuştur.

Ülkemizde yapılan çalışmalarda genellikle Osmanlı tabakât geleneği, tabakât literatürü veya kırâat tarihi ayrı ayrı ele alınmıştır. Bazı araştırmalarda *eş-Şekâik* ile ona ithafen yazılan tetimme ve zeyil geleneği tabakât yazıcılığı açısından incelenirken, bazı çalışmalarda Osmanlı kırâat geleneği, kırâat eğitimi ve belirli kırâat âlimleri üzerinde durulmuştur. Ancak mevcut çalışmalar incelendiğinde, *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyillerde yer alan kırâat âlimlerini müstakil ve sistematik biçimde inceleyen kapsamlı bir araştırmanın bulunmadığı görülmektedir.

Bu çalışma, söz konusu tabakât kaynaklarında yer alan kırâat âlimlerini bir araya getirerek onların hayatlarını, ilmî faaliyetlerini, görevlerini ve eserlerini sistematik biçimde incelemesi bakımından mevcut çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca araştırma, Osmanlı tabakât literatürü ile kırâat tarihi arasındaki ilişkiyi ortaya koyması, kırâat ilminin Osmanlı ilim dünyasındaki yerini tabakât verileri üzerinden değerlendirmesi ve dağınık halde bulunan bilgileri bütüncül bir çerçevede ele alması bakımından literatüre katkı sağlamaktadır.

I. BÖLÜM

1. BİYOGRAFİ VE TABAKÂT İLMİNİN TARİHİ SERÜVENİ

1.1. Kavramsal Çerçeve

Biyografi terimi ise XVIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan Yunancadaki “bios/hayat” ve “graphein/yazmak” kelimelerinden türetilmiştir. O zamana kadar biyografiler; “yaşam yazısı”, “hayat tarihi” ya da “ünlü kişilerin hikayesi” gibi ifadelerle tanımlanmıştır. İnsan hayatını konu edinen tüm anlatılar için kullanılan bu terim, günümüzdeki anlamını Samuel Johnson (ö. 1784) sayesinde kazanmıştır. İlk biyografi örnekleri, efsaneleşmiş kişilerin ya da önemli liderlerin yaşam öykülerinin mezar taşlarına kazınması veya destanlarda işlenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Orhun ve Yenisey yazıtlarında, ayrıca Gılgamış Destanı’nda bireylerin yaşam öyküleri bazen kendi ifadeleriyle aktarılmıştır. Bu dönemlerde biyografi yazımına ilham veren ortak amaç vefat eden kişinin anısını yüceltmek, hatırlanmasını sağlamak ve onu geleceğe taşıyabilmek olmuştur. Aynı zamanda bu metinler dönemin toplumsal ve kültürel değerlerini yansıtmaya işlevi görmüştür.³

Biyografinin oluşumunda kökleri yüzyıllar öncesine dayanan bir merak ve anma isteği önemli bir etken olmuştur. Ölümün kaçınılmaz olduğunu kavrayan birey; hatırlama, unutulmazlık, yaşamını kaybetmiş birini anlamlandırma ve onunla manevi bir bağ kurma konusunda daha duyarlı hale gelmiştir. Bu hisler ise biyografi türünün hem tarihsel süreçte hem de günümüzde yaygınlığını artırarak varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Ayrıca biyografik eserler yalnızca bireylerin yaşam öykülerini değil aynı zamanda onların toplumsal ve kültürel etkilerini de açığa çıkartmıştır. Bu tür yazılar, geçmişle günümüz arasında bir köprü kurarak insana farklı bir bakış açısı sunmuştur.⁴

Biyografi terimi, sadece bir yaşamın ele alınması şeklinde yapılacak bir sözlük tanımı ile kısıtlanmamalıdır. Böyle bir tanım bu kavramı açıklamak yerine onun anlamını da daraltabilmektedir. Çünkü biyografinin bir bireyin hayatının yazılı kaydı olarak tanımlanması doğru bir yaklaşımdır. Ancak bu tanım biyografi teriminin daha genel bağlamından ayrılarak ele alınmalıdır. Biyografi, antik dönemlere ve daha da eskiye uzanan geniş bir alandır. Sadece yazılı yaşam öyküleriyle sınırlı değildir. Bireylerin gerçek hayatlarının çeşitli medya platformlarında yansıtılabildiği bir alanı da kapsamaktadır. Nitekim eski dönemlerde mezar

³ Aslıhan Ünlü, *Biyografi ve Biyografik Dram* (Ankara: Notabene Yayınları, 2015), 35.

⁴ Sinem Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı’nda Modern Biyografinin Doğuşu* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 9.

taşlarına kazınan kısa yaşam öykülerinden günümüz teknolojisiyle hazırlanan dijital görsel sunumlara kadar birçok eser biyografi özelliği taşıyabilmektedir. Bu tür eserler geçmişî anlamlandırma ve geleceğe aktarma işlevi de görmektedir.⁵

Biyografi, bir kişinin hayatını, faaliyetlerini, eserlerini ve yaşadığı dönemdeki konumunu konu edinen yazı türüdür. Bu durumda kişinin resmini ortaya koyabilmek için tarihsel belgelerden ve arşivlerden faydalanılmaktadır. Biyografi yazım sürecinde öznellik, tarihî gerçeklik ve anlatım biçimi gibi unsurlar, metnin şekillenmesinde belirleyici rol oynamakta ve bu unsurlar zamanla farklılaşarak daha karmaşık bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Biyografik eserlerde şahsiyetlerin hayatları, eğitim süreçleri, ilmî faaliyetleri, görevleri, eserleri ve yaşadıkları dönemin şartları kaynakların elverdiği ölçüde ele alınmaktadır. Bu tür bir değerlendirme yalnızca bireyin geçmişine değil onun yaşadığı çevrenin dinamiklerine de ışık tutabilmelidir. Tarihi ve otobiyografik verilere ulaşarak bunları mevcut dönemin koşullarına göre yeniden ele almak ve bu kavramların değişim süreçlerinin sağlaması gerekmektedir.⁶

Biyografik eserlerde, ele alınan şahsiyetlerin hayatları yaşadıkları dönemin şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Bu durum, kişilerin ilmî faaliyetlerinin, görevlerinin ve eserlerinin daha sağlıklı anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle biyografiler yalnızca bireyin hayatını değil aynı zamanda onun yaşadığı tarihsel koşulları da yansıtarak daha geniş bir çerçeve sunabilmelidir. Bu tür eserler, öznesinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlarken aynı zamanda dönemin toplumsal yapısını da aydınatabilmektedir.⁷

Hayalî ya da gerçekçi fark etmeksizin bireylerin yaşamlarını kaydetmek amacıyla kullanılan bu hatıra ve yorumlayıcı yaklaşım, yazının ortaya çıkmasıyla birlikte daha etkin bir biçimde varlık göstermeye başlamıştır. Bunun yanı sıra yazılı olarak kaydedilen yaşamlar, tarihsel açıdan tartışmalı bir anlatıyı da beraberinde getirmiştir. Eski zamanlarda görsel teknolojilerin sınırlı olması göz önünde bulundurulduğunda bireylerin hayatlarının sadece yazılı olarak kaydedilmesi dönemin bir zorunluluğu olmuştur. Ayrıca bu tür yazılı belgelerin çoğunlukla tarihi figürler ve önemli şahsiyetler üzerine odaklanması, biyografik eserlerin

⁵ Muhammed Said Tuğcu, *Biyografi Belgesellerinde Anlatı Yapısı ve Portrenin Görsel İnşası* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 64.

⁶ Ünlü, *Biyografi ve Biyografik Dram*, 47-48.

⁷ Büşra Tan, *İskender Pala'nın Romanlarında Biyografik Unsurlar* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 3.

tarihe dair anlatıları şekillendirmesine büyük ölçüde katkı sağladığını göstermektedir.⁸ Bu durum tarih yazımında bireylerin etkisini ve izlerini sürme imkânı tanımaktadır.

Bir kişinin biyografisi; doğumu, ailesi, eğitim süreci, kişilik özellikleri, arkadaşlık ilişkileri, toplumsal yönleri, evliliği, çocukları, belirleyici nitelikleri ve elde ettiği başarılar gibi pek çok unsuru içerebilmektedir. Elde edilen bu unsurlar biyografiyi daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar bireyi doğrudan etkileyen unsurlardır. Kişinin doğduğu yerin ötesinde o dönemin siyasî ve coğrafi şartlarını ele almak, yalnızca bireyin eğitimini değil ailesinin ve çevresinin eğitim geçmişini de incelemek o bireyin şekillenme sürecini ve gelişim koşullarını daha derinlemesine sunmaktadır.⁹ Böylece biyografinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır.

Bir biyograf, ele aldığı kişinin yaşamını doğrudan gözlemlememişse bu kişiyle ilgili bilgilere farklı kaynaklardan ulaşmaktadır. Eğer özne bir yazar ya da sanatçıysa onun eserleri biyografa rehberlik ederken başka türdeki bireylerde ise mektup, anı veya günlüğü gibi kişisel yazılı belgeler kullanılabilir. Biyograf, öznesi hakkında bilgi edinirken aynı zamanda kendi bakış açısını da geliştirir. Bu nedenle her biyografi aslında otobiyografik bir boyut taşımaktadır. Öznenin yaşamının kapsamı ne kadar genişse biyografin anlatacağı hikâye de o kadar seçici olmayı gerektirir. Sonuç olarak biyografin anlatım şekli bireyin hayatındaki hangi olaylara, özelliklere ve anlamlara odaklanacağına bağlı olarak şekillenir ve bu bakış açısı biyografinin genel yönünü belirlemektedir.¹⁰ Bu süreç biyografinin hem geçmişe hem de kendi bakış açısına yönelik bir yansıma oluşturmaya olanak tanımaktadır.

Biyografiler, sadece bireyin yaptığı işler, doğum yeri, ölüm tarihi, yaşadığı yerler veya çalışma hayatı gibi genel özelliklerle sınırlı değildir. İncelenen kişinin benzersiz özellikleri, karakteri, ses tonu, dili ve düşünce tarzı da biyografinin önemli bir parçasıdır. Bir hayatın kendine özgü özellikleri onu sıradanlıktan ayıran ve öne çıkaran önemli unsurlardır. Biyografilerin diğerlerinden farklı ve özel olabilmesi o hayatın dikkat çekici yönlerinin keşfedilmesiyle mümkündür. Bu ayrıntılar biyografinin derinlik kazanmasına ve okuyucuya daha anlamlı bir şekilde aktarılmasına olanak tanımaktadır.¹¹ Bu yönleriyle biyografi yalnızca bir yaşamın kaydı değil aynı zamanda o yaşamın özünü yansıtan bir anlatıdır.

Bireylerin hayatlarına dair ilk kayıtlar ve bu kişileri tanıma çabalarının önemi zamanla daha fazla anlaşılmaya başlanmıştır. Biyografi, insanlara kültürel bir bakış açısı sunarak, onları uyarak ve anlayışlarını derinleştirerek bilgi sağlamaktadır. Aynı zamanda geçmişteki

⁸ Tuğcu, *Biyografi Belgesellerinde Anlatı Yapısı ve Portrenin Görsel İnşası*, 65.

⁹ Mahmut Çetin, *Biyografi Kitabı* (İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık, 2012), 16-17.

¹⁰ Ünlü, *Biyografi ve Biyografik Dram*, 48-50.

¹¹ Vefa Taşdelen, "Biyografi: Ötekine Yolculuk", *Milli Eğitim Dergisi* 172 (2006), 5-6.

medeniyetlerin daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunmuştur. Bu işlevleri biyografinin günümüzde de devam eden en önemli rollerindendir. Bu süreç tarihi ve kültürel bağlamdaki önemli noktalara ışık tutarak insanlık tarihine dair daha geniş bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımaktadır.¹²

Biyografi yazarı için karşılaşılan en belirgin sorun, geçmişte yaşamış ve savunma yapma imkânı bulunmayan bir kişi hakkında kesin bir hüküm vermek zorunda kalmaktır. Tarihsel bir bağlamda biyografi, subjektiflik açısından oldukça hassas bir alan olarak kabul edilmektedir. Biyograf, anlatımında çeşitli eğilimler benimseyebilir bu eğilimler bazen olumlu bazen de olumsuz olabilir. Artık hayatta olmayan birinin biyografisi söz konusu olduğunda yazarın öznelliği tamamen devreye girmektedir. Bu durum yaşamda olan bireyler için de benzer şekilde geçerlidir. Sanatçılar bile biyografilerinde kendi öznel bakış açılarını yansıtmaya eğilimindedir. Kişinin hayatına dair öznel yaklaşım ve biyografını yazan kişinin bakış açısı bir araya geldiğinde ortaya çıkan sonuç yeni bir gerçekliğe dönüşebilmektedir. Bu çerçevede yazarın sunduğu gerçeklik, aslında hem öznenin hayatı hem de yazarın kendi bakış açısını birleştirerek şekillenen bir bütün olabilmektedir.¹³

Biyografiler genel anlamda *otobiyografi*, *monobiyografi* ve *portre* şeklinde üç başlık olarak incelenmektedir. Otobiyografi, aslında kişinin kendi hayat hikayesini kendisinin kaleme aldığı yazılara denir. Sanat, spor, edebiyat, politika, bilim vb. alanlarda yaptıkları ile ön plana çıkmış kişilerin hayatları boyunca başlarından geçenleri kendi ağızlarından anlatmalarına dayanmaktadır.¹⁴ Monografilerde ise ünlü bir kişiliğin hayatı başta olmak üzere oluşturduğu eserler, başarılar, karakteri vb. özellikleri ayrıntılı ve geniş şekilde incelenmektedir. Monografi bir yazı şeklinde olabileceği gibi bir eleştiri, bir tarihsel dönem veya herhangi bir konu üstünde yapılan derin ve ayrıntılı bir araştırma şeklinde de olabilmektedir.¹⁵ Portre ise bir şahsı karakteristik nitelikleriyle okuyucuya tanıtmaya amacı ile yazılmış edebi yazılara denir. Portrelerde eğer söz konusu kişinin sadece fiziksel özellikleri ve dış görünüşü anlatılıyor ise bu portrelere fiziksel portre; söz konusu kişinin ruh hali ve içsel dünyası anlatılıyor ise bu portrelere de ruhsal portre denilmektedir.¹⁶

¹² Tuğcu, *Biyografi Belgesellerinde Anlatı Yapısı ve Portrenin Görsel İnşası*, 66-67.

¹³ Necati Çavdar, “Tarihsel Biyografi İnşasında Subjektiflik Sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 60 (Eylül 2017), 630.

¹⁴ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 147; Hüseyin Çalışkan-Turgay Öntaş, “Biyografilerle Değerler Eğitimi”, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, ed. Hüseyin Çalışkan-Turgay Öntaş (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 9.

¹⁵ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 28-29; Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 9.

¹⁶ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 33; Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 9.

Biyografiler, yazım tekniklerine göre bilimsel biyografi, biyografik roman ve nekroloji olmak üzere üç ana türe ayrılmaktadır. Bilimsel biyografilerde anlatılan kişinin toplumsal statüsü, başarıları, yazdığı eserler ve bu eserlerin özellikleri eleştirel bir bakış açısıyla ve belgelerle araştırma ve incelemelere dayandırılarak kronolojik bir biçimde işlenmektedir. Bu tür biyografilerde kişinin doğumdan sonraki çocukluk yılları, eğitim süreci, profesyonel hayatı, yazmış olduğu eserler ve bu eserlerin içerikleri ile kazandığı ödüller veya başarılar gibi detaylar çeşitli bölümler halinde açıklanmaktadır.¹⁷ Biyografik romanlar ise, tanınmış kişilerin yaşamlarını odağa alarak bu yaşamları roman tekniğiyle anlatan bir biyografi türüdür. Biyografik romanlarda ünlü kişilerin hayatı, içsel zorlukları, duygu durumları, elde ettikleri başarılar, hayata dair istekleri ve gizli kalmış yönlerini açıklamaktadır.¹⁸ Nekroloji ise bir ünlü kişinin ölümünün ardından genellikle gazete, dergi vd. medya organlarında yayımlanan metinlerde yakın çevresindeki kişiler tarafından anlatılan anılardır. Bu metinlerde kişinin eserleri, çalışma prensipleri, ahlaki değerleri, karakteri ve üstün özellikleri gibi unsurlar anı türünde ele alınarak anlatılmaktadır. Bu metinler, ölen kişinin yaşamına dair derin bir bakış sunar ve onun insanlara nasıl dokunduğunu anlatma amacını taşımaktadır.¹⁹

Özgün biyografiler, tamamen güvenilir kaynaklara ve belgelere dayanarak yazılan; arşiv araştırmaları, mülakatlar, derinlemesine araştırmalar ve gözlemler aracılığıyla kapsamlı bir şekilde ele alınan biyografik çalışmalardır. Bu tür biyografiler, kişinin yaşamına dair detaylı bilgi sağlamak amacıyla geniş bir kaynak yelpazesine başvurur ve olayları en ince ayrıntısına kadar incelemektedir. Hikâye olarak ele alınan biyografiler ise gerçek olaylara dayansa da biyografiyi kaleme alan kişi tarafından belirli bir anlatı düzeni içinde yeniden yapılandırılır ve bazen yazarın kişisel görüşleri ve düşünceleri de metne dahil edilmektedir. Bu tür biyografiler gerçeğe hayal arasındaki sınırı zorlar ve anlatının akışını yazarın özgün bakış açısı ile şekillendirmektedir.²⁰

Bir kişinin yaşamının tamamının veya belirli bir kısmının ele alındığı biyografiler, o kişinin hayatının her yönüyle detaylı bir şekilde araştırıldığı ve geçmişe ait belgelerden yararlanarak yazılmış biyografi türleridir. Hayatın tüm yönlerinin anlatıldığı biyografilerde, kişinin yaşamına dair her bir detay olabildiğince derinlemesine incelenmektedir. Hayatının bir kesitini anlatan biyografiler ise kişinin belirli bir amaca ulaşma yolunda geçirdiği dönemler ve

¹⁷ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 30-31; Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 9.

¹⁸ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 38; Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 9.

¹⁹ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 40; Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 9-10.

²⁰ Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 10.

yaşadığı deneyimler üzerinden şekillenen bir yaşam öyküsüne odaklanmaktadır. Bu tür biyografilerde kişinin belirli bir hedefe ulaşana kadar yaşadığı zorluklar ve bu sürecin önemli anları ön plana çıkartmaktadır.²¹

Kolektif biyografiler, benzer bir özelliğe sahip birden fazla kişinin kısa yaşam öykülerinden oluşan yazılardır. Bu biyografilerde meslek, cinsiyet, yaş, fiziksel özellikler ya da kültürel kimlik üzerinden benzer hayat öykülerine sahip bireyler ele alınmaktadır. Kolektif biyografiler, genellikle bir tema etrafında toplanmış olup her bir kişinin detaylı bir şekilde tanıtılmasındansa daha genel bir bakış açısı ile ele alınmaktadır. Bu tür çalışmalarda ilgili gruptaki bireylerin benzer yönleri ön plana çıkararak daha geniş bir topluluk hakkında fikir vermektedir.²²

Eleştirel biyografiler, kişinin hayatı ve eserleri üzerine yapılan bir incelemedir. Buna göre yazılarda biyografisi ele alınan kişinin yaşamı ile yazmış olduğu eserler bir arada incelenmektedir. Bu tür biyografilerde hem kişinin bireysel yaşamı hem de eserlerinin topluma etkisi tarafsız bir bakış açısıyla sorgulanır ve değerlendirilmektedir. Biyografi yazarı, kişiyi ve eserlerini farklı açılardan ele alarak daha derinlemesine bir analiz yapar ve okuyucuya hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle bilgi sunmaktadır.²³

Tarihsel biyografiler, geçmişte yaşamış önemli şahsiyetleri konu alan ve bu kişilerin yaşam hikayelerinin tarihsel yöntemlerle analiz edilip sunulduğu bir edebi türdür. Bu tür biyografilerde, bireylerin hayatları sadece kişisel bir bakış açısıyla değil aynı zamanda tarihsel bir bakış açısı ele alınarak dönemin sosyal, kültürel ve politik bağlamları göz önünde bulundurularak incelenmektedir. Böylece tarihsel biyografiler, geçmişe dair önemli bilgiler verirken aynı zamanda okuyucuya tarihsel olayların bireylerin yaşamları üzerindeki etkilerini de göstermektedir.²⁴

Edebi biyografilerde, yazarın eserlerini yazma sürecinde yaşadığı kariyer evreleri gelişim odak noktası haline gelmektedir. Bu biyografilerde yazarın içsel dünyası, yazarlık yolundaki adımları, kazandığı başarılar ve kullandığı yazma teknikleri derinlemesine incelenmektedir. Edebi biyografi, sadece yazarın eserlerine dair bilgi vermekle sınırlı kalmaz aynı zamanda onun yazarlık hayatındaki dönüşümleri ve edebi kariyerindeki dönüm noktalarına da ışık tutmaktadır. Böylece okuyucu, yazarın düşünsel ve yaratıcı evrimini daha

²¹ Çalışkan-Öntaş, *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*, 10-11.

²² Hüseyin Hilmi Aladağ, “Grup Biyografisi ve Prosopografi: Bireysel Hikayelerin Kolektif Bağlamında Tematik Derinlik Arayışı”, *Öneri Dergisi* 20/63 (Ocak 2025), 323-324.

²³ Uğur Şahin, *Sosyal Bilgiler Dersinde Biyografi Kullanımının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 41.

²⁴ Çetin, *Biyografi Kitabı*, 63; Şahin, *Sosyal Bilgiler Dersinde Biyografi Kullanımının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, 41.

iyi anlama fırsatı bulmaktadır. Popüler biyografiler ise genellikle edebi açıdan derinlik taşımayan ancak geniş bir okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle okunan yazılardır. Bu tür biyografilerde sanatçılar, sporcular, iş dünyasının önde gelen isimleri, müzisyenler gibi toplumun tanıdığı ve dikkatle takip ettiği figürlerin yaşamları ele alınmaktadır.²⁵

Dijital biyografiler, tamamen dijital platformlarda yer alan ve çeşitli medya öğeleriyle zenginleştirilmiş biyografi türleridir. Bu tür biyografiler güncel fotoğraflar, metinler, fikirlerin ve düşüncelerin paylaşıldığı yazılar, video ve ses içerikleri gibi farklı medya formatlarını içermektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte web sayfaları ve bloglar gibi çevrimiçi ortamlar bireylerin hayatlarını anlatan ve etkileşimli bir şekilde sunulan biyografi formatları haline gelmiştir. Dijital biyografiler, geleneksel yazılı biyografilere ek olarak, anlık güncellemeler ve sosyal medya etkileşimleri sayesinde daha dinamik ve erişilebilir hale gelmiştir. Bu biyografiler, teknoloji ve internetin sunduğu olanaklarla bireylerin yaşamlarını geniş bir kitleye daha etkili bir şekilde sunmaktadır.²⁶

Tabakât yazıcılığı, İslâm tarih ve biyografi geleneğinin kendine özgü telif türlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²⁷ Arapçada “tabaka” kelimesinin çoğulu olan “tabakât”, sözlükte katman, derece, grup ve sınıf gibi anlamlar taşımaktadır.²⁸ İslam kültüründe terim olarak sahâbe, tâbiîn, âlimler, muhaddisler, sûfiler, şairler ve çeşitli alanlarda temayüz etmiş şahsiyetlerin biyografilerini belirli ölçütler çerçevesinde bir araya getiren eserleri ifade etmektedir.²⁹ Bu tür eserlerde kişiler genellikle yaşadıkları dönem, bulundukları coğrafya, ilmî konumları veya ortak özellikleri dikkate alınarak gruplandırılmıştır. Nitekim günümüze ulaşan en erken tabakât örneklerinden biri olan İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) *Kitâbü’t-tabakâti’l-kebîr* adlı eserinde sahâbeler İslâm’a giriş sıraları ve gazvelere katılımları esas alınarak, tâbiîn nesli ise yaş ve yerleşim merkezleri gibi ölçütlere göre tasnif edilmiştir. Bu durum, tabakât eserlerinin yalnızca biyografik bilgi aktarmayı değil, aynı zamanda tarihî ve ilmî sınıflandırma yapmayı da amaçladığını göstermektedir.³⁰

²⁵ Şahin, *Sosyal Bilgiler Dersinde Biyografi Kullanımının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, 41.

²⁶ Şahin, *Sosyal Bilgiler Dersinde Biyografi Kullanımının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*, 42; Ayşe Sucu vd., “Sosyal Ağlarda Dijital Hikâye Anlatımı”, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* 53 (Mart 2019), 13-15.

²⁷ Mustafa Sağlam, “İslam Biyografi Yazıcılığında Tabakâtü’l-Kurrâ Literatürünün Doğuşu ve Gelişimi (Klasik Dönem Tabakâtü’l-Kurrâ Literatürü Bağlamında Bir İnceleme)”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Ekim 2025), 553-577.

²⁸ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979), 3/439.

²⁹ İsmail Durmuş, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/288.

³⁰ Muhammed Aslan, “Tabakat Kitapları ve Hadis İlimine Sağladıkları Faydalar”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Aralık 2017), 272.

Tabakât yazıcılığının ortaya çıkışına dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden yaygın kabulüne göre tabakât geleneği, hadislerin sıhhatini koruma amacıyla hadis râvilerinin hayatlarının ve ilmî durumlarının kayıt altına alınması ihtiyacından doğmuştur. Hadis rivayet zincirlerinde yer alan şahısların güvenilirliğini belirlemek ve rivayetlerin doğruluğunu değerlendirmek amacıyla oluşturulan bu biyografik kayıtlar zamanla müstakil eserler hâline gelmiştir. İlk örneklerde sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesilleri esas alınarak yapılan tasnifler ön plana çıkarken, hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren tabakât eserlerinin konu, yöntem ve muhteva bakımından çeşitlenerek geliştiği görülmektedir.³¹

Tabakât türünün ortaya çıkışı hakkında farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte bu eserleri kaleme alan müelliflerin temel gayesinin İslâmî ilimleri muhafaza etmek, ümmetin ilmî birikimini kayıt altına almak ve elde ettikleri bilgileri sonraki nesillere ulaştırmak olduğu genel kabul görmektedir. İlk dönemlerde İslâmî ilimlerin gelişim süreci içerisinde, özellikle hadis ilmiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan tabakât yazıcılığı, zamanla kapsamını genişletmiş ve yalnızca hadis râvilerini değil fıkıh, kelam, tefsir ve kırâat gibi farklı ilim dallarındaki şahsiyetleri de konu edinen müstakil bir biyografi literatürü hâline gelmiştir.

Tabakât eserleri, gerek İslâmî ilimlerin gelişim sürecini anlamada gerekse bilim ve düşünce tarihini takip etmede önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. İslâm ilim geleneği içerisinde ortaya çıkan ve kendine özgü bir telif türü oluşturan bu eserler, belirli alanlarda temayüz etmiş şahsiyetlerin hayatlarını, ilmî faaliyetlerini ve eserlerini kayıt altına alarak sonraki nesillere aktarmaktadır. Bu yönüyle tabakât kitapları, ilimlerin tarihî gelişimini ve bu gelişime katkı sağlayan âlimlerin rolünü ortaya koyan temel kaynaklar arasında kabul edilmektedir. Her ilim dalı, o alanda faaliyet gösteren âlimlerin bilgi birikimi ve ilmî katkıları üzerine temellendirilmiştir. Bu katkıların korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması ise büyük ölçüde biyografik literatür sayesinde mümkün olmaktadır.³²

Tabakât üzere yazılmış eserler, geçmişte yaşamış ilim adamlarını tanıtarak ilmî mirasın sürekliliğini sağlamış ve farklı nesiller arasında bir bağ kurulmasına vesile olmuştur. Böylece araştırmacılar belirli bir ilim dalının önde gelen temsilcilerini tanıma, onların çalışmalarını inceleme ve ilmî gelenekteki yerlerini değerlendirme imkânı elde etmektedir.

Tabakât eserleri, yalnızca biyografik bilgiler sunmakla kalmayıp şahsiyetlerin yaşadıkları dönemin ilmî, sosyal ve kültürel yapısına dair önemli veriler de ihtiva etmektedir. Bu yönüyle söz konusu eserler, geçmiş dönemlerin anlaşılmasına katkı sağlayan tarihî

³¹ Mehmet Efendioğlu, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/291.

³² Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", 281.

kaynaklar arasında yer almaktadır. Biyografisi verilen kişilerin eğitim faaliyetleri, görevleri, ilmî çalışmaları ve içinde bulundukları çevre hakkında aktarılan bilgiler, araştırmacılara ilgili dönemin genel görünümünü değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu sebeple tabakât kitapları, tarihî ve biyografik araştırmalarda sıkça başvurulmuş temel kaynaklar arasında kabul edilmektedir.³³

Tabakât literatürü, başta tefsir, kırâat, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf olmak üzere İslâmî ilimlerle yakından ilişkili olduğu gibi tarih, edebiyat, felsefe ve tıp gibi farklı ilim dallarına dair bilgiler de içermektedir. Bu eserlerde yer alan biyografik veriler, çeşitli disiplinlerde yapılan araştırmalar için önemli bir başvuru kaynağı teşkil etmekte ve birçok ilim dalının tarihî gelişiminin takip edilmesine katkı sağlamaktadır. Tabakât eserlerinin bir diğer önemli yönü ise şahsiyetleri belirli dönem veya ilmî çevrelere göre tasnif etmesidir. Bu tasnif sayesinde âlimlerin hangi dönemde yaşadıkları, kimlerden ilim aldıkları, kimlere hocalık yaptıkları ve çağdaşlarıyla olan ilişkileri daha kolay tespit edilebilmektedir. Böylece ilmî geleneklerin sürekliliği, hoca-talebe ilişkileri ve bilgi aktarım süreçleri daha sağlıklı bir şekilde takip edilebilmektedir.³⁴

1.2. Biyografi ve Tabakât İlminin Tarihi Seyri

1.2.1. İlk Biyografik Çalışmalar

Biyografik çalışmalar, tarih boyunca bireylerin yaşam öykülerini anlatarak toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamda önemli bir rol oynamıştır. Bu tür çalışmalar insanların geçmişteki deneyimlerini, başarılarını ve mücadelelerini anlamak için değerli bir araç olmuştur. İlk biyografik çalışmalar, antik dönemlere kadar uzanır ve bu türün kökenleri hem Batı hem de Doğu medeniyetlerinde izlenebilmektedir.³⁵

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde biyografik yazım, genellikle tarihsel ve edebi metinlerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Plutarkhos'un (ö. 120) *Paralel Hayatlar* adlı eseri, antik dönemin en ünlü biyografik çalışmalarından biridir. Bu eserde Yunan ve Romalı önemli şahsiyetlerin hayatları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Plutarkhos, bu çalışmada yalnızca tarihsel gerçekleri aktarmakla kalmamış aynı zamanda kişilerin analizlerini yaparak bireylerin ahlaki yönlerini de incelemiştir. Bu yaklaşım

³³ Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", 282.

³⁴ Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", 282.

³⁵ Ömer Faruk Ateş-Şahmurat Arık, "Sorunsalları, Tarihsel Gelişimi ve Temsilcileri Bağlamında Biyografi Teorisine Genel Bir Bakış", *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi* 1/2 (Haziran 2022), 136-137.

biyografik yazımın sadece bir kronolojik anlatımdan ibaret olmadığını aynı zamanda derinlemesine bir psikolojik ve felsefi analiz içerdiğini göstermektedir.³⁶

Benzer şekilde antik Çin’de de biyografik çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Sima Qian’ın *Shiji / Büyük Tarihçinin Kayıtları* adlı eseri, Çin tarihinin en kapsamlı tarihsel ve biyografik kayıtlarından biridir. Bu eser sadece imparatorların ve generallerin değil aynı zamanda sıradan insanların da hayat hikayelerini içermektedir. Sima Qian, bu çalışmasında tarihsel olayları bireylerin bakış açısından anlatarak okuyuculara dönemin sosyal ve kültürel yapısı hakkında derin bir anlayış sunmuştur.³⁷

Orta çağ döneminde ise biyografik çalışmalar, genellikle dini figürlerin hayatlarını anlatan “hagiografiler” şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tür eserler, azizlerin ve din adamlarının yaşamlarını ele alarak dini öğretileri yaymayı amaçlamıştır. Örneğin, Orta çağ Avrupası’nda Possidius (ö. 437) tarafından kaleme alınan *Sancti Augustini Vita /Aziz Augustine’in Hayatı* ve Sulpicius Severus’a (ö. 420 veya 425) ait *Vita Sancti Martini /Aziz Martin’in Hayatı* gibi eserler bu türün ilk örneklerindendir. Bu eserler, dini liderlerin mucizevi eylemlerini ve manevi yolculuklarını anlatmıştır. Bu tür biyografiler, sadece dini bir amaç taşımakla kalmamış aynı zamanda dönemin toplumsal ve kültürel değerlerini de yansıtmıştır.³⁸

Rönesans dönemi, biyografik yazımın yeniden canlanmasına ve daha etkin bir yaklaşım kazanmasına tanıklık etmiştir. Bu dönemde bireyin önemi ve bireysel başarılar vurgulanmaya başlanmıştır. Giorgio Vasari’nin (ö. 1574) *Le Vite de’ Piu Eccellenti Pittori, Scultori e Architettori / En Seçkin Ressamların, Heykeltıraşların ve Mimarların Hayatları* adlı eseri, bu dönemin en önemli biyografik çalışmalarından biridir. Vasari, bu eserinde İtalyan Rönesansının önde gelen sanatçılarının hayatlarını ve eserlerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu çalışma sadece sanat tarihi açısından değil aynı zamanda biyografik yazımın gelişimi açısından da büyük bir öneme sahiptir.³⁹

XIX. yüzyıllarda biyografik çalışmalar daha da çeşitlenmiş ve modern biyografi türünün temelleri atılmıştır. Bu dönemde, biyografiler sadece ünlü kişilerin değil aynı zamanda sıradan insanların da hayat hikayelerini içermeye başlamıştır. James Boswell’in (1740/1795) *The Life of Samuel Johnson/Samuel Johnson’ın Hayatı* adlı eseri, bu dönemin en önemli biyografik çalışmalarından biridir. Boswell, bu eserinde sadece Samuel Johnson’ın (1709/1784) başarılarını değil aynı zamanda onun kişisel zaafalarını ve günlük yaşamını da

³⁶ Tuğcu, *Biyografi Belgesellerinde Anlatı Yapısı ve Portrenin Görsel İnşası*, 75.

³⁷ Ömer Faruk Ateş, *Biyografi Türüne Kurumsal Bir Yaklaşım ve Türk Edebiyatında Biyografi* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 146-148.

³⁸ Ateş, *Biyografi Türüne Kurumsal Bir Yaklaşım ve Türk Edebiyatında Biyografi*, 181-183.

³⁹ Ateş, *Biyografi Türüne Kurumsal Bir Yaklaşım ve Türk Edebiyatında Biyografi*, 184.

anlatarak daha insani bir portre çizmiştir. Bu yaklaşım modern biyografinin özelliklerinden biri haline gelmiştir.⁴⁰

1.2.2. Tabakât İlminde İlk Çalışmalar

İslam kültüründe kişiler; dönemleri, şehirleri, soyları veya uzmanlık alanlarına göre sınıflandırılarak ele alınmış ve bu yaklaşım tabakât geleneğinin temelini oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra hadislerin güvenilir biçimde aktarılması zorunluluk hâline gelmiş, isnad sisteminin güçlenmesiyle ravilerin kimden rivayet ettikleri sorgulanmış ve bu durum, cerh-ta'dîl ilminin ve tabakât yazımının doğmasına zemin hazırlamıştır.⁴¹

Mevcut kaynaklar, tabakât literatürünün kökenlerinin hicrî II. yüzyılın ilk dönemlerine kadar uzandığını göstermektedir. Bununla birlikte bu dönemde kaleme alınan ilk örneklerin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda adı geçen en erken tabakât eserlerinden biri, Vâsıl b. Atâ'ya (ö. 131/748) nispet edilen *Tabakâtü ehli'l-ilm ve'l-cehl* adlı eserdir. Ancak eser günümüze intikal etmediği gibi, muhtevasına dair de ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle eserin yöntem ve içeriği hakkında kesin değerlendirmeler yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte müellifin ilmî şahsiyeti ve itikadî görüşleri dikkate alındığında, eserin dönemin fikrî ve itikadî gruplarını konu edinmiş olabileceği değerlendirilmektedir.⁴²

Hicrî ikinci yüzyılda kaleme alındığı belirtilen, ancak günümüze ulaşmayan başka tabakât eserlerinden de kaynaklarda söz edilmektedir. Bu çerçevede Heysem b. Adî (ö. 207/822) ile Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'ye (ö. 207/822) de tabakât türünde eserler atfedilmiştir. Heysem b. Adî'ye *Tabakâtü men revâ ani'n-nebiyyi (s.a.s) min ashâbihi* ve *Kitâbü tabakâti'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn* adlı iki eser nispet edilirken, Vâkıdî'nin *et-Tabakât* isimli bir eser kaleme aldığı belirtilmektedir. Her ne kadar bu eserler günümüze ulaşmamış olsa da sonraki dönemlerde gelişen tabakât literatürünün oluşumuna zemin hazırladıkları ve bu alandaki müelliflere örneklik ettikleri söylenebilir.⁴³

Tabakât adıyla bilinen hicrî ikinci yüzyılın sonları üçüncü yüzyılın başlarında yazılan eserlerden biri, Muâfâ b. İmrân el-Mevsîlî'ye (ö. 185/801) nispet edilen *Tabakâtü'l-muhaddisîn* olup, bunun bir muhaddis tarafından yazılmış olması tabakât türünün başlangıçta râvi değerlendirmesine hizmet ettiğini göstermektedir. İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *Kitâbü't-*

⁴⁰ Ünlü, *Biyografi ve Biyografik Dram*, 39.

⁴¹ Emin Aşikkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Ocak 2007), 7-8.

⁴² Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", 279.

⁴³ Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", 280.

tabakâti 'l-kebîr'i ise hem türün ilk örneklerinden biri hem de günümüze ulaşanlar arasında en eski tabakât metni olarak kabul edilmektedir.⁴⁴

Kırâat âlimlerini konu alan tabakâtü'l-kurrâ literatürünün başlangıcı hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995), Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbü tabakâti 'l-kurrâ*' adlı eserinden söz etmekte ve bu çalışma için bazı araştırmacılar tarafından kırâat alanındaki ilk tabakât kitabı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'ye (ö. 381/991) nispet edilen ancak içeriği günümüze ulaşmayan *Tabakâtü 'l-kurrâ* adlı eserde zikredilmiştir.⁴⁵ Günümüze intikal etmeyen bir başka eser ise Ebü'l-Âlâ el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) şehir ve bölgelere göre kırâat âlimlerini tanıttığı *Kitâbü'l-intişâr*'ıdır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), bu eserin Cengiz Han istilaları sırasında kaybolduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Ebû Amr Osman ed-Dânî'nin (ö. 444/1052) *Tabakatü 'l-kurrâ*' ve *'l-mukri*'in adlı eseri de günümüze ulaşmayan eserler arasında kabul edilmektedir.⁴⁶

Kırâat alanında günümüze ulaşan tabakât kitapları arasında en kapsamlı ve en meşhur eser, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma 'rifetü 'l-kurrâ 'i 'l-kibâr 'ale't-tabakat ve 'l-a'sâr* adlı çalışmasıdır. Bu eser, Hz. Osman döneminden başlayıp müellifin yaşadığı zamana kadar dönemin önde gelen kırâat âlimlerinin hayatları, ilmî katkıları, okuttukları talebeler ve yazdıkları eserler esas alınarak bu âlimler on sekiz tabakaya ayrılmıştır. Zehebî, bu eseriyle kendisinden sonra kaleme alınacak tabakât çalışmalarına örneklik teşkil etmiştir.⁴⁷ Nitekim İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *Ğâyetü 'n-nihâye fî esmâi ricâli 'l-kırâât üli 'r-rivâye* adlı eserinin mukaddimesinde, “Kitabımda iki hâfızın, Dânî ile Zehebî'nin eserlerinde (*Tabakatü 'l-kurrâ ve 'l-mukri*'in ile *Ma 'rifetü 'l-kurrâ 'i 'l-kibâr*) yer alan bütün bilgileri topladım; bunlara yaklaşık iki katı kadar yeni bilgi ekledim. Zehebî'nin kitabından aldıklarımı kırmızıyla, kendi ilavelerimde ise şahsın ve babasının ismini kırmızıyla yazdım.” diyerek *Ma 'rifetü 'l-kurrâ 'i 'l-kibâr*'ı doğrudan kaynak olarak kullandığını dile getirmiştir. Aynı zamanda İbnü'l-Cezerî'nin, *Ğâyetü 'n-nihâye* ile aynı dönemlerde telif ettiği *Müncidü 'l-mukri 'in ve mürşidü 't-tâlibîn* ile bu eserin mufassal şekli olan *Nihâyetü 'd-dirâyât fî esmâ 'i ricâli 'l-kırâ 'ât*'ta da Zehebî'nin

⁴⁴ Mustafa Fayda, “İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/295; Mesut Kaya, “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 31 (Eylül 2014), 40.

⁴⁵ Abdulhamit Birışık, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/290-291.

⁴⁶ Ali Öge-Hatice Tekin, “İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü 'n-nihâye fî tabakâti 'l-kurrâ* Adlı Eserinin Tabakâtü'l-Kurrâ Literatüründeki Yeri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, (Kasım 2018), 826-827.

⁴⁷ Birışık, “Tabakat”, 39/291.

Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr'dan yararlanmış olabileceği güçlü bir ihtimal olarak görülmektedir.⁴⁸

Tabakât türü eserler başlangıçta aynı dönemde yaşamış ve benzer ilmî özelliklere sahip şahsiyetleri bir araya getiren biyografik çalışmalar olarak ortaya çıkmıştır. Hicrî ikinci yüzyılın başlarından itibaren kaleme alınmaya başlanan bu eserler, zamanla yalnızca sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesillerini konu alan genel çerçevenin dışına çıkarak belirli ilim dallarına yönelmiştir. Bunun sonucunda biyografi yazıcılığı farklı alanlara yayılmış ve her ilim dalının önde gelen temsilcilerini konu edinen müstakil tabakât eserleri ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bazı biyografik eserlerin şahısları sınıf, nesil veya dönem esasına göre değil alfabetik şekilde tasnif etmelerine rağmen “tabakât” adıyla anıldığı görülmektedir. Bu durum, tabakât kavramının zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak toplu biyografi eserlerini ifade eden genel bir terim hâline geldiğini göstermektedir. Hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren bu gelişimin etkisiyle muhaddisler, fakihler, müfessirler, kurrâ ve şairler gibi farklı ilmî ve kültürel çevrelere mensup şahsiyetleri konu alan çok sayıda tabakât eseri telif edilmiştir.⁴⁹

İslam yazılı kültüründe tabakât çalışmaları, IX. ve X. yüzyıllarda daha sistematik bir hale gelmiştir. Bu dönemde tabakât türü, sadece dini figürlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda bilim insanları, şairler, yönetici figürler ve diğer önemli şahsiyetlerin yaşamları da incelenmiştir. Bu dönemin önemli tabakât çalışmaları arasında Ebû Nüaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ* ve *tabakâtü'l-esfiyâ* adlı eseri yer almaktadır. Ebû Nüaym, İslam dünyasının önemli şahsiyetlerinin yaşamlarını detaylı bir şekilde aktararak, kişisel erdemler, ahlaki değerler ve dini bilgiyi ön planda tutmuştur. Bu dönemdeki tabakât eserleri, genellikle bireylerin dini ve ahlaki özelliklerine yoğunlaşırken, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda bireylerin toplumsal ve kültürel katkıları da aktarılmıştır. Bu tabakât çalışmaları, toplumu eğitmek ve yönlendirmek amacıyla yazılmıştır.⁵⁰

Tabakât türü, aynı zamanda bireylerin kişisel gelişimini ve ahlaki olgunluğunu teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu eserlerde bireylerin hayatları üzerinden ahlaki dersler çıkarılmaya çalışılmıştır. Biyografi, bireylerin toplumdaki yerlerini ve rol modellerini göstermek için güçlü bir araç olmuştur. Bu bağlamda özellikle dini liderlerin ve ilim insanlarının biyografileri, toplumdaki diğer bireylere rehberlik etme amacını gütmektedir. İslam

⁴⁸ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kurrâ'ât üli'r-rivâye*, thk. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah (Kahire: Dâru'l-Lü'lü' li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2017), 1/72.

⁴⁹ Sağlam, “İslam Biyografi Yazıcılığında Tabakâtü'l-Kurrâ Literatürünün Doğuşu ve Gelişimi (Klasik Dönem Tabakâtü'l-Kurrâ Literatürü Bağlamında Bir İnceleme)”, 559; Durmuş, “Tabakat”, 39/288.

⁵⁰ Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Ocak 2013), 272.

dünyasında tabakât çalışmaları, eğitici bir işlev üstlenmiştir. Özellikle tasavvuf literatüründe, şeyhlerin ve sufilerin yaşamları üzerine yazılan biyografiler, dini hayatı anlamak için önemli bir kaynak olmuştur. Bu eserler fertlerin manevi yolculuklarını, Allah’a (c.c.) yakınlaşma süreçlerini ve manevi yükselişlerini konu almıştır. Bu bağlamda biyografi, bir öğrenme süreci olarak kabul edilmiştir.⁵¹

Modern dönemde İslâm dünyasında terâcim, tabakât ve siyer yazıcılığı klasik birikimin devamı niteliğinde gelişimini sürdürmüştür. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Batılı araştırmacıların İslâm tarihi ve siyer kaynaklarına yönelik değerlendirmeleri, Müslüman müellifleri mevcut kaynakları yeniden incelemeye sevk etmiştir. Bu süreçte kaleme alınan eserlerde, tarihî rivayetlerin kaynaklar ışığında değerlendirilmesine ve İslâmî şahsiyetlerin hayatlarının daha sistematik biçimde ele alınmasına önem verilmiştir. Böylece siyer, terâcim ve tabakât alanındaki çalışmalar hem klasik mirası devam ettirmiş hem de yeni araştırma yöntemlerinden istifade ederek zenginleşmiştir.⁵²

1.2.3. Osmanlı Yazılı Kültüründe Biyografik Çalışmalar

Bu çalışmada kullanılan “biyografi” kavramı, klasik İslâm literatüründe yaygın olarak kullanılan tabakât türü eserleri de kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Zira tabakât eserleri, belirli bir dönemde veya ilim dalında temayüz etmiş şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, ilmî faaliyetlerini ve eserlerini konu edinmeleri bakımından biyografik nitelik taşımaktadır. Bu sebeple çalışmamızda “tabakât” daha genel bir ifade olarak ise “biyografik kaynaklar” veya “biyografi çalışmaları” tabirleri kullanılmıştır.

Osmanlı yazılı kültürü, zengin bir biyografik eser geleneğine sahiptir. Bu eserler, bireylerin yaşam öykülerini aktararak onların topluma olan katkılarını ve dönemin sosyal, siyasi ve kültürel yapısını yansıtmaktadır. Osmanlı biyografik çalışmaları, İslam dünyasının genel biyografi geleneğinden etkilenmiş olmakla birlikte kendine özgü bir yapı geliştirmiştir. Bu eserler, bireylerin yaşamları üzerinden Osmanlı toplumunun değerlerini, tarihsel gelişimini ve ilmi faaliyetlerini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde biyografik çalışmalar, genellikle ulema, sanatkârlar, şairler ve devlet adamlarına odaklanmıştır. Bu eserlerde bireylerin yaşam öyküleri, meslekleri, başarıları ve toplum içindeki rolleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle âlimlerin biyografileri, Osmanlı toplumunda dini ve ilmi faaliyetlerin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Örneğin,

⁵¹ Reşat Öngören, “Tabakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/295-296.

⁵² Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, 276-277.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) yazdığı *eş-Şekâik* adlı eseri Osmanlı uleması hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu eser, Osmanlı biyografik literatüründe klasik bir örnek olarak kabul edilmektedir.⁵³

Osmanlı biyografik çalışmalarında şairlerin hayatlarını konu alan eserler de önemli bir yer tutmaktadır. Divan edebiyatında şairlerin biyografilerini içeren tezkireler, bu tür çalışmaların en bilinen örnekleridir. Tezkireler, şahısların hayatlarını konu almaları bakımından biyografik eserlerle benzerlik göstermekle birlikte müellif değerlendirmelerine ve eser örneklerine yer vermeleri sebebiyle klasik biyografilerden ayrılmaktadır. Latîfî (ö. 990/1582) ve Aşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) tezkireleri, bu alanda klasikleşmiş eserlerdir. Bu eserler, şairlerin eserleri ve edebi çevreleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda dönemin edebi anlayışını ve kültürel yapısını yansıtmaktadır.⁵⁴

Osmanlı biyografik eserlerinde, devlet adamlarının hayatlarına dair çalışmalar da dikkat çekicidir. Bu tür eserlerde Osmanlı yönetici kişilerin yaşamları, görevleri ve başarıları ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı tarihçilerinin kaleme aldığı vakayinameler, padişahların ve diğer devlet adamlarının biyografilerini içermektedir. Aynı zamanda siyasi ve askeri olaylara ışık tutmaktadır. Bu bağlamda Gelibolulu Mustafa Ali'nin (ö. 1008/1600) *Künhü'l-ahbâr* adlı eseri, Osmanlı devlet adamlarının biyografilerini içeren önemli bir çalışmadır. Bu eser hem biyografik bilgi sunması hem de Osmanlı tarihine dair kapsamlı bir bakış açısı sağlaması açısından değerlidir.⁵⁵

Osmanlı biyografik çalışmaları, yalnızca bireylerin yaşam öykülerini sunmakla kalmamış aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamı da aktarmıştır. Bu eserlerde bireylerin topluma katkıları, meslekleri ve toplumsal rollerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu eserler aracılığıyla Osmanlı toplumunun değerleri, normları ve gelenekleri de aktarılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı biyografik çalışmaları, bir yandan bireylerin yaşam öykülerini kayıt altına alırken diğer yandan dönemin sosyal ve kültürel tarihini anlamak için önemli bir kaynak sunmuştur. Modern dönemde ise Osmanlı biyografik çalışmaları üzerine yapılan araştırmalar, bu eserlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Akademik çevreler, Osmanlı biyografi geleneğini İslam dünyasındaki genel biyografi geleneği ile karşılaştırmalı olarak ele almış ve bu eserlerin Osmanlı kültürüne özgü yönlerini ortaya koymuştur. Günümüzde bu çalışmalar

⁵³ Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 11-13.

⁵⁴ Mustafa İsmet Uzun, "Tezkire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/69-70.

⁵⁵ Ahmet Aydın, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Künhü'l-ahbâr'ında Yer Alan Osmanlı Devlet Adamları", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Kasım 2024), 280.

hem Osmanlı tarihi hem de biyografi türü açısından yeniden değerlendirilmekte ve incelenmektedir.⁵⁶

Osmanlı biyografi yazıcılığı, yalnızca kişilerin hayat hikâyelerini anlatmakla sınırlı kalmaz aynı zamanda dönemin kültürel, ilmî ve sosyal yapısını anlamaya imkân sağlayan önemli bir tarihî kaynak niteliği taşımaktadır. Osmanlı toplumunda bireylerin ilmi birikimleri, mesleki konumları ve sosyal çevreleri hakkında bilgi toplama ve bunları yazılı hâle getirme geleneği güçlüdür. Bu nedenle biyografik eserler, bir kişinin hayatını kaydetmenin ötesinde, o dönemin düşünce dünyasına, ilim merkezlerine ve toplumsal ilişki ağlarına ışık tutmaktadır. Bu yönüyle biyografiler, Osmanlı toplumunun genel özelliklerini anlamak için yalnızca yardımcı değil, aynı zamanda vazgeçilmez kaynaklar arasında değerlendirilmiştir.⁵⁷

⁵⁶ Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları* 50/50 (Ekim 2017), 226.

⁵⁷ Nejla Doğan, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Biyografi Türü: Taşköprülüzade’nin *eş-Şakaiku’n-Nu’mâniyye* Eseri Üzerinden Genel Bir Değerlendirme”, *Tarih Alanında Seçme Yazılar-I*, ed. Yunus Emre Tansü (Gaziantep: Özgür yayınları, 2023), 291-292.

II. BÖLÜM

2. EŞ-ŞEKÂİKU'N-NU'MÂNİYYE'Sİ İLE TETİMME VE ZEYİLLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin hayatı ve eserleri başta olmak üzere Habibi Ahmed b. Derviş, Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, Ali b. Bâlî, İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, Mecdî Mehmed Efendi, Nev'îzâde Atâyî, Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, Şeyhî Mehmed Efendi, Fındıklılı İsmet Efendi gibi müellifler tanıtılacaktır. Ayrıca Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik*'na tetimme ve zeyil yazan müelliflerin söz konusu eserlerinde yer alan kırâat âlimlerinin hayatları ve eserleri incelenecektir.

2.1. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)

2.1.1. Hayatı

Osmanlı ilim ve kültür tarihinde XVI. yüzyıl medrese teşkilatının geliştiği, eğitim sisteminin kurumsallaştığı ve pek çok büyük âlimin yetiştiği bir dönemdir. Bu dönemin önde gelen simalarından biri de Taşköprülüzâde olarak anılan Ahmed b. Mustafa b. Halil'dir. Kendi kaleminden aktardığı bilgiler sayesinde hayatı hakkında detaylı bilgilere sahip olduğumuz Taşköprülüzâde hem müderris hem kadı olarak Osmanlı ilim dünyasına hizmet etmiştir. Aynı zamanda çok sayıda eser kaleme alarak zengin bir miras bırakmıştır. Taşköprülüzâde 901/1495 yılında Bursa'da doğmuştur. Doğumu öncesinde babası bir rüya görmüş, bu rüyada kendisine bir oğlunun olacağı ve adının “Ahmed” konulması gerektiği bildirilmiştir. Rivaye göre Babası Muslihuddin Mustafa Efendi (ö. 935/1529), Bursa'dan Ankara'ya yolculukları sırasında gördüğü bir rüyanın etkisiyle oğluna Ahmed adını vermiştir. Künyesi “Ebü'l-Hayr” lakabı ise “İsâmüddin”dir. Taşköprülüzâde'nin babası ve dedesi medrese çevresinde tanınmış ilim ehli kişilerdir. Bu aile ortamı onun küçük yaşta ilim yoluna yönelmesini kolaylaştırmıştır. Kardeşi de babasının gözetiminde yetişmiş, fakat genç yaşta vefat etmiştir.⁵⁸

Taşköprülüzâde yedi yaşında Kur'ân okumaya başlamış, babasının ilk derslerinden sonra Bursa ve İstanbul'da dönemin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. Henüz çocukluk döneminde sarf ve nahiv ilimlerine dair temel metinleri ezberleyecek derecede çalışkan bir öğrenci olmuştur. Hocası “Yetim” lakabıyla bilinen Alâaddin Efendi'den *el-Maksûd*, *el-Muhtasar*, *Merâhu'l-ervâh* gibi sarf kitaplarını okumuştur. Ayrıca Abdülkâhir el-Cürçânî'nin

⁵⁸ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 850-852; Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/151-152.

(ö. 471/1079) *el-Mi'e*, İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* gibi nahiv kitaplarını okuyarak dil bilgisinde sağlam bir temel edinmiştir. Amcası Kıvâmüddin Kâsım Efendi (ö. 919/1513), onun eğitiminde önemli rol oynamıştır. Amcasından *Kitâbü'l-hârûniyye*, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye'si*, mantık alanında *İsâgûcî* ve daha pek çok eseri okumuş, kardeşinin vefatıyla birlikte ilim yolundaki azmi daha da artmıştır.⁵⁹

Taşköprülüzâde Amasya, Bursa ve İstanbul'da pek çok âlimden ders almış, özellikle Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) ve Sadeddin Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) eserleri onun eğitiminde büyük yer tutmuştur. Bu eserlerin şerh ve hâşiyelerini baştan sona okumakla kalmamış, pek çoğunu ezberlemiştir. Astronomi alanında Mîrim Çelebi lakabıyla bilinen Bedreddin Mahmud'dan (ö. 931/1525) Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) *Kitâbü'l-Fethiyye* adlı eserini okumuştur. Bu sırada hocası da esere şerh yazmıştır. Hadis ve fıkıh derslerinde Şeyh Muhammed el-Mağribî, hadis icazetinde ise doğrudan İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1449) ulaşan bir rivayet zincirine sahip olmuştur. Kendi babasından aldığı icazet zinciri ise Molla Yegân (ö. 865/1461) ve Hocaşâde Muslihuddin Efendi'ye (ö. 893/1488) kadar gitmektedir. Böylece hem doğrudan Osmanlı âlimleriyle hem de Mısır ve Şam merkezli hadis zincirleriyle güçlü bir ilmî silsileye bağlanmıştır. Taşköprülüzâde, 931/1524'te Batı Trakya'da yer alan Dimetoka Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. Burada klasik ders kitaplarının yanı sıra Seyyid Şerîf'in ve Teftâzânî'nin eserlerini okutmuştur. Daha sonra İstanbul, Üsküp, Edirne ve Bursa'daki çeşitli medreselerde görev yapmıştır.⁶⁰

Müderrislik yaptığı medreseler arasında Hacı Hasanzâde Medresesi, Üsküp İshâkiye Medresesi, Kalenderhâne Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi, Edirne Çifte Medrese, Semâniye Medreseleri ve Edirne Sultan Bayezid Medresesi bulunmaktadır. Bu görevlerinde hadis, tefsir, kelim, fıkıh ve Arap dili dersleri okutmuş, *Sahîh-i Buhârî*'yi birkaç defa baştan sona tedris etmiştir. Uzun yıllar müderrislik yaptıktan sonra 952/1545'te Bursa kadılığına atanmıştır. Ardından 958/1551'de İstanbul kadısı olmuştur. Kadılık görevleri onun ilmî çalışmalarına zaman zaman engel olsa da devlet nezdinde önemli bir mevkiye yükseldiğini göstermiştir.⁶¹

⁵⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 852; İdris Polat, "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Müdafaa Risâlesi: Tahkîk ve Tahlîl", *Diyanet İlmî Dergi* 61/3 (Eylül 2025), 1117.

⁶⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 854-856; Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", 40/151-152; Polat, "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Müdafaa Risâlesi: Tahkîk ve Tahlîl", 1117-1118.

⁶¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 858-862; Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", 40/151-152; Polat, "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Müdafaa Risâlesi: Tahkîk ve Tahlîl", 1117-1118.

Taşköprülüzâde, otuz civarında risale kaleme aldığını eserinde belirtmiştir. Bu eserlerin çoğu tefsir, kelam, fıkıh usûlü ve Arap dili üzerinedir. Ancak tamamını temize çekmeye fırsat bulamamıştır. En meşhur eseri, İslam dünyasında biyografi geleneğinin önemli bir halkası olan *eş-Şakâ'ik*'tir. Bu eser, Osmanlı âlimlerinin biyografilerini içermekte olup hem tarih hem de ilim geleneği açısından büyük değer taşımaktadır. 961/1553'te gözlerinden rahatsızlanan Taşköprülüzâde, görme yetisini büyük ölçüde kaybetmiştir. Buna rağmen ilmî çalışmalarına devam etmiş ve otobiyografisini 965/1557'de İstanbul'da tamamlamıştır. 968/1561 yılında vefat eden Taşköprülüzâde, Osmanlı medrese geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olarak anılmaktadır.⁶²

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi hem müderris hem kadı olarak Osmanlı devletinde önemli görevler üstlenmiş, aynı zamanda kaleme aldığı eserlerle sonraki nesillere zengin bir miras bırakmıştır. Onun otobiyografisi, yalnızca bireysel hayat hikâyesi değil aynı zamanda Osmanlı eğitim sisteminin işleyişini, icazet zincirlerini ve medrese ders işleyişini göstermesi bakımından birinci elden bir kaynak olarak görülmektedir.

2.1.2. Eserleri

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı tespit edilen 21 eser şunlardır:

a) *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âtî'l-'ulûm* adlı eser, ilimlerin tanımı ve tasnifine dair Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Taşköprülüzâde'nin oğlu Kemaleddin Mehmed Efendi tarafından bazı ilavelerle Türkçeye çevrilmiş ve *Mevzû'âtü'l-'ulûm* adıyla literatüre kazandırılmıştır. Eserde pek çok ilim dalının konusu, kapsamı ve kaynakları ele alınmış; ayrıca bu alanlarda öne çıkan âlimler ile onların telif ettikleri eserler hakkında da bilgiler verilmiştir.

b) *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eser, Osmanlı dönemi âlimlerini tabakât geleneği içerisinde ansiklopedik bir anlayışla ele alan önemli tabakât kaynaklarından birisidir. Eserde 521 âlimin hayatına yer verilmiş; bu şahısların tedris, telif, irşad ve eğitim faaliyetleri hakkında bilgiler aktarılmıştır. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, Arap ve İran âlimleri hakkında çeşitli menâkıb ve tabakât eserleri kaleme alınmasına rağmen Osmanlı âlimlerini kapsamlı biçimde ele alan benzer bir çalışmanın bulunmamasını dikkate alarak bu eseri yazmıştır. Eser, Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman'ın onuncu padişah olması sebebiyle on tabakaya ayrılmış; her tabakada bir padişah dönemi esas

⁶² Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 862-864; Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", 40/151-152; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 132.

alınarak o dönemde yetişen âlimler tanıtılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar yaşamış ilmî şahsiyetler sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmamızın ana kaynağını oluşturmaktadır. Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

c) *Nevâdirü'l-ahbâr fî menâkıbi'l-ahyâr* adlı eser, Hz. Peygamber (s.a.s), sahâbe, tâbiîn, din ve hukuk âlimleri ile kelâm, tıp ve astronomi sahasında tanınmış şahsiyetlerin menkıbe ve biyografilerini konu edinen eserdir. Müellif tarafından Üsküp'te tamamlanan eser, mukaddime kısmında verilen bilgilere göre müellifin küçük yaşlardan itibaren örnek şahsiyetlerin hayat hikâyelerine duyduğu ilginin bir sonucu olarak kaleme alınmıştır. Müellifin bu eseri 391 varaktan oluşmakta ve sahâbe, âbid, zâhid, fakih, filozof ve müneccimlerden yaklaşık 1396 kişinin biyografisini içermektedir.

d) *Hâşiye 'alâ hâşiyeti's-Seyyid eş-Şerîf 'alâ şerhi't-tecrîd* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kelâm alanında kaleme aldığı önemli eserlerden biridir. Eser, Nasîrüddin et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tecrîdü'l-akâid* adlı eserine yazılan şerh ve hâşiye geleneği içerisinde ortaya çıkmıştır. Tûsî'nin eseri üzerine önce Şemseddin el-İsfahânî tarafından *Tesdîdü'l-kavâid fî şerhi tecrîdi'l-akâid* adlı şerh yazılmış, daha sonra Seyyid Şerîf el-Cürcânî bu gelenek içerisinde *Hâşiye-i tecrîd* adlı eserini kaleme almıştır. Taşköprülüzâde'nin hâşiyesi ise Cürcânî'nin bu eserinin özellikle "Varlık ve Yokluk Hakkında" başlıklı ilk faslı üzerine yazılmıştır.

e) *el-Me'âlim fî 'ilmi'l-kelâm* adlı eser, kelâm ilmine dair kaleme aldığı eserlerinden biridir. Eserde İslam akaidinin temel meseleleri ele alınmış; Allah'ın varlığı ve sıfatları, nübüvvet, ahiret, kader ve iman gibi konular kelâm ilminin yöntemine uygun biçimde açıklanmıştır. Müellif, klasik kelâm literatüründeki görüşleri sistematik bir şekilde değerlendirerek meseleleri kısa ve öz bir üslupla ele almıştır.

f) *Risâle fî'l-kazâ' ve'l-kader* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kader meselesine dair kaleme aldığı kısa kelâm risalelerinden biridir. Eserde kazâ ve kader konusu Ehl-i sünnet kelâm anlayışı çerçevesinde ele alınmış; insan fiilleri, ilâhî irade, kulun sorumluluğu ve kaderin mahiyeti gibi meseleler açıklanmıştır. Müellif, kader konusunda ortaya çıkan farklı görüşleri değerlendirerek özellikle insanın iradesi ile ilâhî takdir arasındaki ilişkiyi izah etmeye çalışmıştır.

g) *Ecellü'l-mevâhib fî ma'rifeti vücûdi'l-vâcib* adlı eser, günümüz Türkçesiyle zorunlu varlığın mahiyetini bilme konusunda ihsanların en yücesi anlamına gelen ve temel odak noktası olarak Allah'ın varlığı ile evrenin bu varlıkla olan ilişkisini ele alan felsefi-tasavvufi bir risaledir. Taşköprülüzâde, bir medrese hocası ve kadı olmasına rağmen bu

eserinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) vahdet-i vücûd teorisini benimseyerek, hakiki varlığın yalnızca tek olduğunu ve evrendeki çeşitliliğin ise onun birer yansımasından ibaret olduğunu savunmuştur.

h) *Risâletü'l-istikâ fî mebâhisi'l-istisnâ* adlı eser, Arap dili ve belâgat sahasında kaleme aldığı risalelerden biridir. Eserde Arapçada “istisnâ” konusu dil bilgisi ve anlam yönüyle ele alınmış; istisnânın çeşitleri, kullanım şekilleri ve cümle içerisindeki işlevi açıklanmıştır. Müellif, nahiv ve belâgat kaynaklarında yer alan görüşleri değerlendirerek konuyu sistematik bir şekilde incelemiştir.

i) *Şerhu mukaddimeti's-salât* adlı eseri Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Molla Fenârî'ye (ö. 834/1431) ait *Mukaddimetü's-salât* üzerine yazdığı şerhtir. Müellif eserde sade ve anlaşılır bir üslup kullanmış, fikhî kavramları açıklayarak hükümleri ayet ve hadislerle desteklemiştir. Yer yer farklı mezhep görüşlerine de değinmiş, ancak mezhep içerisindeki tercih edilen görüşleri ön plana çıkarmıştır.

j) *Letâ'ifü'n-nebî* adlı eser, kırk hadisin bir araya toplanarak şerh edildiği bir eserdir.

k) *Risâle fî beyâni esrâri'l-hilâfeti'l-insâniyye ve's-saltanati'l-ma'neviyye* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin halifelik görevi ve yöneticilik anlayışı üzerine kaleme aldığı risalelerden birisidir. Sade bir üslupla yazılan eserde yöneticilerin dikkat etmesi gereken hususlar ele alınmış, konular ayet, hadis ve sahâbe hayatından örneklerle açıklanmıştır. Risale, on iki fasıldan oluşmaktadır.

l) *Hâşiye 'alâ hâşiyeti'l-keşşâf li's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Hâşiye 'ale'l-keşşâf* adlı eserine yazdığı hâşiyedir. Eserde Zemahşerî'nin ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsiri üzerine yapılan açıklamalar değerlendirilmiş; dil, belâgat ve tefsir meseleleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

m) *Şerhu mukaddimeti'l-İbnü'l-Cezerî* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) ait *el-Mukaddime el-cezeriyye* üzerine kaleme aldığı şerhtir. Eserde tecvid kuralları, harflerin mahreç ve sıfat özellikleri açıklanmış; metindeki beyitler kısa ve anlaşılır bir üslupla yorumlanmıştır.

n) *Şerh 'alâ Risâle fî 'ilmi âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin mantık alanında Arapça olarak kaleme aldığı mensur eserlerinden biridir. Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan eser, mantık ilmine dair temel meseleleri ele almaktadır. Bununla birlikte eser hakkında müstakil akademik bir çalışma tespit edilememiştir.

o) *Şerhu dibâceti'l-hidâye* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin hanefî fikhının temel eserlerinden biri kabul edilen *el-Hidâye*'nin giriş kısmına yazdığı şerhtir.

Eserde fikhî kavramlar ve temel meseleler açıklanmış; müellif, konuları sade ve anlaşılır bir üslupla ele alarak metindeki kapalı noktaları izah etmeye çalışmıştır.

p) *Şerhu'l-ferâ'iz* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'ye (ö. 596/1200'den sonra) ait *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye* adlı esere yazdığı şerhtir.

q) *Şerhu'l-ahlâkı'l-'adudiyye* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Adudüddin el-Îcî'ye (ö. 756/1355 ait *el-Ahlâku'l-'Adudiyye* üzerine yazdığı şerhtir. Eserde ahlâk ilmine dair temel meseleler ele alınmış; insanın karakter yapısı, faziletler ve kötü huylar İslam ahlâk anlayışı çerçevesinde açıklanmıştır.

r) *Münyetü's-şübbân fî mu'âşereti'n-nisvân* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmış Arapça bir eserdir. Kelime anlamı “kadınlarla geçim/ilişki konusunda gençlerin arzusu/isteği” olan eser, erkek-kadın ilişkileri üzerine yazılmış ahlaki ve sosyal bir risâledir.

s) *Şerhu'l- avâmili'l-mi'e* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin nahiv alanında öne çıkan eseri, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) meşhur *el-Avâmilü'l-mi'e* adlı metnine yazdığı şerhtir. Eser, Arapça cümle içerisindeki kelimelerin i'rabına etki eden 100 adet âmil konusunu sistemli bir şekilde açıklayan, medrese eğitiminde temel bir kaynaktır.

t) *Şerhu'l-fevâ'idi'l-gıyâsiyye fî ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân* adlı eser, Müellifin belâgat alanındaki en geniş çalışmaları arasında yer alan eser, müteahhir dönem belâgat literatürünün temel özelliklerini yansıtmaktadır. Memzûc şerh yöntemiyle kaleme alınan çalışmada ana metindeki anlaşılması zor ifadeler açıklanmış, belâgat ilmine dair temel meseleler ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

u) *Risâletü's-şifâ' fî edvâ'i'l-vebâ* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin tıp alanında kaleme aldığı eserlerinden biridir. Eserde salgın hastalıklar ve özellikle veba konusu ele alınmış; hastalıklardan korunmak için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur.⁶³

2.1.3. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* Adlı Eseri

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, eserinin mukaddimesinde kitabına “*eş-Şekâik*” adını verdiğini belirtmiş; ancak bu ismi seçmesinin gerekçesi üzerinde durmamıştır. *eş-Şekâik*, Arapçada gelincik çiçeği anlamına gelir ve kelimenin Nu'mân b. Münzir'e (ö. 602/1220) atfedilen menkıbevi bir hikâyeyeyle ilişkili olduğu Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından aktarılır. Bu bağlamda eser adı “Osmanlı âlimleri arasındaki gelincikler” şeklinde

⁶³ Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, 40/152; Sümeýra Çoban, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Tecvid İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 13-16.

sembolik bir anlam taşımıştır. *eş-Şekâik* mütercimi Mecdî Efendi ise ismi, Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe (r.a) (ö. 150/767) üzerinden yorumlamıştır.⁶⁴

Taşköprülüzâde, ulema menkıbelerine ilgi duyduğunu, âlimlerin hayatları ve sözlerini ezberlemekten zevk aldığını ifade eder. Arap ve Fars âlimlerinin biyografik eserlerle kayıt altına alınmasına rağmen, Osmanlı âlimlerine dair böyle bir çalışmanın bulunmaması üzerine, ulemadan birinin ricada bulunmasıyla eseri kaleme almıştır. Müellif, yalnızca ilmiye mensuplarının değil, tasavvuf şeyhlerinin durumlarını da kaydetmeyi uygun bulmuştur. Müellif Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi yaşadığı döneme kadar âlimlerin menkıbelerini, hayat hikâyelerini ve ilmî konumlarını kayda geçirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, birçok âlimin vefat tarihini tespit edemediği için biyografileri padişahların saltanat dönemlerine göre tabakalara ayırarak tertip ettiğini belirtmiştir.⁶⁵

eş-Şekâik, Taşköprülüzâde'nin 23 yıllık tedris hayatı (931-954/1525-1547) ile Bursa ve İstanbul'da beş yıllık kadılık görevinden sonra altmışlı yaşlarında yazılmıştır. Eserin imlâ kurallarına bakılması ve düzeltilmesi 30 Ramazan 965 / 16 Temmuz 1558 tarihinde tamamlanmıştır. Müellifin bu süreçte göz rahatsızlığı yaşadığı bilinmektedir. Eser; mukaddime, on tabaka, hatime olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede kitabın adı, yazım sebebi ve tertip yöntemi açıklanmıştır. On tabakada yaklaşık 521 âlimin biyografisi yer almıştır. Her tabaka bir padişah dönemine karşılık gelmektedir. Hatime bölümünde Taşköprülüzâde, kendi hayatına dair bilgilere de yer vermiş ve eserin tamamlanması vesilesiyle Allah'a (c.c.) şükrünü dile getirmiştir.⁶⁶

eş-Şekâik, Osmanlı tabakât geleneğinde ilk kapsamlı biyografi olması bakımından müstesna bir yere sahiptir. Eser yalnızca biyografik bir kaynak değil, aynı zamanda Kanunî dönemi başta olmak üzere müellifin pek çok âlimle şahsen tanışması, hoca-talebe ilişkisi kurması veya onları yakından görmesi, eserin birinci el gözleme dayalı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, klasik gelenekte pek rastlanmayan müellifin kendi hayatını aktardığı otobiyografik son bölümde yer alması esere ayrı bir değer kazandırmaktadır.⁶⁷

Taşköprülüzâde'nin ilmî birikimi, daha önce kaleme aldığı *Miftâhu's-sa'âde* ve *Nevâdirü'l-ahbâr* gibi eserlerle gelişmiş; bu birikim *eş-Şekâik*'a yansımıştır. Eserin yazılır yazılmaz büyük ilgi gördüğü, Tireli Emîr Muhammed Şerîf'in (ö. 986/1579) her ay bir nüsha

⁶⁴ İbrâhîm Hâsib Efendi Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 54; Abdulkadir Özcan, “eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/485.

⁶⁵ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 55; Behçet Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri”, *Türkiyat Mecmuası* 8 (Aralık 2010), 136.

⁶⁶ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 56; Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri”, 141.

⁶⁷ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 56.

istinsah ederek geçimini sağlamasından anlaşılmaktadır. İstanbul ve yurt dışı kütüphanelerinde yüzden fazla yazma nüsha bulunması, eserin yaygınlığını göstermektedir. Şöhretin bir diğer sonucu, *eş-Şekâik*'in 965/1558 yılında tamamlanıp müellifinin 968/1561 yılında vefat ettiği dikkate alındığında, bu tercümelerin oldukça erken tarihlerde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi ve Belgradlı Hâkî, müellif hayatta iken tercümelerini hazırlamışlardır. *eş-Şekâik* ayrıca Osmanlı âlimlerinin hayatlarının unutulmaması endişesiyle çok sayıda zeyil kaleme alınmasına öncülük etmiştir. XVII-XIX. yüzyıllarda yazılan tetimme ve zeyillerle Osmanlı ilmiye sınıfının kesintisiz biyografi zinciri oluşturulmuştur. Bu zincirin ilk halkası Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik* adlı eseridir.⁶⁸

Eserin Türkiye ve yurt dışındaki kütüphanelerde 150 civarında yazma nüshası bulunmaktadır. İlk baskıları Kahire Bulak Matbaası'nda (1299/1881–82 ve 1310/1892–93) yıllarında yapılmış; sonrasında *el-ikdû'l-manzûm* zeyliyle birlikte 1975'te Beyrut'ta neşredilmiştir. Modern ilmî neşir Ahmed Subhi Furat tarafından hazırlanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi 1263 numaralı minyatürlü yazma, Muharrem Tan tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Osmanlı Bilginleri* adıyla 2007'de yayımlanmıştır.⁶⁹

2.2. Habîbî Ahmed b. Dervîş (ö. 975/1567'ten sonra)

2.2.1. Hayatı

Klasik Türk edebiyatı araştırmalarında biyografik kaynaklar son derece önemli bir yere sahiptir. Şair ve âlimlerin hayatlarını tespit edebilmek için başvurulacak en temel kaynaklar arasında; şura tezkireleri, vefeyâtnâmeler, biyografi içeren tarih kitapları, *eş-Şekâik* ile onun tercüme ve zeyilleri, *Keşfü'z-zünûn* gibi bibliyografik eserler, menâkıbnâmeler ve çeşitli biyografik derlemeler bulunmaktadır. Ancak bu zengin kaynak çeşitliliğine rağmen Habîbî Ahmed b. Dervîş hakkında söz konusu eserlerde kayda değer herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁷⁰

Habîbî'nin hayatına dair bilgilerimizin neredeyse tamamı yazmış olduğu *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye* adlı eserdeki kayıtlardan ibarettir. Bunun dışında şairin hayat hikâyesine ışık tutabilecek ek bir kaynak bulunmamaktadır.

⁶⁸ Uşşâkizâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, 57-59; Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri”, 138-139.

⁶⁹ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 59.

⁷⁰ Habîbî Ahmed Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 26; Ramazan Ekinci, “Tanınmayan Bir Şakâ'iku'n-nu'mâniyye Mütercimi: Habîbî Ahmed Bin Dervîş Halife ve *Devhatü'l-irfâniyye fî-ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye* Adlı Eseri”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı (Aralık 2020), 670.

Geleneğimizde *Sergüzeştname* gibi yarı kurguya dayalı otobiyografik eserler dışında kişinin kendi hayatını anlatması genellikle hoş karşılanmamış, tevazu anlayışı çerçevesinde bundan imtina edilmiştir. Ancak istisnai örnekler de mevcuttur. Mesela Taşköprülüzâde Ahmed Efendi meşhur *eş-Şekâik*'ın sonunda kendi biyografisini kaleme alarak bu geleneği aşan bir adım atmıştır. Onun zeyillerini yazan Nev'îzâde Atâyî, Uşşâkîzâde Hasib Efendi veya Şeyhî Mehmed Efendi gibi âlimler bu uygulamayı sürdürmekten kaçınmıştır. Fakat eseri Türkçeye tercüme eden mütercimler, çalışmalarının sonuna kısa otobiyografilerini ekleyerek bu geleneği farklı bir biçimde devam ettirmişlerdir. Bu örneklerden biri de Habîbî Ahmed b. Dervîş'tir. O da kendi tercüme eserinin sonunda kısa da olsa hayatına dair bilgiler vermiştir. Ayrıca eserinin biyografi kısımlarında da yer yer kendi hayatına da atıflarda bulunmuştur.⁷¹

Bu bilgilerde hareketle Habîbî'nin hayat hikâyesi kısaca şöyle değerlendirebiliriz: Asıl adı Ahmed olan müellif, Konya'nın Akşehir ilçesindendir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hayatındaki bazı dönüm noktaları dikkate alındığında en geç XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya geldiği aktarılmaktadır. Babası kaynaklarda Dervîş Halife adıyla anılmaktadır. Halvetî tarikatı şeyhlerinden biri olan Dervîş Halife'nin Silivri'de bir dergâhın şeyhî olduğu rivayet edilmektedir.⁷²

Habîbî ilk eğitimini babasından almış, ardından devrin önde gelen âlimlerin rahlesinden geçmiştir. Gençlik yıllarında tasavvufa meylettiği ve Ramazan Halife'nin aracılığıyla önce Erdebilî Sinan Efendi'den (ö. 951/1544) sonra da Merkez Efendi'den (ö. 959/1552) icazet aldığı bilinmektedir. 951/1544 yılında evlenmiş, bir ay sonra babası Dervîş Halife vefat etmiştir. Babasının ölümünden kısa bir süre sonra ise küçük kardeşi Dervîş dünyaya gelmiştir. Bu sırada ağabeyi Kemal Çelebi, İstanbul'daki Ali Paşa Medresesi'ndeki görevini bırakıp babasının yerine göreve geçmiştir. Habîbî Ahmed Efendi ise imamlık görevinde bulunmuş, ardından 957/1551 yılında İstanbul'a gitmiştir. Burada Tercemân Câmîi'nde yaklaşık on bir yıl boyunca vaizlik ve şeyhlik yapmıştır. Bu görevden ayrıldıktan sonra *eş-Şekâik*'ı tercüme etmeye başlamış ve çalışmasını 972/1564 tarihinde tamamlamıştır. O sıralarda ünlü devlet adamı ve şair Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 975/1567) yanında bulunmaktadır. Daha sonra Silivri'deki Pîrî Mehmed Paşa Külliyesi içinde yer alan camide imamlık görevini sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak bu tarihten sonraki hayatı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.⁷³

⁷¹ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 26; İkinci, "Tanınmayan Bir Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Mütercimi: Habîbî Ahmed Bin Dervîş Halife ve Devhatü'l-irfâniyye fî-Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye Adlı Eseri", 670.

⁷² Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 26-27.

⁷³ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 27-28.

Habîbî'nin şairliği ve edebî yönüne bakıldığında şiirlerinde habîbî mahlasını kullandığı görülmektedir. Ne var ki şairin hayatı ve edebî kişiliği hakkında klasik tezkire yazarları herhangi bir bilgi aktarmamışlardır. Hatta Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü gibi modern araştırmalarda da onun adına rastlanmamıştır. Şairliği büyük ölçüde kaleme aldığı tercüme eserler aracılığıyla anlaşılmaktadır. Zira hem *eş-Şekâik* tercümesi hem de diğer eserlerinde yer alan manzum kısımlar, onun şiir kabiliyetini yansıtmaktadır. Eserlerinde kullandığı manzumelerden çoğunda mahlasını açıkça zikretmiştir. Ancak şiir mecmualarında Habîbî mahlasını taşıyan şiirler bulunsa da bunların Ahmed b. Dervîş'e mi yoksa aynı mahlası kullanan diğer şairlere mi ait olduğu netlik kazanmamıştır. Dolayısıyla onun şairliği üzerine yapılabilecek değerlendirmeler yalnızca eldeki iki tercümesinde yer alan şiirlerle sınırlıdır. *Tuhfetü'l-müştâkîn ilâ-menâkibi's-sahâbe ve't-tâbi'in* adlı eserindeki manzumeler genellikle kısa ve öğüt verici beyitlerden oluşmaktadır. Daha çok ölümün kaçınılmazlığı ve dünyanın geçiciliği gibi temalara odaklanmaktadır. *ed-Devhatü'l-irfâniyye*'deki manzumeler ise bir beyitten yirmi altı beyte kadar değişmektedir. Çoğu mesnevi veya kıta nazım şekliyle yazılmıştır. Mukaddime kısmında yer alan uzun ithaf manzumesi, onun şairlik yönünü en iyi gösteren örneklerden biridir.⁷⁴

Habîbî'nin, Kütahyalı Şeyhî (ö. 832/1429) gibi klasik şiirin kurucu isimlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Onun eserlerini okuduğu ve beğendiği şiirlere nazireler yazdığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Pervâne Bey Mecmuası*'nda Habîbî mahlaslı bir şaire ait iki nazire bulunmaktadır.⁷⁵ Ancak bunların gerçekten Ahmed b. Dervîş'e mi yoksa başka bir Habîbî'ye mi ait olduğu kesinlik kazanamamıştır. Dil ve edebî üslup bakımından Habîbî, yalnızca Türkçe değil aynı zamanda Arapça ve Farsça şiirler de kaleme alabilecek birikime sahip olduğu görülmektedir. Bu durum onun Arapça, Farsça, Türkçe gibi üç dilde güçlü bir edebî ifade kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde didaktik bir yön hâkim olup aynı zamanda şiirlerinde öğütlere de ağırlık vermektedir. Tekke şiirlerinde ise sık rastlanan aruz kusurları görülmektedir. Bununla birlikte Habîbî'nin nesir yönü, şairliğine kıyasla çok daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Secili nesirdeki başarısı, dil hakimiyeti ve üslup özellikleri onu ön plana çıkarmıştır. Günümüze ulaşan iki eserinin tercüme olması onun edebî kimliğini küçültmez bilakis Arapça'dan Türkçe'ye yaptığı bu çeviriler, onun hem dil becerisini hem de ilmî birikimini ortaya koymaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 28-30.

⁷⁵ Pervâne b. Abdullah, *Pervâne Bey Mecmuası*, hzl. Kamil Ali Gıynaş (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 423-430.

⁷⁶ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 30-32.

2.2.2. Eserleri

a) *Tuhfetu'l-müşâtâkîn ilâ-menâkıbî's-sahâbe ve't-tâbî'in* adlı eser, Ahmed b. Dervîş'in bilinen ilk eseri ve aynı zamanda biyografik bir metindir. Eserin varlığından yalnızca Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'un da bahsedilmektedir. Kâtib Çelebi, bu eserin *Menâkıbü'l-ahbâbi* ve *Merâtibü uli'l-elbâb* adlı Arapça kitabın Türkçe tercümesi olduğunu ve müterciminin de Ahmed b. Dervîş Halife el-Akşehrî olduğunu kaydetmektedir.⁷⁷ Bu bilgi doğrultusunda yapılan yazma eser taramalarında, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi 1123 numarada kayıtlı eserin eksik bir nüshası tespit edilmiştir. Toplam 74 varaktan oluşan yazmanın cilt ölçüleri bilinmemektedir. Eserin başlangıcı hamdele ve salvele ile yapılmış, ardından mütercim Ahmed b. Dervîş tercüme sebebini açıklamıştır. Mütercim, gençlik günlerinde işlediği kusurlardan dolayı pişmanlık duyduğunu kalbindeki sıkıntılara çare olması için bu eseri Arapçadan Türkçeye çevirdiğini ifade etmiştir. Eserindeki amaç ise “herkes istifade etsin ve hayır dua ile anılsın” sözleriyle açıklamaktadır. Ahmed b. Dervîş eseri on makale ve bir hâtimeden oluşacak şekilde planlamıştır. Makalelerde sırasıyla sahâbe menkıbeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımları, Medine fakihleri ve bazı tâbîîn âlimleri, ileri gelen ulemâdan bazı şahsiyetler, dört mezhep imamı, eski dönem şeyhleri, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi muhaddislerin biyografileri yer almaktadır. Eserde ilk biyografi Hz. Ebû Bekir'e (r.a) (ö. 13/634), son biyografi ise Utbe b. Ebân el-Gulâm'a aittir.⁷⁸

b) *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik*'in zeyillerindendir. Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

2.2.3. *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye* Adlı Eseri

Habîbî Ahmed b. Dervîş, Osmanlı biyografî geleneğinde *eş-Şekâik* tercümeleri arasında esere bağımsız bir isim veren ilk mütercimdir. Çevirisine eserin Arapça aslına yakın olmakla birlikte kendine özgü bir adlandırma tercih etmiştir. *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye* adlı eserin isminin Türkçe karşılığı, “Osmanlı âlimleri bahçesindeki irfan ağacı” anlamına gelmektedir. Bu anlam eserin hem ilmi bir hazineyi hem de manevî bir bahçeyi temsil ettiği izlenimi vermektedir. Mütercim mukaddimede bu adlandırmayı bilhassa

⁷⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 2/1838.

⁷⁸ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 32-34.

devrinin ileri gelenlerine bir hediye ve gelecek nesiller için kalıcı bir yadigâr bırakma niyetiyle yaptığını belirtmektedir.⁷⁹

Habîbî Ahmed Efendi, eserin yazılış gerekçesini açıklarken gençlik yıllarının ardından ilmî olgunluk döneminde Taşköprülüzâde'nin meşhur eseri *eş-Şekâik* ile karşılaştığını ifade etmektedir. Bu eserin kıymetini fark ederek onu Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmeye karar vermiştir. Böylece hem dönemin önde gelen devlet adamlarına sunulacak bir eser ortaya çıkarmak hem de kendisi için kalıcı bir hatıra bırakmak istemiştir. Klasik edebiyat geleneğinde sıkça görüldüğü üzere dünyada fanilik karşısında kalıcı bir eser bırakma arzusu tercümenin temel motivasyonu olmuştur.⁸⁰

Eser, 972/1564 yılında tamamlanmıştır. Mütercim nesir yoluyla da bu bilgiyi kaydetmiştir. Bu durum onun edebî gücünü göstermekle birlikte dönemin eser telif ve tercüme geleneğinde tamamlama açısından önemli çaba ortaya koymuştur. Eserin ithaf kısmına baktığımızda ise klasik Osmanlı eserlerinde olduğu gibi *ed-Devhatü'l-irfâniyye* de bir devlet büyüğüne ithaf edilmiştir. Habîbî, 26 beyitten oluşan manzum bir ithafla eseri Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Semiz Ali Paşa'ya (ö. 972/1565) sunmuştur. Semiz Ali Paşa, şiirde ilim ve irfan hamisi, cömert ve yiğit bir devlet adamı olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca eserde Paşa'nın maiyetinde bulunan Lâyihi Mustafa Efendi (ö. 973/1565), Ferruh Kethuda ve Hasan Bey gibi dönemin önemli şahsiyetleri övgüyle anılmıştır. Bu yönüyle eser, sadece bir tercüme değil aynı zamanda devrin ilmî ve edebî çevresinin sosyal yansımalarını da gösteren bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁸¹

Habîbî Ahmed Efendi tercümesinin mukaddimesinde klasik eser düzenini sürdürerek hamdele ve salveleyi ayrıntılı biçimde işlemiştir. Basmelenin bulunmaması, nüshanın müstensih nüshası olmasından dolayı bismelenin atlandığı düşünülmektedir. Hamdele bölümünde Allah'ın (c.c.) kudreti, kâinatın yaratılışı üzerinde durulmuştur. Ardından Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvveti ve Mîraç mucizesine değinilmiştir. Mütercim daha sonra dört halifeyi sırayla övmüş ve her birinin karakterini hem nazım hem nesir yoluyla ele almıştır. Mukaddimenin ilerleyen kısmında Habîbî, tercümeyi kaleme alış sebebini açıklayarak dönemin ileri gelen bazı devlet adamlarına övgüler yöneltmiştir. Mukaddimenin sonunda mütercim, eserin bölümlerini tanıtan bir fihrist sunmuştur. Tercümesini tabakalara ayırarak Osman Gazi'den başlayıp Kanûnî Sultan Süleyman devrinin ortalarına kadar her padişah

⁷⁹ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 40.

⁸⁰ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 40-41.

⁸¹ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 41-45.

dönemini bir tabaka olarak değerlendirmiş ve o dönemlerde vefat eden âlim ve sûfilerin biyografilerini bu düzen içinde aktarmıştır.⁸²

ed-Devhatü'l-irfâniyye, eş-Şekâik 'ta olduğu gibi on tabaka üzerine düzenlenmiştir. Her tabaka, bir Osmanlı padişahının saltanat dönemini esas alır ve o dönemde vefat eden âlim ve sûfilerin biyografilerini içermektedir. Mütercim, diğer tercümelerden farklı olarak tabaka başlıklarını şu şekilde kaleme almıştır.

a) Tabaka Osman Gazi (ö. 724/1324) döneminde yaşamış Şeyh Edebâli'den (ö. 726/1326) başlayarak 7 âlimin biyografisini içermektedir.

b) Tabaka Orhan Gazi (ö. 763/1362) döneminde yaşamış Davud-ı Kayserî'den (ö. 751/1350) başlayarak Duğlu Baba'ya kadar 11 kişinin biyografisi kaleme alınmıştır.

c) Tabaka Sultan I. Murad (ö. 791/1389) döneminde yaşamış olan 7 âlimin biyografisinden oluşmaktadır. Bunların ilki Kadı Mahmud, sonuncusu ise Şeyh Postinpuştur.

d) Tabaka Yıldırım Bayezid (ö. 805/1403) döneminde yaşamış olan 32 âlimin biyografisinden oluşmaktadır. Bunların ilki Molla Fenârî, sonuncusu ise Yunus Emre'dir (ö. 720/1320).

e) Tabaka Sultan I. Mehmed (ö. 824/1421) döneminde yaşamış olan 23 âlimin biyografisini içermektedir. Bunların ilki Burhaneddin-i Herevî (ö. 639/1241), sonuncusu ise Şeyh Lütfullahtır (ö. 895/1490).

g) Tabaka Sultan II. Murad (ö. 855/1451) döneminde yaşamış olan 40 âlimin biyografisinden oluşmaktadır. Bunların ilki Molla Yegân (ö. 865/1461), sonuncusu ise Şeyh Şemseddin'dir (ö. 988/1580).

ğ) Tabaka Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) döneminde yaşamış olan 90 âlimin biyografisinden oluşmaktadır. Bunların ilki Molla Hüsrev (ö. 885/1480), sonuncusu ise Yahyâ-yı Şirvânî'dir (ö. 870/1466). Ayrıca Şeyh İbrahim-i Gülşenî (ö. 940/1534) gibi *eş-Şekâik* 'ta yer almayan isimler de eklenmiştir.

h) Tabaka Sultan II. Bayezid (ö. 918/1512) döneminde yaşamış olan 100 âlimin biyografisini içermektedir. Bunların ilki Mehmed-i Niksarî (ö. 981/1573), sonuncusu ise Yusuf-ı Seferîhisarî'dir (ö. 918/1512).

ı) Tabaka Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) döneminde yaşamış olan 69 âlimin biyografisinden oluşmaktadır. Bunların ilki Kemâlpaşazâde (ö. 940/1534), sonuncusu ise Şeyh Sûhte Sinan'dır (ö. 1039/1629).

⁸² Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 46-50.

i) Tabaka Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminde yaşamış olan 149 âlimin biyografisini içermektedir. Bunların ilki Molla Hayreddin sonuncusu ise Şeyh Abdülatif Çelebi'dir. Ayrıca *eş-Şekâik*'ta bulunmayan bazı şahsiyetlere de yer verilmiştir.

Bu düzenleme sonucunda *ed-Devhatü'l-irfâniyye*, asıl esere kıyasla beş kişi daha fazla biyografi içermektedir. *eş-Şekâik*'ta 521, *ed-Devhatü'l-irfâniyye*'de 526 bu fark mütercimın eser üzerinde sadece bir tercüme değil aynı zamanda bir nevi tasarrufta bulunduğunu da göstermektedir.⁸³ Ayrıca eserde çalışmamıza konu olan kırâat alimlerin sayısı ise 4 tanedir.

Eserin son kısmında mütercim, Allah'a hamd ve şükrünü dile getirmiş, ardından eserin tamamlanmasında emeği geçenlere dua edilmiştir. *ed-Devhatü'l-İrfâniyye*'nin hâtıme kısmında ise hem Taşköprülüzâde'nin hem de mütercimın kısa biyografileri yer almıştır. Habîbî, eserin tamamlanması sırasında Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö. 975/1567) maiyetinde bulunduğunu belirterek ona dua etmiş ve tamamlanma tarihini hem nesir hem nazım olarak kaydetmiştir. Eserin dili, genel olarak orta nesir özelliklerine sahiptir. Arapça-Farsça kelimelerin yoğunluğu, secilerin kullanımı ve zaman zaman süslü anlatıma yönelmesi bu üslubu desteklemektedir. Metinde Eski Anadolu Türkçesine özgü bazı unsurlara da rastlanmıştır. Bu özellikleriyle eser, biyografik metinlerde sık karşılaşılan orta nesir ile yer yer süslü nesir arasında bir konumda durmaktadır.⁸⁴

Eserin bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 148 numarada, diğeri ise Hidiv Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar 8944 numarada kayıtlıdır. Fakat Hidiv nüshası daha sonra Millî Kütüphane koleksiyonuna aktarıldığından, aslında tek bir nüsha iki farklı katalogda görünmüştür. Siyah deri ciltli olan yazma 341 varaktan oluşmaktadır.⁸⁵

2.3. Muhtesibzâde Mehmed Hâkî (ö. 976/1568'den sonra)

2.3.1. Hayatı

Muhtesibzâde Mehmed Hâkî Efendi hakkında bilinenler büyük ölçüde yaptığı tercümelerin mukaddime ve hâtimelerinde verdiği sınırlı bilgilerden ibarettir. Mütercim, özellikle hâtimesi kısmında Taşköprülüzâde'nin biyografisini aktarmış, ardından kendi hayatına dair bazı bilgilere yer vermiştir. Bu bölüm bazı nüshalarda "Hâtıme-i Kitâb" veya

⁸³ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 51-53.

⁸⁴ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 54-55.

⁸⁵ Dervîş, *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 57; İkinci, "Tanınmayan Bir Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Mütercimi: Habîbî Ahmed Bin Dervîş Halife ve Devhatü'l-irfâniyye fî-Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye Adlı Eseri", 679.

“Hâtimetü'l-Kitâb” başlığıyla, bazılarında ise doğrudan Taşköprülüzâde'nin hayatına atıfla yer almıştır. Çoğu nüshada ise hayatı ile ilgili herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Hâkî Efendi burada ismini Mehmed Hâkî, lakabını ise Muhtesibzâde olarak kaydetmiş ve memleketinin Belgrad olduğunu belirtmiştir. 948/1542 yılında tahsil için İçel'e gitmiş, aynı yıl Edirne Hüsâmiye Medresesi'nde öğrenimini sürdürmüştür. Yirmi yıl kadar süren bir eğitim sürecinden sonra 968/1561 yılında İstanbul'a gelmiş ve bu sırada *eş-Şekâik*'i tercüme etmeye karar vermiştir. Tercümeye başlamadan önce müellif Taşköprülüzâde hayatta olduğundan, huzuruna çıkıp izin almıştır. Taşköprülüzâde, mütercimmin tercüme arzusunu memnuniyetle karşılamış, dua etmiş ve hatta bir bölümünü dinleyerek takdirlerini bildirmiştir. Hâkî Efendi, bu görüşmeden kısa süre sonra aynı ayın sonunda Taşköprülüzâde'nin vefatına da bizzat şahitlik etmiştir.⁸⁶

Taşköprülüzâde ile Hâkî Efendi'nin karşılaşması, son tercüme olan *Mecma'u'l-eşrâf*'ta önceki tercümelere göre bazı farklılıklarla aktarılmıştır. Bu rivayete göre Hâkî Efendi, tercüme arzusunu bildirmek üzere müellifin yanına gitmiş; Taşköprülüzâde onun hâlini hatırlı sorduktan sonra bu isteği memnuniyetle karşılamış ve “Allah (c.c.) mübarek etsin!” diyerek dua etmiştir. Ancak Hâkî'nin tercüme yeteneğini ölçmek isteyen Taşköprülüzâde, ondan yaptığı çeviriden bir örnek okumasını istemiştir. Hâkî utana sıkıla tercümesinden bir bölüm okumuş, heyecandan neredeyse kendinden geçmiştir. Müellif ise bu hâli anlayarak tercümeyle beğendiğini ifade etmiş ve ona dua etmiştir. *Terceme-i Şakâ'ik*'ta bu buluşmanın tarihi h. 968 olarak, *Mecma'u'l-eşrâf*'ta ise h. 960 olarak kaydedilmiştir. Ancak *Mecma'u'l-eşrâf*'taki tarih doğru değildir; çünkü hemen ardından Taşköprülüzâde'nin aynı ay içinde vefat ettiğinin belirtilmesi, tarihin yanlış istinsah edildiğini göstermektedir.⁸⁷

Hâkî Efendi'nin hayatına dair diğer ipuçları, tercümelerinin içinde geçen kısa anlatılardan elde edilmektedir. Mütercim Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) biyografisinde 961/1554 yıllarında İstanbul'da bulunduğunu özellikle edebî ve tarihî metinlerle meşgul olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Helâkî'den (ö. 983/1575) Muhammed Assâr-ı Tebrîzî'nin (ö. 784/1382) *Mihr ü müşteri* adlı eserini baştan sona okuduğunu aktarmaktadır. Yûsuf-ı Sîneçâk (ö. 953/1546) biyografisinde ise gençlik yıllarında Belgrad'da mahkemede görev yaptığını dile getirmiştir. Bir gün Câmide Sîneçâk ile karşılaşmasını ayrıntılı biçimde anlatırken aynı zamanda şiir ve edebiyata olan ilgisini de ortaya koymaktadır. Bu örnekler, Hâkî'nin ilmî kimliğinin yanı sıra edebî yönünün de güçlü olduğunu göstermektedir. Hâkî'nin

⁸⁶ Mehmed Hâkî Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 29-31.

⁸⁷ Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 31.

tercümelere başlama sebebi ise mukaddimelerde anlatılmaktadır. Bir mecliste *eş-Şekâik*’tan bazı bölümler okunmuş, Arapça bilmeyenler eserin Türkçeye tercüme edilmesini dile getirmiştir. Dostlarının ısrarı ve bazı devlet ricâlinin teşvikiyle bu görevi üstlenmiştir.⁸⁸

Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, Osmanlı ilim ve kültür hayatında özellikle Taşköprülüzâde’nin *eş-Şekâik* adlı eserine yaptığı tercümelerle öne çıkan bir mütercimdir. Hâkî Efendi’nin üç ayrı *Şekâik* tercümesi bulunmaktadır. Bunlardan ikisinin tarihleri kesindir. *Hadâ’iku’r-reyhân* adlı tercümesini 972/1564-65’te, *Mecma’u’l-eşrâf* isimli tercümesini ise 975/1567-68’de tamamlamıştır. Adını zikretmediği ve genellikle *Terceme-i Şakâ’iku’n-nu’ mâniyye* olarak anılan ilk tercümesinin başlangıç tarihi 968/1561 olarak bilinmekle birlikte bitiş tarihi tam olarak belirlenememektedir. Ancak mukaddimedeki ifadeler ve Kanûnî Sultan Süleyman’a yönelik övgü şiirleri, bu tercümenin Kanûnî’nin hayatta olduğu dönemde 1520–1566 yapıldığını göstermektedir. Hâkî Efendi’nin ilk tercümesi diğerlerine göre daha kısadır. *Terceme-i Şakâ’iku’n-nu’ mâniyye*’de 313 biyografi bulunurken, bu sayı *Hadâ’iku’r-reyhân*’da 422’ye, *Mecma’u’l-eşrâf*’ta ise 385’e çıkmaktadır. Ayrıca *eş-Şekâik*’ın aslında yer almayan ek biyografiler son iki tercümede daha yoğundur. Hâkî Efendi, *Hadâ’iku’r-reyhân*’ı o sırada Budin’de görev yapan Mustafa Paşa’ya sunmuştur; tarih göz önüne alındığında bu kişinin büyük ihtimalle Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

İlk tercümede Kanûnî Sultan Süleyman’a, *Mecma’u’l-eşrâf*’ta ise Sultan II. Selim’e övgüler yer alması, Hâkî Efendi’nin aynı eseri farklı kişilere yeniden tercüme ederek dönemin hükümdar ve paşalarından övgü beklediğini göstermektedir.⁹⁰

Hâkî Efendi, her tercümede esere yeni biyografiler ekleyerek kapsamını genişletmiştir. Dolayısıyla tercümeler sadece bir dil aktarımı değil aynı zamanda biyografik malzemenin zenginleşmesi anlamına gelmektedir. Eserlerinden biri, Sultan II. Osman (ö. 1031/1622) döneminde Gürcü Hadım Mehmed Paşa (ö. 1035/1626) himayesinde yeniden istinsah ettirilmiş, Nakşî Bey’in (ö. 1065/1655) minyatürleriyle süslenmiştir. Bu nüsha, minyatürlü tek ulemâ biyografisi olması bakımından dikkat çekicidir. Son minyatürde bir kitabın vezire sunulması tasvir edilmekte olup burada yer alan figürlerden birinin Muhtesibzâde Mehmed Hâkî olması muhtemeldir.⁹¹

⁸⁸ Muhtesibzâde, *Mecma’u’l-eşrâf*, 32-34.

⁸⁹ Yasemin Altaylı, “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49,2 (Ocak 2009), 159.

⁹⁰ Muhtesibzâde, *Mecma’u’l-eşrâf*, 34-35.

⁹¹ Muhtesibzâde, *Mecma’u’l-eşrâf*, 35; Tülün Değirmenci, “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâikü’n-Nu’ mâniyye”, *Bilgi* 46 (2008), 106.

2.3.2. Eserleri

a) *Mecma‘u‘l-eşrâf* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin *eş-Şekâik* adlı eserin zeyillerindendir. Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

b) *Terceme-i şakâ‘iku‘n-nu‘mâniyye*: İlk tercümesidir. Başlama tarihi 968/1561 olup bitiş tarihi kesin değildir. Eserin Kanûnî Sultan Süleyman hayatta iken tamamlandığı anlaşılmaktadır. İçerisinde 313 biyografi yer almaktadır.

c) *Hadâ‘iku‘r-reyhân*: 972/1565’te kaleme alınmış, Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa’ya sunulmuştur. 422 biyografi içermektedir.

2.3.3. *Mecma‘u‘l-Eşrâf* Adlı Eseri

Bir biyografinin en temel unsuru, ele alınan kişinin kimliğine dair bilgilerdir. Bu bağlamda doğum tarihi, mekân, isim, lakap, unvan, şecere, aile ilişkileri ve vefat tarihi gibi veriler öne çıkmaktadır. Hâkî’nin son tercümesi olan bizim de çalışmamızın proje kapsamında yer alan *Mecma‘u‘l-eşrâf*’ta kimliğe dair değerlendirmeler, yalnızca ana metinde değil, biyografi başlıkları ile sayfa kenarlarında bulunmaktadır. Başlıklarda genellikle isim, unvan, lakap ve kimi zaman soy bilgileri yer alırken, çoğunlukla lakap ve unvana dair kısa açıklamalar yapılmaktadır. Metnin içinde ise bu unsurlar farklı şekillerde ele alınmış, bazen hepsi bir arada bazen de yalnızca birkaçı zikredilmiştir.⁹²

Biyografisi verilen şahısların isim, lakap, unvan ve nisbesi öncelikle başlıklarda yer almaktadır. Ancak tabakalara göre bu başlıkların biçimi değişmektedir. Osman Gazi döneminde âlim ve şeyhlerinin anlatıldığı ilk tabakada başlıklar sınırlı sayıdadır ve genellikle metnin bir parçası görünümündedir. Burada cümlelerin başlangıcı kırmızı mürekkeple yazılarak başlık havası kazandırılmıştır. Bu kısım dışında kalan tabakalarda başlıklar bağımsız biçimde düzenlenmiştir. Bazı başlıklarda şahsın birkaç kuşak öncesine gidilerek baba ve dedelerinin isimleri zikredilmektedir. Örnek olarak, İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) biyografi başlığında dört kuşak geriye kadar bilgiler verilmiş, ayrıca memleketi belirtilmiştir.⁹³

Mecma‘u‘l-eşrâf’ta şahısların lakap ve isimleri çoğu zaman çeşitli rivayetlerle açıklanmaktadır. Bu rivayetler bazen kısa bir menkıbe şeklinde, bazen de dilsel veya tarihsel bir izaha dayanmaktadır. Örnek olarak, Molla Fenârî’nin lakabının kökenine dair farklı görüşler biyografide aktarılmıştır. Muhyiddîn Kâfiyeci’nin (ö. 879/1474) lakabı ise Arap gramerinde meşhur olan İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) *Kâfiye* adlı kitabını çok okutmasından

⁹² Muhtesibzâde, *Mecma‘u‘l-eşrâf*, 36.

⁹³ Muhtesibzâde, *Mecma‘u‘l-eşrâf*, 36-37.

dolayı biyografisinde bu şekilde belirtmiştir. Yetîm Ali Çelebi (ö. 960/1553) veba salgınından dolayı ailesini kaybetmiş ve “Yetîm” olarak zikredilmiştir. Ali Kuşçu’nun (ö. 879/1474) lakabı ise babasının kuşçuluk mesleğine bağlanmış olmasıdır.⁹⁴ Bunun gibi eserde birçok âlimin lakaplarının nasıl konulduğunu görebiliriz.

Biyografilerde doğum ve memleket bilgileri, başlık dışında ana metinde de yer almaktadır. Bazen geniş coğrafi tanımlamalar, bazen de belirli şehir ve kasabalar zikredilmektedir. Hâkî Efendi, bu yerleri belirtirken “tevellüd idüp” veya “zuhûr idüp” gibi kalıpları kullanmıştır. Çoğu zaman doğum tarihi belirtilmemekle birlikte bazı biyografilerde yıl hatta gün bilgisine kadar detay verilmiştir. İbnü’l-Cezerî, Zeynüddîn el-Hâfî (ö. 838/1435) ve Abdüllatîf el-Kudsî (ö. 856/1452) biyografilerinde bu ayrıntılar yer almaktadır. Yer adlarının eserde farklı şekillerde sınıflandırıldığı da görülmektedir. Örneğin Amasya kimi yerde şehir, kimi yerde kasaba veya belde olarak zikredilmiştir. Bu çeşitlilik hem müstensihlerin farklı anlayışlarını hem de dönemin yer adlandırmalarındaki esnekliği yansıtmaktadır.⁹⁵

Biyografilerde aile bağları ve soy bilgileri bazen ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Kimi şahısların soyu meşhur bir âlime veya hükümdar ailesine dayandırılmıştır. Örneğin Cemâleddin Muhammed el-Aksarâyî’nin (ö. 791/1388) nesli İmam Râzî’ye (ö. 604/1207) bağlandığı belirtilmiştir. Bazı biyografilerde aile fertlerinin devlet görevleri de yazılmıştır. Eser, yalnızca soy bilgisini değil evlilik ilişkilerini de kaydetmiştir. Âlimlerin kızlarını talebelerine vermesi, hoca-mürît veya ailevi bağların güçlendirilmesi menkıbevi anlatılarla birlikte sunulmuştur. Örneğin Molla Hüsrev (ö. 885/1480) kızları talebeleriyle evlenmeleri zikredilmiş, Yahya Şîrvânî’de (ö. 870/1466) evlilik mürît-mürşîd ilişkisi bağlamında anlatılmıştır. Şeyh Edebâlî ise (ö. 726/1326) kızını Osman Gazi’ye vermesi ise Osmanlı’nın kuruluş hikâyesinin önemli bir unsuru olarak aktarılmıştır.⁹⁶

Biyografilerin önemli unsurlarından biri de şahsın vefatına dair verilen bilgilerdir. Hâkî Efendi’nin *Mecma’u’l-eşrâf*’ında bu veriler hem tarihî kaydın bir parçası hem de menkıbevî anlatımın tamamlayıcı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde vefat bilgileri genellikle vefat yılı, bazen gün ve ay ayrıntısıyla aktarılırken ölüm sebebi, defnedildiği yer ve mezarıyla ilgili rivayetler de kaydedilmiştir. Biyografilerde en sık rastlanan bilgi vefat yılıdır. Çoğu şahsın yalnızca hicri yılı kaydedilmiş, bazı durumlarda miladi karşılık da eklenmiştir. Bununla birlikte bazı alimlerin biyografide vefat günü ve ayı da eklenmiştir. Örneğin İbnü’l-

⁹⁴ Muhtesibzâde, *Mecma’u’l-eşrâf*, 37-38.

⁹⁵ Muhtesibzâde, *Mecma’u’l-eşrâf*, 38-40.

⁹⁶ Muhtesibzâde, *Mecma’u’l-eşrâf*, 40-43.

Cezerî'nin biyografisinde, 833/1429 yılında vefat ettiği açıkça belirtilmiştir. Bu tür ayrıntılar, eserin kronolojik güvenilirliğini artıran unsurlar olarak değerlendirilebilir. Ancak bazı şahısların vefat tarihleri kesinlikten uzak olup rivayetlere dayalı olarak aktarılmıştır. Hâkî Efendi, farklı kaynaklarda geçen ihtilafli bilgileri yan yana vererek okuyucuya tercih imkânı bırakmıştır.⁹⁷

Eserde zaman zaman vefat sebepleri de zikredilmiştir. Özellikle veba salgınları, dönemin toplumsal hafızasında önemli yer tuttuğu için dikkatle kaydedilmiştir. Nitekim Yetîm Ali Çelebi'nin yakınlarını veba sebebiyle kaybetmesi hem lakabına hem de biyografisine doğrudan yansımıştır. Bunun dışında bazı âlimlerin yaşlılık veya bazı hastalıklar sebebiyle vefat ettiği belirtilmiştir. Ancak eserde vefat sebebi her biyografide düzenli olarak verilmemiştir. Bu durum Hâkî Efendi'nin esasen biyografinin ilmî ve menkıbevî yönlerine ağırlık verdiğini göstermektedir. Vefat bilgileri çoğu kez şahsın nerede defnedildiği ile tamamlanmıştır. Bu kayıtlar, eserin yalnızca bir biyografi koleksiyonu değil aynı zamanda Osmanlı coğrafyasının manevî yapısı hakkında da bilgi sunduğunu göstermektedir. İstanbul, Bursa, Edirne ve Konya gibi merkezler birçok âlimin kabirlerinin bulunduğu şehirler olarak öne çıkmaktadır. Özellikle tasavvufî şahsiyetlerin kabirleri menkıbevi anlatılarla süslenmiş, bazılarının türbeleri ziyaretgâh hâline geldiği belirtilmiştir. Karaca Ahmed ve Şeyh Edebâlî gibi isimlerin kabirleri bu açıdan önem arz etmektedir.⁹⁸

Terceme-i Şakâ'ik'ta toplam 313, *Hadâ'iku'r-reyhân*'da 422 Hâkî Efendi'nin *Mecmâ'u'l-eşrâf* adlı eserinde ise toplam 385 biyografi yer almaktadır. Bu biyografilerin 63'ü, Hâkî Efendi'nin çevirilerinde diğer üç kaynaktan bulunmayan özgün maddelerdir. Altıncı tabakada 5, yedinci tabakada 12, sekizinci tabakada 8, dokuzuncu tabakada 20 ve onuncu tabakada 18 biyografi bulunmaktadır. Bunlar, yalnızca *Mecmâ'u'l-eşrâf*'ta veya Hâkî Efendi'nin eklemeleriyle ortaya çıkarılmıştır. Özellikle dokuzuncu tabaka hem sayı hem oran olarak en çok çıkarma yapılan bölüm olarak dikkat çekmektedir. Onuncu tabakada ise Hâkî Efendi, önceki tercümelere kıyasla daha fazla özgün ekleme yapmıştır. Bu dağılım, mütercimnin eserini sadece bir tercüme değil aynı zamanda dönemin ilmî ve tasavvufî çevresine özgün katkılar sunan bir derleme hâline getirdiğini göstermektedir.⁹⁹ Ayrıca eserde kırâat ile ilgili çalışma yapan âlim sayısı 3'tür.

⁹⁷ Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 43-53.

⁹⁸ Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 50-53.

⁹⁹ Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 191-195.

2.4. Ali b. Bâlî (ö. 992/1584)

2.4.1. Hayatı

Osmanlı ilmiye geleneğinin XVI. yüzyıldaki âlimlerden olan Ali b. Bâlî, kaynaklarda en çok Ali b. Bâlî olarak anılsa da kendisine takılan farklı lakaplar bulunmaktadır. Bunların içinde en yaygın olanı “munuk” nisbesidir. Bu kelime kimi kaynaklarda mınık, manık veya munuk şeklinde okunmuştur.¹⁰⁰ Özellikle Nevîzâde Atâyî onun sakin içine kapanık olmasını kastederek “Munuk Ali Çelebi” diye anıldığını dile getirmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüklerinde doğrudan karşılığı bulunmasa da “munuk” kelimesi Osmanlıca metinlerde durgun, hareketsiz, işe yaramaz görünen anlamıyla yer almaktadır.¹⁰¹ Müellif ayrıca “Hısım Ali Çelebi” yahut “Ahîzâde Hısmı” şeklinde de zikredilmiştir. Bunun sebebi Ahîzâde ailesiyle kurduğu akrabalık bağıdır. Batılı araştırmacılardan Franz Babinger (ö. 1967) bu lakabı yanlış okuyarak onun hadım¹⁰² bir kimse olduğunu ileri sürmüştü de Osmanlı kaynaklarında böyle bir bilgi olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur.¹⁰³

Ali b. Bâlî, Osmanlı âlimlerinden Alaiyeli Uzun Bâlî Efendi'nin (ö. 960/1553) oğludur. Babası, dönemin en önemli müderrisi olan Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) talebelerindendir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli görevler üstlenmiş, Hasköy ve Edirne medreselerinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra kadılığa yönelerek Budin kadılığına tayin edilmiştir. 1550 yılında Budin'e giderken Çorlu'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Uzun Bâlî'nin Kemalpaşazâde'nin eserlerini istinsah etmesi ve ferâiz ilmi üzerine haşiyeler kaleme alması, onun ilimle derin bir meşguliyet içinde olduğunu göstermektedir. Ali b. Bâlî'nin Ahîzâde ailesiyle olan akrabalığı da dikkat çekicidir. Nitekim Ahîzâde ailesinden Mehmed Efendi (ö. 989/1581), onun yakın hısımlarındandır. Daha sonraki nesillerde Ahîzâdeler, Osmanlı ilmiyesinde yüksek makamlara kadar yükselmiştir. Bu bağ sebebiyle Ali b. Bâlî'nin bazı kaynaklarda “Ahîzâde Hısmı” olarak anılması tesadüf değildir.¹⁰⁴

Ali b. Bâlî, 934/1528 yılında dünyaya gelmiştir. Bazı biyografi yazarları onun doğumunu 932/1526 yılı olarak kaydetse de ketebe kayıtlarıyla teyit edilen tarih 934/1528'tir. Doğum yeri hakkında net bilgi olmamakla birlikte *el-İkdü'l-manzûm* nüshalarının sonundaki

¹⁰⁰ Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, ed. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 26; Abdulkadir Özcan, “Ali Çelebi, Hısım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/385.

¹⁰¹ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), 154.

¹⁰² Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 126.

¹⁰³ Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 26.

¹⁰⁴ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 27-28.

“el-Kostantinî” künyesi onun İstanbul doğumlu olduğunu göstermektedir. Zira babası Uzun Bâlî’nin bu yıllarda İstanbul’da bulunduğu bilinmektedir. İlk tahsilini babası Uzun Bâlî’den alan Ali b. Bâlî, daha sonra dönemin önde gelen hocaların ders halkalarına katılmıştır. Aralarında Küçük Bostan Efendi (ö. 977/1570), Tâceddin İbrahim (ö. 812/1410), Şah Mehmed Efendi (ö. 839/1435), Arabzâde Muhyiddin Efendi (ö. 901/1496) ve Ahîzâde Yusuf Efendi (ö. 905/1500) gibi âlimlerin bulunduğu hocalardan dersler almıştır. Kendi ifadesine göre babasından sarf, nahiv ve biraz fıkıh okuduğunda henüz on yaşını yeni doldurmuştur. Bu onun erken yaşta klasik İslâmî ilimlerle tanıştığını göstermektedir. Daha sonra Şah Mehmed Efendi’den Cürçânî’nin (ö. 816/1413) *Şerhu’l-mevâkıf* adlı eserini okumuştur. Ayrıca çeşitli vaaz ve tefsir meclislerine katılarak medrese dışındaki ilmî çevrelerden de istifade etmiştir. Tasavvufî alanda ise Bayramiyye Şeyhî Cerrahzâde Şeyh Muslihuddin Efendi’ye (ö.983/1575) intisap etmiştir. Onun zâviyesinde bulunmuş sohbetlerinden feyz aldığını eserinde kaydetmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra Sâlih Molla Efendi’den (ö. 973/1565) mülazım olarak icazet almış ve ilmiyedeki görevlerine başlamıştır.¹⁰⁵

Ali b. Bâlî, ilk görevine Dimetoka’da başlamış, sırasıyla Abdülvâsi, Oruç Paşa, Ferruh Kethüda ve Dâvud Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ardından Hankah, Haseki ve Sahn-ı Semâniye medreselerinde görev almıştır. Müderrislikten sonra kadılık görevine geçen Ali b. Bâlî önce Manisa kadılığına daha sonra Maraş kadılığına tayin edilmiştir. Bu son görevi sırasında 992/1584 yılında Maraş’ta vefat etmiş, Alâüddevle Camii hazîresine defnedilmiştir.¹⁰⁶

Ali b. Bâlî’nin eserleri ağırlıklı olarak düzyazı şeklindedir. Bununla birlikte manzum kasideleri ve kıt’aları da mevcuttur. Şiirlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde ürün vermiştir. Eserlerinde Arapçayı tercih etmesinin sebebi XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasında ilim dili olarak Arapçanın yaygın olmasıdır. Türkçe eserlerinden biri *Tercüme-i nisâbi’l-ihisâb*’dır. Bu eserde mensur anlatıma kendi şiirlerini de serpiştirmiştir. Naat, mesnevi ve kıt’a örnekleri bu bağlamda dikkate değerdir. Eserlerinde dikkati çeken bir diğer husus ise eleştirel tavrıdır. Çağdaşı olan güçlü devlet adamlarını, kazaskerleri ve hatta şeyhülislâmı bile çekinmeden eleştirmiştir. Ebüssuûd Efendi Efendi’nin (ö. 982/1574) liderlik hırsını, Sultan II. Selim’in (ö. 982/1574) devlet işlerine ilgisizliğini, bazı kazaskerlerin görev suiistimallerini açıkça dile getirmiştir. Bu da onun korkusuz, doğruluktan taviz vermeyen bir mizaca sahip olduğunu göstermektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Bâlî, *el-İkdü’l-manzûm fî zikri efâzili’r-Rûm*, 28-29.

¹⁰⁶ Bâlî, *el-İkdu’l-manzûm fî zikri efâzili’r-Rûm*, 30-31; Özcan, “Ali Çelebi, Hısım”, 2/385.

¹⁰⁷ Bâlî, *el-İkdu’l-manzûm fî zikri efâzili’r-Rûm*, 34-35.

Ali b. Bâlî, ilmî kudreti, edebî zevki ve cesur tavırlarıyla Osmanlı ilmiye geleneğinde farklı bir konum edinmiştir. Mensur eserleriyle devrinin önemli bir biyografi yazarı olmuş, manzum parçalarıyla da üç dilde şairlik kudretini ortaya koymuştur. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Nev‘îzâde Atâyî, Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925) ve Mehmed Süreyya (ö. 1327/1909) gibi müellifler ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Kâtib Çelebi özellikle *el-İkdü'l-manzûm*'u başarılı bir zeyil olarak ifade etmektedir. Bu değerlendirmeler Ali b. Bâlî'nin hem kendi döneminde hem de sonraki yüzyıllarda değer verilen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸

2.4.2. Eserleri

a) *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm* adlı eser, Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik* adlı biyografik kitabına zeyl mahiyetinde kaleme alınmış olup, XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerini ve şeyhlerini tanıtan değerli bir kaynaktır. Müellif, bu eserinde yalnızca yazılı kaynaklara başvurmakla kalmamış, bizzat şahit olduğu olayları ve halkın gözlemlerini de aktarmıştır. Bu yönüyle tarih yazıcılığında özgün bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁰⁹ Eser ile ilgili detaylı bilgi aşağıda verilmiştir.

b) *Hayru'l-kelâm fî't-tekassî 'an aglâti'l-avâm* adlı eser, Arap dil âlimleri, zamanla konuşma dilinde ortaya çıkan bozulmaları önlemek amacıyla bedevî Arapların kullandığı saf kelime hazinesini derlemeye başlamış ve dil kurallarını açıklayan çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu süreçte, halk arasında yanlış biçimde kullanılan kelime ve deyimleri toplayıp doğru şekillerini gösteren eserler de gelişmiştir. Literatürde bu tür çalışmalar genellikle *Lahnü'l-âmme*, *Galatâtü'l-avâm*, *İslâhu'l-mantık* gibi adlarla anılmaktadır.¹¹⁰ Ali b. Bâlî tarafından kaleme alınan *Hayru'l-kelâm fî't-tekassî an-aglâti'l-avâm* adlı eserde bu geleneğe dâhil bir eserdir ve yaygın dil yanlışlarını tespit ederek bunların doğru biçimlerini göstermeyi amaçlamıştır.¹¹¹ Eserde toplamda yaklaşık 223 hata örneği yer almakta; her bir yanlış kullanımın ardından doğru olan şekil belirtilmektedir. Müellif, Arap alfabesini esas alarak her harf için ayrı bir başlık açmış ve bu başlık altında ilgili harfle başlayan dil hatalarını sıralamıştır. Bu nedenle eser alfabetik bir düzen içinde hazırlanmıştır. *Hayru'l-*

¹⁰⁸ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 35.

¹⁰⁹ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 35.

¹¹⁰ Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Ocak 2007), 157.

¹¹¹ A. Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, "Hısım Ali Çelebi'nin Ebüssuûd'a Ait Bediiyye Şerhi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Şubat 2012), 277.

Kelâm isimli eser Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunan müellif hattı nüshayla karşılaştırılarak Hâtem Sâlih ez-Zâmin tarafından neşredilmiştir.¹¹²

c) *İfâdetü'l-fettâh fî hâşiyeti tagyîri'l-miftâh* adlı eser, Belâgat alanında kaleme alınan bu eser, Kemalpaşazâde'nin *Tagyîru'l-miftâh* adlı şerhine yazılmış bir hâşiyedir. Sirâceddin Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı klasiğinin Osmanlı ilim dünyasında gördüğü ilginin bir yansıması olan bu eser, yaklaşık iki buçuk yıllık bir emeğin sonucunda 1578'de tamamlanmıştır. Ali b. Bâlî, metin, şerh ve hâşiyeye kısımlarını aktardıktan sonra kendi yorum ve tenkitlerini eklemiş, zaman zaman Kemalpaşazâde'yi de eleştirmiştir. Eserin Sultan III. Murad'a (ö. 1003/1595) sunulmuş olması onun devlet nezdinde de değer gördüğünü göstermektedir.¹¹³

d) *Tercüme-i nisâbü'l-ihisâb* adlı eser, İslâm şehirlerinde kamu düzenini korumak ve ahlâkı gözetmekle görevli olan hisbe teşkilatı üzerine kaleme alınan eserlerden biri de Sirâceddin eş-Şâmî'nin (ö. 942/1536) *Nisâbü'l-ihisâb* adlı çalışmasıdır. Ali b. Bâlî, bu eseri 1562 yılında yaptığı hac yolculuğu sırasında Mekke'de görmüş, önce istinsah etmiş, ardından Türkçeye çevirmiştir. Tercüme sırasında yalnızca nakille yetinmemiş, kendi görüşlerini de eklemiş ve esere Türkçe manzumeler yerleştirmiştir. Sosyal hâlinde düzenlenen kitap, yalnızca muhtesibin görevlerini açıklamakla kalmamış, aynı zamanda “fî zamâninâ” başlıkları altında dönemin sosyal ve siyasî sorunlarına da değinmiştir. Bu yönüyle eser, sadece bir tercüme değil aynı zamanda Osmanlı toplum hayatına dair özgün gözlemler içeren bir kaynaktır.¹¹⁴

e) *Nâdiretü'z-zemen fî târihi'l-yemen* adlı eser, Müellifin kaleme aldığı bir diğer eser Yemen tarihiyle ilgilidir. Kaynaklarda varlığına işaret edilen bu eserde özellikle Sultan II. Selim dönemi olaylarına dair önemli bilgilerin bulunduğu aktarılmaktadır. Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm*'da Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi sürecine dair nakiller yaparken bu kitabına atıfta bulunmuştur. Eserin nüshası günümüze ulaşmamış olmakla birlikte gerek Atâyî'nin¹¹⁵ değerlendirmeleri gerekse *Keşfü'z-zunûn*'da zikredilmesi onun mevcudiyetini teyit etmektedir.¹¹⁶

f) *Şerh-i bedî'iyye-i Ebüssuûd Efendi* adlı eser, Ali b. Bâlî, Ebüssuûd Efendi'nin 27 beyitlik ve 43 bedî sanatı içeren *bedî'iyye* kasidesine bir şerh yazmıştır. Müellif bu eserde

¹¹² Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 35-36.

¹¹³ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 36-37.

¹¹⁴ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 37-38.

¹¹⁵ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/843.

¹¹⁶ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 38.

beyitleri gramer ve anlam yönünden tek tek açıklamış, eserin ahlâkî ve dinî yönlerini ön plana çıkarmıştır.¹¹⁷

2.4.3. *el-İkdü'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm* Adlı Eseri

Ali b. Bâlî, eseri için oldukça kapsamlı bir mukaddime kaleme almıştır. Burada “Bu kitaba *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-Rûm* adını verdim.” diyerek eserin ismini bizzat belirtmiştir. Bu nedenle kaynaklarda rastlanan farklı kayıtlara rağmen eserin asıl adı konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Eserin Türkçe karşılığı “Rum diyarının faziletli âlimlerini bir araya getiren, inci taneleri gibi dizilmiş bir gerdanlık” anlamını taşımaktadır. Zaman zaman eski ve yeni kaynaklarda bu isim kısaltılarak sadece *el-İkdu'l-manzûm* şeklinde de anılmıştır. Bununla birlikte Nev'îzâde Atâyî, eseri sehven *ed-Dürrü'l-manzûm fî ahvâli ulemâi'r-Rûm* şeklinde kaydetmiştir.¹¹⁸

Ali b. Bâlî, mukaddimede veya eserin sonunda telif tarihi ve yeri hakkında doğrudan bilgi vermemektedir. Onun hayatına dair bilgiler ihtiva eden kaynaklarda da kesin bir tarih bulunmamaktadır. Ancak dolaylı ipuçları yazım sürecine dair bazı tahminler yapmaya imkân tanımıştır. Eserin el-Ezher nüshasının başında Ali b. Bâlî'nin uzun sayılabilecek bir hâl tercümesi yer almaktadır. Bu bölümün Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik* adlı eserinde aktarılan biyografinin genişletilmiş hâli olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki bilgiye göre Ali b. Bâlî, 969/1562 yılında hac görevini ifa etmek üzere Mekke'ye gitmiştir. Eserde daha önce hacca gittiğini ifade ettiğine göre, yazım süreci bu tarihten sonra başlamış olmalıdır.¹¹⁹

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi uzun yıllar müderrislik ve kadılık yaparken Osmanlı ulemâsı hakkında zengin bilgiler toplamış, bu birikimini *eş-Şekâik* adlı eserinde bir araya getirmiştir. 965/1558'de tamamlanan bu eser, kısa sürede Osmanlı kültür dünyasının en kıymetli kaynaklarından biri hâline gelmiş ve birçok âlim tarafından tercüme ve zeyillerle devam ettirilmiştir. Ali b. Bâlî de *el-İkdü'l-manzûm*'u, *eş-Şekâik*'i tamamlamak amacıyla yazmıştır. Mukaddimede “Kendi zamanımda yaşayan, sohbetlerinden istifade ettiğim veya görme şerefine nail olduğum âlim ve şeyhlerin hayat hikâyelerini, kıssalarını ve menkıbelerini nakledeceğim.” diyerek eserini telif etme sebebini açıklamıştır. Bu açıklama hem şahsi gözlemlerinin önemini hem de zeyl yazma geleneğine bağlılığını göstermektedir.¹²⁰

¹¹⁷ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-Rûm*, 39; Eren-Uzunoğlu, “Hısım Ali Çelebi'nin Ebüssuûd'a Ait Bediiyye Şerhi”, 278-279.

¹¹⁸ Bâlî, *el-İkdu'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-rûm*, 41; Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/843.

¹¹⁹ Bâlî, *el-İkdu'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-rûm*, 41-42.

¹²⁰ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-Rûm*, 43.

Eserin kaynağına gelecek olursak hem yazılı hem de sözlü rivayetlerden oluşmaktadır. Müellif, aktardığı bilgilerin güvenilirliğini artırmak için çoğu zaman kaynağına işaret etmektedir. Yazılı kaynaklar içerisinde edebî metinler olarak yazılan *Meşâri'u'l-eşvâk*, *Vefeyâtü'l-a'yân*, *eş-Şekâik* ve Kınalızâde Ali Çelebi'nin (ö. 979/1572) mektupları zikredilmektedir. Ayrıca bazı şerh ve haşiye metinlerinden de faydalanılmıştır. Resmî belgelerden ise özellikle icazetnâmeler kaynak olarak kullanılmıştır. Sözlü kaynaklar: Müellif, pek çok bilgiyi bizzat duyduğu rivayetlerden aktarmaktadır. Bu rivayetler ya özel şahıslardan ya da ismi belirtilmeyen ama güvenilir kimseler diye nitelendirilen genel kaynaklardan alınmıştır. Ayrıca müellifin rüyaları da bir tür bilgi kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Niksârîzâde Muhyiddin (ö. 954/1548) ve Sonusalı Yûsuf (ö. 929/1523) gibi bazı şahısların biyografilerinde, onlar hakkında gördüğü rüyalara yer verilmiştir.¹²¹

Bazı araştırmacılar eserin Türkçeye çevrildiğini ileri sürse de bugün elimizde böyle bir tercüme nüshası bulunmamaktadır. Paris Milli Kütüphanesi'ndeki bir yazma yanlışlıkla Türkçe tercüme olarak gösterilmiş¹²² fakat Arapça nüsha olduğu anlaşılmıştır. *el-İkdü'l-manzûm*, *eş-Şekâik*'a yazılan ikinci zeyildir. İlk zeyil Âşık Çelebi'nin *Tetimetü's-Şakâ'ik* adlı eseridir.¹²³ Ali b. Bâlî'nin eseri, Sultan III. Murad (ö. 1003/1595) dönemine kadar gelen biyografileri içermesi bakımından önem taşımaktadır. Âşık Çelebi ise eserini Sultan II. Selim dönemin ortalarına kadar getirmiş, Ali b. Bâlî ise bu anlatımı III. Murad döneminin ortalarına doğru genişletmiştir. Bu nedenle Kanûnî Sultan Süleyman ve Sultan II. Selim dönemlerine ait bazı şahsiyetler her iki zeyilde de yer almakta, toplam 43 biyografiden 19'unun ortak olduğu görülmektedir. Böylece Ali b. Bâlî'nin 96 biyografiden oluşan eserinin 76'sı orijinal nitelik taşımaktadır.¹²⁴ Ayrıca eserde bizim konumuz ile ilgili 2 tane kırâat âlimi tespit edilmiştir

Bu zeyiller arasında Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmeleti's-Şakâ'ik* adlı eseri, *eş-Şekâik*'a yapılan ilk Türkçe zeyil olarak öne çıkar ve Kanûnî Sultan Süleyman ve Sultan IV. Murad'a kadar 1133 şahsın hayatını içermesiyle dikkat çekmektedir. Bu eserde *el-İkdü'l-manzûm*'dan aktarılan bazı ilginç rivayetlere özellikle işaret edilmesi, Ali b. Bâlî'nin zeylinin *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*'ın temel kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir.¹²⁵

el-İkdü'l-manzûm, Ebüssuûd Efendi, Atâyî ve Taşköprülüzâde gibi dönemin önde gelen ilim ve devlet adamlarının ayrıntılı biyografilerini içermektedir. Bu biyografiler sade bilgilerle sınırlı olmayıp kişinin doğumundan ölümüne kadar ilmî seyri, medreselerdeki

¹²¹ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 43-48.

¹²² Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri", 158.

¹²³ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmeleti's-Şakâ'ik*, 1/36-37.

¹²⁴ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 50.

¹²⁵ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 50.

görevleri, ilmî kişiliği ve şahsiyetine ilişkin dikkat çekici bilgiler aktarılmıştır. Dolayısıyla eser, Osmanlı medrese teşkilatı, ilmiye sınıfı, sosyal yapı ve coğrafya hakkında birinci elden bilgiler sunan değerli bir kaynak niteliğindedir.¹²⁶

eş-Şekâik geleneğinin ilk örneklerinde tarihî hadiseler genellikle biyografi içinde dolaylı biçimde yer alırken, Âşık Çelebi ile tabaka başlıkları altında müstakil açıklamalar yapılmış; Ali b. Bâlî bu yöntemi geliştirerek ayrı başlıklarda tarihî değerlendirmelere yer vermiştir. Bu yöntem daha sonraki müelliflerce benimsenmiş ve *eş-Şekâik* geleneğinin klasik tertip unsurlarından biri hâline gelmiştir. Ali b. Bâlî'nin biyografilerde alt başlıklarla verdiği tarihî bilgiler, Osmanlı siyasî tarihinin yanı sıra ilmiye teşkilatı ve bürokrasisi üzerine de önemli ipuçları taşımaktadır. Kazaskerlik ve beylerbeyilik protokolü, beşik ulemâsı uygulamaları, medrese terfileri, mülâzemet usulleri gibi konular özellikle dikkat çekicidir. Ayrıca dönemin ilmî ortamına dair olaylar, ulemânın hiyerarşisi ve nüfuz ilişkileri bakımından önemli değerlendirmeler yapılmasını mümkün kılmıştır.¹²⁷

el-İkdü'l-manzûm, Arapça kaleme alınmış olup dil ve üslûp bakımından klasik İslâm edebiyatının süslü nesir geleneğini yansıtmaktadır. Bu edebî tür, ağır sanat unsurları, ahenkli cümleler ve ritmik yapısıyla öne çıkmaktadır. Ali b. Bâlî de eserini bu gelenek çerçevesinde kaleme almış, özellikle seci kullanımına ağırlık vermiştir. Eserdeki cümlelerin çoğu oldukça uzun olup birden fazla terkiplerle genişletilmiştir. Bu uzun cümleler secilerin sağladığı iç ritim sayesinde bütünlük kazanırken okuyucu açısından zaman zaman metnin takip edilmesini güçleştirmiştir. Müellifin tercih ettiği bu sanatlı anlatım, onun dönemin edebî beğenisini göstermektedir.¹²⁸

el-İkdü'l-manzûm, tabakat geleneğinin genel özelliklerini taşımakla birlikte bazı özgün hususları da barındırmıştır. Klasik biyografilerde şahısların genellikle övgüyle anılması yaygın bir durumken, Ali b. Bâlî'nin bazı şahsiyetler hakkında sert eleştirilerde bulunması ve hatta Osmanlı padişahları ile yüksek devlet erkânına yönelik doğrudan tenkitlere yer vermesi, onun sıra dışı bir üslup benimsediğini göstermektedir.¹²⁹

Eser temel olarak biyografik olmakla birlikte, bazı bölümlerde menâkıbnâme tarzında uzun menkıbelere yer verilmiş, böylece biyografik çerçeve zaman zaman tasavvufî anlatımlarla genişlemiştir. Müellif genel kronolojik tertibe uymakla beraber, bazı şahısların hayatına değinirken kronoloji dışına çıkmıştır. Eser hacim olarak *eş-Şekâik* metnine göre daha küçük olup Arapça kaleme alınmış; Türkçe şiir örnekleri bilinçli olarak kullanılmamıştır. Bu

¹²⁶ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 50-51.

¹²⁷ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 51-53.

¹²⁸ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 66-67.

¹²⁹ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 67-68.

yönleriyle *el-İkdü'l-manzûm*'un klasik tabakat geleneği içinde özgün bir konuma sahip olduğu söylenebilir.¹³⁰

2.5. İbrahim b. Ahmed el-Amâsî (ö. 998/1590'dan sonra)

2.5.1. Hayatı

İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, kendi ifadelerine göre Amasya'da dünyaya gelmiştir. Ancak doğum yılına ilişkin doğrudan bir bilgi vermemiştir. Ailesine dair ayrıntılar da sınırlı olup özellikle bu konu ile ilgili Şeyh Muhyiddin el-Amâsiyyevî hakkında verilen bilgilerden bazı ipuçları elde edilmektedir.¹³¹ Şeyh Muhyiddin'in annesi tarafından kendisinin dedesi olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu bağlantıyı aktarırken ilme yönelişini bir keramet çerçevesinde temellendirmiştir. Kendi nakline göre çocukluk yıllarında dedesi Şeyh Muhyiddin'in torunlarıyla birlikte iken ağzına tükürüğünü koyduğu üç çocuktan yalnızca Amâsî bunu kabul etmiş, diğerleri reddetmiştir. Bunun üzerine şeyh, Amâsî için “İnşallah buna ilim nasip olur, diğerleri ise bundan mahrum kalır” demiştir. Nitekim ilerleyen yıllarda bu sözün bir keramet olarak gerçekleştiğini, diğerlerinin sıradan bir hayat sürdüğünü, kendisinin ise ilimle temayüz ettiğini özellikle vurgulamıştır. Bu tür menkıbevî anlatılar hem eserin otobiyografik yönünü güçlendirmekte hem de Amâsî'nin ilim yolculuğunu kader ve manevi bir seçilmişlik ile ilişkilendirmektedir.¹³²

Ailesi hakkında verdiği bilgiler ışığında Amâsî dört erkek kardeşten söz etmektedir. Bunlar, Şeyh Ali, Şeyh Abdurrahim, Nûh Çelebi ve Mimî Çelebi olarak zikretmektedir. Bunların her biri farklı alanlarda ilim tahsil etmişlerdir. Nitekim Şeyh Ali vaizlik, tefsir ve hadis sahalarında öne çıkmıştır. Şeyh Abdurrahim aynı şekilde tefsir ve hadis alanında müfessir ve muhaddis olarak tanınmıştır. Nûh Çelebi'nin ise kırk yıl boyunca toplumdan uzak, zahidâne bir hayat sürdüğü aktarılmaktadır. Mimî Çelebi ise gençliğinde dünyevî eğilimler taşımışsa da hayatının ilerleyen dönemlerinde zühd ve takvada kardeşlerini aşmıştır. Bu tasvirler, aile içindeki ilim ve tasavvuf çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.¹³³

Amâsî'nin eğitim hayatı, önce Amasya'da aldığı derslerle başlamıştır. İlk hocası, kardeşi Şeyh Abdurrahim olmuş daha sonra Cüneydzâde Abdurrahman'dan ilim tahsil etmiştir. Bu iki isim, onun ilim hayatında temel taşlar olmuştur. Ardından Amasya'daki

¹³⁰ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 68-70.

¹³¹ İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 46; Gökhan Alp, “İbrahim b. Ahmed el-Amâsî-Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 13 (Ekim 2020), 362.

¹³² el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 46-47.

¹³³ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 47.

Mehmed Paşa Medresesi ve Hüseyin Ağa Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. Ayrıca Amasya Müftüsü Köprükzâde (ö. 952/1545) yanında danişment/stajyer talebe olarak bulunmuştur.¹³⁴

Daha sonraki eğitim safhası Bursa'da gerçekleşmiştir. Manastır Medresesi'nde Niksârî Emîr Hasan Efendi (ö. 975/1567) ardından Muallimzâde Ahmed Çelebi'den (ö. 970/1562) ders almıştır. Son aşamada ise Üsküdar'da "Arabzâde" olarak tanınan Mollâ Mehmed'in (ö. 938/1531) öğrencisi olmuş ve onun yanında mülâzım/asistan, icazetli öğrenci olma imkânına kavuşmuştur. Eğitimini tamamlayan Amâsî, önce Amasya ve Manisa'da müderrislik görevlerinde bulunmuş, ardından Amasya kadılığı gibi önemli bir makama yükselmiştir. Kadılık görevi sırasında kaleme aldığı en önemli eserlerinden biri *Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye* olmuştur. Böylece hem ilim hayatını hem de idari görevini bir arada yürütmüştür.¹³⁵

2.5.2. Eserleri

a) *Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin eş-Şekâik'in zeyillerindendir. Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

b) *Şakâ'iku'n-nu'mâniyye* adlı eser, Arapça bir zeyil olarak kaleme alan Munuk Ali lakaplı Ali b. Bâlî'nin *el-İkdü'l-manzûm* adlı zeylinin tercümesidir.

2.5.3. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye* Adlı Eseri

İbrahim b. Ahmed el-Amâsî'nin kaleme aldığı tercüme, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin meşhur biyografi eseri eş-Şekâik'a dayanmaktadır. Mütercim, aslında çalışmasına müstakil bir isim vermemiştir. Bugün elimizde bulunan nüshalar da herhangi bir isim kaydı içermemektedir. Ancak kütüphane kataloglarında eserin kolaylık sağlaması açısından *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye* ismiyle kaydedildiği görülmektedir. Bu nedenle eser, modern araştırmalarda da bu isimle anılmaktadır.¹³⁶

Amâsî, eserinin sonunda yer alan kısa otobiyografisinde tercümeyi Amasya'da tamamladığını belirtmektedir. Ancak tarih konusunda doğrudan bir bilgi vermemektedir. Bu boşluğu dolduran en önemli kaynak, Londra Millî Kütüphanesi'nde kayıtlı 5966 numaralı yazmadır. Söz konusu nüshanın sonunda yer alan ketebe kaydına göre tercüme Cemâziyelâhir

¹³⁴ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 47.

¹³⁵ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 47-48.

¹³⁶ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 48.

998/1590 tarihinde tamamlanmıştır.¹³⁷ Bu bilgiyi destekleyen diğer kaynaklar da bulunmaktadır. Nitekim Behçet Gönül'ün mütercim üzerine yaptığı çalışmada verdiği bilgiler hem Amâsî'nin otobiyografisiyle hem de bu ketebe kaydıyla örtüşmektedir. Gönül'ün aktardığına göre Amâsî, Amasya kadılığı sırasında tercümeyle kaleme almış ve eseri 998/1590 yılının ilk yarısında bitirmiştir.¹³⁸ Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adlı eseri de aynı tarihi doğrulamakta ve mütercimin kimliğiyle eserin yazılış yeri hakkındaki bilgileri teyit etmektedir.¹³⁹

Amâsî, eserinin sonunda tercüme tekniği ve amaçları hakkında kısa fakat önemli açıklamalarda bulunmuştur. Onun ifadelerine göre, tercümeyle yaparken süslü ve sanatlı bir üslup tercih etmemiş, mümkün olduğunca aslına bağlı kalmaya özen göstermiştir. Her Arapça kelimenin karşılığını Türkçe'de aynı yoğunlukta vermenin mümkün olmadığını belirtmiş, buna rağmen metnin anlamını koruyarak aktarmaya gayret etmiştir. Bu yaklaşım, dönemin bazı tercüme geleneklerinden farklı olarak metni daha geniş bir kitleye ulaştırma amacı taşımıştır. Mütercim özellikle Arapça bilmeyen kesimlerin de faydalanabilmesi için Türkçeyi tercih ettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁰

Eserin en önemli yapısal unsuru, tıpkı orijinalinde olduğu gibi “tabakalar”dır. Her tabaka, Osmanlı padişahlarının saltanat dönemlerine göre düzenlenmiştir. Âlim ve şeyhlerin biyografileri, görev yaptıkları dönemin hükümdarının adı ve cülûs yılı belirtilerek sınıflandırılmıştır. Taşköprülüzâde'nin eserinde şahıslar genellikle birbiri ardınca, “min-hüm” ibaresiyle bağlanarak zikredilirken Amâsî de ise tercümesinde daha sistematik bir yöntem benimsemiştir. Padişah dönemlerini üst başlık olarak verdikten sonra “Ve min u'lemâi fi zemânihi” ve “Ve min meşâyihi fi zemânihi” gibi alt başlıklarla, âlimler ve meşayihler ayrı ayrı sıralanmaktadır. Bu tertip, biyografilerin düzenli bir yapı içerisinde sunulmasını sağlamış ve eserin hacimli içeriğini daha anlaşılır kılmıştır.¹⁴¹ Eserde söz konusu çalışmamızla ilgili 2 tane kırâat âlimi tespit edilmiştir.

Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye'nin farklı kütüphanelerde beş nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları: Ankara Millî Kütüphanesinde 211 varaktan oluşan, 1683 tarihli istinsah nüshasıdır. Nestalik hatla yazılmış, söz başları kırmızı mürekkeple işaretlenmiştir. Londra Millî Kütüphanesinde 249 varaktan oluşan bu nüsha, en kıymetli yazmalardan biridir. Çünkü yalnızca istinsah tarihi değil aynı zamanda eserin yazılış tarihi de bu nüshada belirtilmiştir.

¹³⁷ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 49.

¹³⁸ Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri”, 152.

¹³⁹ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 48-49; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 96.

¹⁴⁰ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 50.

¹⁴¹ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 51-53.

Süleymaniye Ktp., Sâliha Hatun 158: 1712 yılında Hüseyin b. Mehmed b. Mimi tarafından istinsah edilmiş olup 180 varaktan oluşmaktadır. Millet Ktp., Ali Emirî Tarih 727: 165 varaklı, süslemeli ve özenli bir nüshadır. Mısır Millî Kütüphanesi, Türkî 1621: 107 varaktan ibaret olup Kahire’de korunmaktadır.¹⁴²

Taşköprülüzâde’nin *eş-Şekâik* adlı eserinde yer alan giriş ve sonuç kısımları oldukça kısadır ve eser hakkında kapsamlı bir çerçeve sunmamıştır. Daha sonraki zeyillerde bu eksiklik kısmen giderilmiş olsa da Türkçe tercümelerde aynı gelişmenin sürdürülmediği görülmektedir. Amâsî, Arapça metni büyük ölçüde olduğu gibi Türkçeye aktarmış, ancak kendi eseri için ayrı bir giriş kaleme almıştır. Bu nedenle, Arapça metinle Türkçe tercümenin mukaddimleri karşılaştırmaya değer niteliktedir.¹⁴³

Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*’ın kısa girişinde Allah’a (c.c.) hamd ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) salavattan sonra küçük yaşlardan itibaren ulemâ biyografileriyle ilgilendiğini, Rum ve Anadolu âlimlerine dair bilgilerin derlenmemiş olmasından hareketle bu çalışmayı hazırladığını ifade etmiştir. Eseri Osmanlı padişahlarının dönemlerine göre düzenlediğini belirttikten sonra Kanûnî Sultan Süleyman’a dua ederek giriş bölümünü tamamlamıştır. Amâsî ise Türkçe mukaddimede klasik övgü ifadelerinden sonra Taşköprülüzâde ve eserini kısaca tanıtmış ardından eserini tercüme etme gerekçesini açıklamıştır. Her ne kadar *eş-Şekâik*’a daha önce çeşitli tercümeler yapılmış olsa da mütercim, Arapça bilmeyen okuyucuların da eserden faydalanabilmesini sağlamak amacıyla yeni bir Türkçe tercüme kaleme aldığını ifade etmiştir. Tercümenin arkasındaki amaç, eserin dolaşımını genişletmek ve ilmî bilgiyi daha geniş bir kitleye ulaştırmaktır. Eserin tabakalar kısmında ise Osmanlı devletinin kuruluşundan Kanûnî Sultan Süleyman dönemine kadar yetişen âlim ve şeyhlerin biyografileri padişah dönemlerine göre sıralanmış, toplamda 520 kişinin hayatı on tabaka içinde ele alınmıştır.¹⁴⁴

Sonuç olarak *Tercüme-i Şakâ’ik-ı nu’ mâniyye*’nin temel kaynağı Taşköprülüzâde’nin Arapça eseri olmakla birlikte mütercimin kendi gözlemleri, yaşadığı çevredeki ilmî gelenekler ve sözlü aktarımlar da bu metne dâhil edilmiştir. Bu durum tercümeyi yalnızca bir çeviri olmaktan çıkarıp, Osmanlı kültür tarihinin özgün bir parçası hâline getirmiştir.¹⁴⁵

Amâsî’nin *Tercüme-i Şakâ’ik-ı nu’ mâniyye*’si, XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi’nin dil özelliklerini yansıtan önemli bir eserdir. Mütercim Arapça ve Farsça dilini yoğun bir şekilde kullanarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte tercüme metni, yalnızca ilmî çevreler için değil daha geniş bir okuyucu kitlesi için de anlaşılır kılmak amacıyla sadeleştirilmiş bölümler

¹⁴² el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ’ik-i nu’ mâniyye*, 59-62.

¹⁴³ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ’ik-i nu’ mâniyye*, 62.

¹⁴⁴ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ’ik-i nu’ mâniyye*, 63-68.

¹⁴⁵ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ’ik-i nu’ mâniyye*, 69-70.

içermektedir. Bu özellik mütercimim hem ilmi hem de halkı gözetten bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Eserde dikkat çeken temel hususlardan biri, tercümenin birebir kelime karşılığına dayalı olmamasıdır. Mütercim, Arapça aslındaki ifadeleri Türkçeye aktarırken çoğu zaman açıklayıcı ve yorumlayıcı bir dil kullanmıştır. Böylece metnin sadece gerçek bir çevirisi değil aynı zamanda Osmanlı ilim dünyasının kavrama biçimine uygun bir aktarımı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım tercümenin edebî yönünü güçlendirmiş ve eseri özgün bir konuma taşımıştır.¹⁴⁶

Tercümede kullanılan dil, yalnızca bir aktarım aracı değil aynı zamanda kültürel bir köprü işlevi görmektedir. Arapça bir eserin Türkçe'ye çevrilmesi, Osmanlı'nın düşünce hayatında bilgi dolaşımını hızlandırmış ve geniş kitlelerin ilmî şahsiyetlerden haberdar olmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında mütercimim dil tercihi aynı zamanda sosyal bir işlev de üstlenmiştir. *Tercüme-i Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye*'nin dil ve üslûbu, klasik Osmanlı Türkçesi'nin belirgin özelliklerini taşımakla birlikte mütercimim şahsî katkılarıyla daha anlaşılır ve akıcı bir hâl almıştır. Eser, önceki tercümelerden farklı olarak yalnızca lafzî bir aktarımı hedeflememiş; yer yer açıklayıcı ifadeler, ek bilgiler ve sadeleştirici anlatımlarla daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi amaçlamıştır. Arapça asıldan yapılan aktarım, yalnızca kelime düzeyinde değil anlam ve kültür düzeyinde de gerçekleşmiştir. Bu sayede eser hem edebî hem de ilmî bir değer kazanmıştır.¹⁴⁷

2.6. Mecdî Mehmed Efendi (ö. 1000/1592)

2.6.1. Hayatı

XVI. yüzyılın önde gelen şair ve münşîlerinden biri olan Mecdî Mehmed Efendi'nin doğum tarihi hakkında klasik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak doğum yeri konusunda bütün tezkire müellifleri ortak bir görüş bildirmiş ve onun Edirneli olduğuna ittifak etmişlerdir.¹⁴⁸ Asıl adı Mehmed olan Mecdî Efendi'nin, babası hakkında kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı eserlerde babasının Abdullah isimli zengin bir tüccar olduğu kaydedilirken kimi kayıtlarda ise onun Hayâlî adında bir zatın oğlu olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte yakın dönemde yapılan araştırmalar, babasının hem varlıklı bir kişi olduğunu hem de adının Hasan olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴⁹ Mecdî Efendi'nin annesi

¹⁴⁶ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 70-72.

¹⁴⁷ el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*, 72-73.

¹⁴⁸ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, hzl. Filiz Kılıç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 333; Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i şuarâ'sı (İnceleme-Metin)* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 264.

¹⁴⁹ Edirneli Mecdî, *Dîvân*, hzl. Muzaffer Kılıç (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2022), 16.

ve diğer aile fertleri hakkında bilgi son derece sınırlıdır. Ancak yakın zamanda yayımlanan tereke defterinde onun mirasçıları arasında yalnızca eşi Fatma Hanım ile amcasının oğlu Mahmud Çelebi'nin isimleri geçmektedir. Bu kayıt Mecdî Efendi'nin aile çevresine dair günümüze ulaşan en önemli bilgi kaynağıdır. Dolayısıyla şairin ailesi hakkında sahip olduğumuz bilgiler büyük ölçüde babasının, eşinin ve amca çocuğunun adlarıyla sınırlı kalmaktadır.¹⁵⁰

Mecdî Efendi, babasının ticaret yolunu izlemek yerine küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönelmiştir. Onun eğitim hayatı, dönemin önemli âlimlerinden Karamanî Ahaveyn Mehmed Çelebi (ö. 974/1566) ile kesişmiştir. Nitekim Mecdî Efendi, Çelebi'nin Edirne Sultan Bayezid Medresesi'nde müderrislik yaptığı sırada kendisine mülazım olmuştur.¹⁵¹

Medrese yıllarında ilmiyle akranları arasında temayüz eden Mecdî Efendi, her ne kadar müderrislik görevini arzu etmişse de bu isteğine kavuşamamış, neticede kadılık mesleğini tercih etmek durumunda kalmıştır. Onun bu duygusunu en açık şekilde Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'ye (ö. 988/1580) sunduğu kasidede görmek mümkündür. Görev hayatı boyunca Rumeli coğrafyasının farklı merkezlerinde kadılık yapmıştır. Özellikle günümüzde Hırvatistan sınırlarında bulunan Osijek, Pozega ve Bulgaristan da bulunan Kazanlak ve Samokov onun hizmet verdiği şehirler arasında yer almaktadır. Böylece Osmanlı'nın Balkan topraklarında uzun yıllar görev yapmış ve önemli idarî tecrübeler kazanmıştır.¹⁵²

Mecdî Efendi, gerek İstanbul ve Edirne'deki medrese eğitimi sırasında, gerekse kadılık görevleri esnasında, dönemin seçkin ulemâ ve şairlerinin bulunduğu çevrelerde bulunmuş bir isimdir. Bu muhitteki faaliyetleri içerisinde ilmi çalışmaları, Arapça ve Farsça metinleri özenle inceleme becerisi, şiirdeki yetkinliği ve münşîliği sayesinde yaşlıları arasında dikkat çeken bir konuma yükselmiştir. Mecdî Efendi'nin ilk edebî-ilmî çevresi, İstanbul'da Karamanî Mehmed Efendi'nin etrafında oluşan şair ve âlim topluluğudur. Bu grupta Mecdî Efendi ile Bâkî, Hoca Sadeddîn ve Nev'î gibi dönemin önemli isimleri yer almış, böylece Mecdî Efendi genç yaşta bu seçkin çevreye dâhil olmuştur.¹⁵³

Mecdî Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynaklar onun h. 1000 yılında vefat ettiğini kaydetmiştir.¹⁵⁴ Dîvân'ı üzerine yapılan son araştırmalarda, Gümülcine kadılığı sırasında İstanbul'da bulunduğu bir dönemde, Receb ayının sonlarında

¹⁵⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 1/24.

¹⁵¹ Mecdî, *Dîvân*, 18.

¹⁵² Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/24.

¹⁵³ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/25; Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/129-130.

¹⁵⁴ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/26; Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-şuara (Tezkiretü's-şuara)*, hzl. Namık Açıkgöz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 290.

hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Ölümü için düşülen tarih beyitleri hicrî 999 yılını doğrulamaktadır.¹⁵⁵ Mecdî Efendi'nin kabri, Edirnekapı dışındaki Emir Buhari Tekkesi civarında bulunmaktadır.¹⁵⁶

Sonuç olarak Mecdî Efendi'nin edebî kişiliği; sanatlı nesri, klasik şiir geleneğine bağlılığı, Arapça ve Farsça'dan beslenen zengin dili ve hem şiir hem nesir sahasında eser verebilmesiyle şekillenmiştir. Bu yönüyle XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatında ilmî ve edebî kimliği birlikte temsil eden değerli şahsiyetlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Kaynaklarda, müellifin Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ile doğrudan bir ilmî veya şahsî ilişkisine dair açık bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.6.2. Eserleri

a) *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâtî'l-hanefiyye*: Bu eser, Abdülkâdir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) çeviri adlı kitabının tercümesidir. Mecdî Efendi, bu çevirisiyle Hanefî mezhebine mensup fakihlerin hayat hikâyelerini ve ilmî yönlerini Osmanlı dünyasına kazandırmıştır.¹⁵⁷

b) *Hadîs-i erbaîn*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), *Künhü'l-ahbâr*'ında Mecdî Efendi'nin kırk hadis tercümesi yaptığını zikretmektedir. Ancak günümüze kadar bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.¹⁵⁸

c) *Seyfiyye*: Mecdî Efendi'nin Arapçadan çevirdiği edebî risalelerden biridir. Bugün bilinen tek nüshası, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonunda bulunmaktadır.¹⁵⁹

d) *Risâle-i şem'iyye*: Kaynaklarda Mecdî Efendi'nin bu eseri daha çok devlet yazışmalarında kullanılan bürokratik ve belge kayıt tarzında kaleme aldığı sıkça bahsedilmektedir. Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604), Gelibolulu Mustafa Âlî ve Beyânî (ö. 1006/1597) risaleden örnek cümleler aktarmaktadır.¹⁶⁰

e) *Câmi'ü'n-nezâ'ir*: Nazire mecmuası türünde kaleme alınmış olan bu eser, dönemin şiir muhitlerinde büyük ilgi görmüştür. *Gülşen-i şu'arâ* isimli eserin müellifi Ahdî (ö. 1000/1592), bir süre Mecdî Efendi'nin evinde misafir olmuş ve bu eserden hayranlıkla söz etmiştir. Mecmua, Rum diyarındaki şairlerin divanlarından seçilen matla beyitlerini ihtiva etmektedir. Bu beyitler aruz bahirlerine göre tasnif edilmektedir. Böylece hem dönemin şiir

¹⁵⁵ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/26.

¹⁵⁶ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/26; Muhammed Efendi, *Riyâzü's-şuara (Tezkiretü's-şuara)*, 290.

¹⁵⁷ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/27.

¹⁵⁸ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/27.

¹⁵⁹ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/27; Abdulkadir Özcan, "Mecdî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/228.

¹⁶⁰ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/27; Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 333.

anlayışını hem de şairler arasındaki nazire geleneğini göstermesi bakımından önemli bir kaynak olmuştur.¹⁶¹

f) *Dîvân*: Tezkire yazarları Mecdî'nin şairliğinden övgüyle söz etseler de doğrudan bir divan tertip ettiğine değinmezler. Buna rağmen Bursalı Mehmed Tahir, onun düzenli bir divanı bulunduğunu dile getirmiştir. Abdülkadir Özcan ise çoğunluğu gazellerden oluşan bir divançesi olduğunu belirtmiştir.¹⁶² Bu divançe, çeşitli mecmualarda dağınık hâlde bulunan şiirlerin toplanmasıyla günümüze ulaşmıştır. 2008 yılında Ayşe Derya Eskimen'in yüksek lisans çalışması kapsamında şiirleri derlenmiş ve değerlendirilmiştir.¹⁶³

g) *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*: Mecdî'nin en meşhur eserlerinden biridir. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *eş-Şekâik* tercümesi mahiyetindedir.¹⁶⁴ Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

2.6.3. *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* Adlı Eseri

Mecdî Efendi'nin önemli eserlerinden biri olan *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, Osmanlı biyografi geleneği içerisinde özel bir yere sahiptir. Bu eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Arapça kaleme aldığı *eş-Şekâik* adlı biyografi kitabının tercümesi olmakla birlikte yalnızca bir çeviri olmasından ziyade müellifin eklemeleriyle zenginleşmiş bir külliyyat mahiyetindedir. Taşköprülüzâde, eserine haneî mezhebine mensup önemli şahsiyetlerin biyografilerini derlediği için “Nu‘mânî” lakabıyla anılan İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nispetle *eş-Şekâik* adını rivayetlerden bir tanesidir. Mecdî Efendi ise mukaddimede kendi tercihini açıklayarak eserine *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* adını verdiğini dile getirmiştir. Ona göre Taşköprülüzâde'nin eseri tek bir “gül bahçesi” iken kendisinin hazırladığı çalışma pek çok bahçeden meydana gelmiştir. Buradaki “hadâ'ik/bahçeler” vurgusu Mecdî Efendi'nin yalnızca metni Türkçeye çevirmediğini, aynı zamanda onu genişletip yeni biyografiler ekleyerek daha kapsamlı hâle getirdiğini göstermektedir. Böylece eser hem isimlendirme hem de içerik bakımından özgünlük kazanmıştır.¹⁶⁵

Eserin kaleme alındığı yer ve çeviriye başlanma tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mecdî Efendi, hâtıme kısmında kadılık görevinin zorlukları ve geçim sıkıntılarından ötürü tercümeyi planladığı sürede tamamlayamadığını dile getirmiştir. Buna rağmen eseri 995/1586-87 yıllarında tamamlandığını dile getirmiştir. Bu tarih, Mecdî

¹⁶¹ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/28; Ahdî, *Ahdî ve Gülşen-i şuarâ'sı (İnceleme-Metin)*, 264.

¹⁶² Özcan, “Mecdî, Mehmed”, 28/228.

¹⁶³ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/28-29.

¹⁶⁴ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/29.

¹⁶⁵ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/34-35.

Efendi'nin Arapça ve Farsça eserler, hamse tarzında beyitler ve devlet görevleriyle meşgul olduğu döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* isimli eser hem müellifin şahsi tecrübelerinin hem de Osmanlı'nın XVI. yüzyıldaki ilmî-sosyal yapısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁶

Mecdî Efendi, eseri kaleme alma sebebi ise gençlik yıllarında ilimle meşgul olduğunu ve bu sayede akranları arasında tanındığını ifade etmektedir. Taşköprülüzâde'nin Arapça kaleme aldığı *eş-Şekâik* adlı eseri dikkatle incelemiş ve beğenmiştir. Ancak Arapça bilmeyen Osmanlı toplumunun bu kıymetli kaynaktan mahrum kalmaması için onu Türkçeye çevirmeyi bir görev olarak görmüştür. Bununla birlikte Mecdî Efendi eseri yalnızca tercüme etmekle yetinmemiş, kendi üslubunu katarak ve ek biyografiler ilave ederek eseri ilmî ve edebî açıdan daha da zenginleştirmiştir.¹⁶⁷

Mecdî Efendi'nin *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*'1, bir tercüme olmasına rağmen eklenen yeni biyografiler, genişletilmiş bilgiler ve çok sayıdaki şiir ilavesiyle XVI. yüzyılın en hacimli edebî eserlerinden biri hâline gelmiştir. Müellif, Taşköprülüzâde'nin kaynaklarını kullanmakla birlikte gerektiğinde farklı yazılı ve sözlü kaynaklara da başvurmuştur. Eserde en sık atıf yapılan metinler Kur'ân ayetleri ve hadislerdir. Şiir alıntılarının bir kısmı Mecdî Efendi'ye ait olmakla birlikte birçok beyit Arap, Fars, Osmanlı ve Çağatay şairlerinden alınmıştır. Ancak müellif çoğu zaman bu alıntıların sahiplerini belirtmemiştir. Eserin yazılı kaynakları arasında tarih, tezkire, tabakât, divan ve mesneviler önemli yer tutmuştur. Eserin matbu nüshası 1269/1852'de İstanbul'da basılmıştır. Mehmed Recâî tarafından yayımlanan bu baskı daha sonra Abdülkadir Özcan'ın 1989'daki çalışmasına temel olmuştur.¹⁶⁸

Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik* adlı eseri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 965/1557-58 yılına kadar yaşamış âlim ve şeyhlerin biyografilerini içermektedir. Mecdî Efendi ise bu eseri Türkçeye tercüme ederken bazı eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır. Onun çalışmasına 23 yeni biyografi dâhil etmiştir. Özellikle farklı tabakalara dağılmış bu ilavelerle eserin kapsamı genişletilmiştir. Ancak aynı zamanda Taşköprülüzâde'nin metninde yer alan 26 kişi tercümeden çıkarılmıştır. Bu da özellikle Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ait biyografilerin azalmasına yol açmıştır. Eser, on tabaka halinde düzenlenmiş olup en fazla biyografi Kanûnî Sultan Süleyman dönemini kapsayan son tabakada yer alırken, en az biyografi Osman Gazi dönemine ayrılmıştır. Böylece hem *eş-Şekâik* hem de onun tercümesi olan *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, Osmanlı ilmiye ve tasavvuf hayatının gelişimini farklı bakışlarla yansıtan değerli

¹⁶⁶ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/35-36.

¹⁶⁷ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/36-37.

¹⁶⁸ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/39-50.

kaynaklar olmuştur.¹⁶⁹ Eserde ayrıca söz konusu çalışmamızla ilgili üç tane kırâat âlimi tespit edilmiştir. Çalışmamız kapsamında incelenen *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* adlı eserde, müellifin dönemdeki bütün kırâat âlimlerine yer vermediği, yalnızca belirli kırâat âlimlerini eserine aldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırmamızda da yalnızca eserde yer alan ve ulaşılabilen kırâat âlimleri değerlendirmeye dâhil edilmiş, diğer isimlere yer verilmemiştir.

Hadâ'iku's-Şakâ'ik, Osmanlı tarih ve kültür dünyasında önemli yer tutan padişahlar, vezirler, kadılar, müderrisler, şeyhler ve çeşitli seçkin şahsiyetlerin biyografilerini içeren kapsamlı bir eserdir. Osman Gazi'den Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar uzanan hükümdarların hayatları kısa fakat özlü bilgilerle sunulmuş; her padişahın adalet anlayışı, ilme ve âlimlere verdiği değer ile siyasi faaliyetleri vurgulanmıştır. İlmiye sınıfına mensup kadı ve müderrislerin biyografileri ise daha ayrıntılı ele alınmış; onların eğitim süreçleri, talebeleri, ilmî çalışmaları ve eserleri özenle işlenmiştir. Ayrıca devlet adamları, şeyhler, savaşçılar ve toplumda etkili olmuş diğer şahsiyetler de esere dâhil edilmiştir.¹⁷⁰

Mecdî Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*'ta dönemin ağır ve sanatlı nesir anlayışını benimsemiş, özellikle mukaddimede tercümesinin özgünlüğünü vurgulayarak sade bir metni kendi üslubuyla zenginleştirdiğini ifade etmiştir. Mevdî Efendi, çevirideki edebî sanatların tamamının kendisine ait olduğunu, kelime ve terkip seçimlerinde tamamen kendi tasarrufunu kullandığını belirtmiştir. Arapça ve Farsça şiirlere geniş biçimde yer vermesi, metne klasik üslubunu estetiğini kazandırmıştır. Uzun cümleler, yoğun izafet zincirleri ve secili ifadeler onun nesrinin karakteristik özelliğidir. Ayet, hadis ve hikmetli sözlerden yaptığı alıntılar metni ilmî bakımdan zenginleştirirken, kadılık mesleğinin de etkisini yansıtmıştır. Mevdî Efendi şairlik iddiasında bulunsa da edebiyat tarihinde daha çok güçlü nesri ve kusursuz dili ile tanınmıştır.¹⁷¹

Hadâ'iku's-Şakâ'ik üç ana kısımdan oluşur: geniş bir mukaddime, on tabakadan oluşan biyografi bölümleri ve kapsamlı sayılabilecek bir hâtimedir. Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik* adlı eserinde hamdele ve salveyle başlayan kısa bir mukaddime ve sonunda dua mahiyetinde bir metin bulunurken, Mevdî Efendi tercümesinde bu çerçeveyi oldukça genişletmiştir. Müellif mukaddimede insanlık tarihine, insanın yaratılışına, zâhirî ve bâtinî ilimlerin tasnifine, sarf-nahivden kelâma, tefsir ve hadise uzanan ilim dallarına değinmiştir. Müellif tercümede asla bire bir sadık kalmadığını, yeni şahıslar eklediğini, bazı biyografileri zeyillerle genişlettiğini, bu sebeple eserine *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* adını verdiğini ifade etmiştir.

¹⁶⁹ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/59-61.

¹⁷⁰ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/61-69.

¹⁷¹ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/69-75.

Eserin gövdesini oluşturan biyografik kısım, Osman Gazi'den Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar on padişah dönemine göre tabakalara ayrılmıştır. Mecdî Efendi her tabakanın başında ait olduğu padişahın cülûsu, fetihleri ve bazı vasıfları hakkında kısa bilgiler vererek biyografilere zemin hazırlamıştır. Son kısımda hâtime kelimesi geçmese de fiilen hâtime işlevi görmüştür. Burada Taşköprülüzâde'nin vefat tarihini verdikten sonra kendi tercüme sürecinin gecikmelerle 995/1586-87 yılında tamamlandığını belirtmiştir.¹⁷²

2.7. Nev'îzâde Atâyî (ö. 1045/1635)

2.7.1. Hayatı

Gerçek adı Atâullâh olan ve şiirlerinde “Atâyî” mahlasını kullanan Nev'îzâde Atâyî, XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı kültür ve ilim hayatına damgasını vurmuş önemli bir şahsiyettir. Kaynaklarda genellikle “Nev'îzâde Atâyî” olarak anılmasının sebebi onun ünlü divan şairi alimlerinden Nev'î Yahyâ Efendi'nin (ö. 1007/1599) oğlu olmasıdır.¹⁷³ Nitekim Şeyhî Mehmed'in *Vekâyi 'u'l-fuzalâ'* adlı eserinde ismi “Atâullâh b. Nev'î Yahya b. Pîr Ali b. Nasûh” şeklinde, nisbesi ise “Nev'îzâde Atâyî Efendi” biçiminde zikredilmektedir. Atâyî'nin kendisi de eserlerinde “Atâullâh b. Yahya el-ma'rûf bi-Nev'îzâde” şeklinde isim ve nisbe kullanmıştır.¹⁷⁴

Atâyî, 991/1583 yılında İstanbul'un Anadoluhisarı semtinde dünyaya gelmiştir.¹⁷⁵

Doğum tarihi kaynaklarda hemen hemen ittifakla aynı şekilde verilmekte olup vefat tarihi ise farklı rivayetlerle aktarılmaktadır. Babası Nev'î Yahyâ Efendi dönemin en güçlü şairlerinden biri olup Sahn-ı Seman müderrisliği ve şehzâde hocalığı gibi önemli vazifeler üstlenmiştir. Anne tarafından dedesi ise Kanûnî Sultan Süleyman'ın hizmetinde bulunmuş bir devlet adamı olan Nişancı Mehmed Efendi'dir (ö. 1000/1591). Atâyî'nin büyükbabası Pîr Ali b. Nasûh Efendi (ö. 952/1545), Halvetiyye tarikatına mensup bir şeyhtir. Atâyî'nin aile köklerinde hem tasavvufî hem de ilmî bir gelenek bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca annesi vasıtasıyla, Osmanlı devlet adamları ile de akrabalık bağları vardır.¹⁷⁶

İlk eğitimini babası Nev'î Yahyâ Efendi'den alan Atâyî, babasının ilminden istifade ettiğini ve onun kendisi için bir üstad olduğunu eserlerinde açıkça dile getirmiştir. Babasının yanı sıra dönemin önde gelen alimlerinden de dersler almıştır. Bunlar arasında Anadolu ve

¹⁷² Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/75-78.

¹⁷³ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/109.

¹⁷⁴ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/109.

¹⁷⁵ Nev'îzâde Atâyî, *Nev'î-zâde Atâyî Divânı*, hzl. Saadet Karaköse (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 4.

¹⁷⁶ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/109-111.

Rumeli kazaskerliği görevlerine kadar yükselen Kafzâde Feyzullah Efendi (ö. 1032/1623), Osmanlı medreselerinde müderrislik ve kadılık yapmış olan Azmîzâde Hâletî (ö. 1044/1635) yer almaktadır. Bu hocalarının yanında yetişen Atâyî, klasik Osmanlı medrese eğitiminin tüm basamaklarından geçmiş ve genç yaşta büyük bir birikim kazanmıştır.¹⁷⁷

Osmanlı ilmiye teşkilâtında medrese eğitimi tamamlayıp icazet alan talebeler “mülazım” olarak müderrisliğe aday olabiliyordu; ancak XVI. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan karışıklıklar üzerine Kanûnî Sultan Süleyman, bu alanı düzenlemek için Ebüssuûd Efendi’yi görevlendirdi¹⁷⁸ ve onun hazırladığı sistemle her alimin verebileceği mülazım sayısı belirleyip yetenekli adaylar için “nevbet” uygulaması başlatmıştır. Tabakât eserlerinde “Nevbet Fermanı” olarak geçen bu usule göre büyük kadı ve müderrisler belli dönemlerde mülazım olmuşlardır.¹⁷⁹ Ahîzâde Efendi (ö. 1013/1601) Rumeli kazaskerliğine getirildikten sonra aynı yılın Receb ayında nevbet ilan etmiş, o sırada eğitimine devam eden Atâyî de bu nevbet sayesinde mülazım olmuş ve müderrislik hakkını kazanmıştır.¹⁸⁰

Atâyî mülazemet defterine kaydedildikten sonra uzun süre görev beklemiş, 1014/1605 yılında ilk vazifesi olan İstanbul Canbaziye Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1017/1608 tarihinde Lofça kadılığına geçerek müderrislikten kazâ hizmetine yönelmiş, ardından Babaeski kadılığına tayin edilmiştir. Daha sonra Varna, Rusçuk, Hezargrad, Lofça ve Silistre gibi Rumeli kazalarında çeşitli kadılık görevlerinde bulunmuş, bu atamalar çoğu zaman dönemin kazaskerlerinin değerlendirmeleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Atâyî çeşitli yerlerde görevler ifa ederek en son olarak Üsküp kadılığı yapmıştır.¹⁸¹

Atâyî’nin ölüm tarihi konusunda kaynaklar arasında ciddi farklılıklar vardır. Kâtib Çelebi,¹⁸² Bursalı Mehmed Tahir¹⁸³ ve Uşşâkîzâde Hasîb Efendi, onun 1044/1635 yılında vefat ettiğini dile getirmişlerdir.¹⁸⁴ Buna karşılık Şeyhî Mehmed Efendi ve Mehmed Süreyya 1045/1636 yılı Cemâziyelevvel’inde öldüğünü kaydetmektedir.¹⁸⁵ Seyrekzâde Âsım’ın (ö. 1086/1675) verdiği tarih ise 1045/1636 yılı Cemâziyelâhirdir.¹⁸⁶ Bu yüzden Atâyî’nin ölüm

¹⁷⁷ Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/111-112.

¹⁷⁸ Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (2011), 223.

¹⁷⁹ İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları”, 223-224.

¹⁸⁰ Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/112-113.

¹⁸¹ Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/113-117.

¹⁸² Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, 1/724.

¹⁸³ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, hzl. İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 3/20.

¹⁸⁴ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 73.

¹⁸⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, hzl. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1196), 1/346.

¹⁸⁶ Seyrek-zâde Mehmet Âsım, *Zeyl-i zübdetü’l-eşâr*, hzl. Ali Osman Coşkun (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 92-93.

tarihi hakkında kesin bir ittifak yoktur.¹⁸⁷ Çalışmamız kapsamında incelenen *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik* adlı eserde, müellifin dönemde yaşamış bütün kırâat âlimlerine yer vermediği, yalnızca belirli kırâat âlimlerini eserlerine aldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırmamızda da yalnızca söz konusu eserlerde yer alan ve ulaşılabilen kırâat âlimleri değerlendirmeye dâhil edilmiş, diğer isimlere yer verilmemiştir.

2.7.2. Eserleri

a) *Divan*: Düzenli ve kapsamlı bir tertibe sahip olan divanda, mensur-manzum karışık bir dibece ile 31 kaside, 9 musammat, 275 gazel, 56 tarih 15 rubai ve 93 beyit yer almaktadır. Mukaddime kısmında besmelenin hikmeti, şairin sanat anlayışı ve Şeyhülislam Yahyâ Efendi'ye (ö. 964/1644) methiye gibi konuları ihtiva etmektedir.¹⁸⁸ Divanda Hz. Peygamber (s.a.s.), Osmanlı padişahları, Şeyhülislam ve devlet adamları için yazılmış kasideler dikkati çekmektedir. Şair, özellikle Nev'î, Bâkî (ö. 1008/1600), Nef'î ve Şeyhülislam Yahyâ'nın etkisiyle şiirler kaleme almıştır.¹⁸⁹

b) *Hamse*: Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 605/1209) önderliğinde yazılan mesnevi türündeki bu eser, klasik Hamse geleneğinin doğrudan bir taklidi değildir. Atâyî, özellikle üç mesnevisinde özgün konular işlemiş, İstanbul hayatı, halk kültürü ve gerçek kişilere ait olayları edebî bir üslupla aktarmıştır.¹⁹⁰

c) *Hezliyyât*: Bu eser, şairin mizahî üslupta kaleme aldığı manzumeleri bir araya getiren küçük bir mecmuadır ve bazı *Hamse* nüshalarının sonunda yer almaktadır.¹⁹¹

Mecmuada 131 matla 11 kıt'a, 3 rubâî, 2 gazel, 1 mesnevi ve 1 terkiib-bend olmak üzere toplam 149 şiir bulunmaktadır. Şair, bazı beyitlerinde kader ve adaletsizlik gibi temalara değinirken kimi şiirlerinde dönemin ileri gelenleri ve devlet adamları hakkında siyasi mesajlar vermiştir.¹⁹²

d) *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*: Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı biyografik eserine Mecdî Mehmed Efendi tarafından yapılan tercüme ve zeylin devamı niteliğinde kaleme alınan bu eser, 1533-1634 yılları arasında vefat eden 1133 âlim ve şeyhin biyografisini içermektedir. Osmanlı ilim tarihinin en önemli kaynaklarından biri kabul edilmektedir.¹⁹³ Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

¹⁸⁷ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/118-119.

¹⁸⁸ Atâyî, *Nev'î-zâde Atâyî Divânı*, 7.

¹⁸⁹ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/143; Atâyî, *Nev'î-zâde Atâyî Divânı*, 7.

¹⁹⁰ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/144.

¹⁹¹ Atâyî, *Nev'î-zâde Atâyî Divânı*, 11-12.

¹⁹² Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/150.

¹⁹³ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/151.

e) *el-Kavlü'l-hasen fî cevâbi'l-kavli li-men*: Atâyî'nin fikhî meseleler üzerine yazdığı tek eserdir. Eserde dönemin önde gelen fıkıh kitaplarındaki bazı görüşler eleştirilmektedir.¹⁹⁴

f) *Münşeât*: Atâyî'nin devlet erkânı ve ulemâyâ yazdığı sekiz mektup yer almaktadır.¹⁹⁵

g) *Zeyl-i siyer-i veysî*: Veysî'nin *Dürretü't-tâc fî sîreti sâhibi'l-mi'râc* adlı siyerinin devamı olarak yazılmıştır. Bu eserde Bedir ashabından Sâlim b. Umeyr'in Ebû Afek'i öldürmesiyle başlayan ve Uhud Gazvesi'ne kadar uzanan hadiseler anlatılmaktadır. Ancak eserin tamamlanmasına Atâyî'nin ömrü yetmemiştir.¹⁹⁶

2.7.3. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik* Adlı Eseri

Atâyî, eserine mukaddime kısmında *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik* adını verdiğini ifade etmiştir. Ancak uzun ve telaffuzu zor olduğundan kaynaklarda genellikle *Zeyl-i Şakâ'ik* şeklinde anılmıştır. Ayrıca “*Şakâ'ik zeyli*”, “*Zeyl-i atâyî*” ve “*Atâyî zeyli*” gibi isimler de kullanılmıştır. Eserin ilk matbu baskısı 1268/1851-52'de İstanbul'da yapılmış olup bu neşirde *Zeyl-i Şakâ'ik li-atâyî* adı tercih edilmiştir.¹⁹⁷

Eserin yazımına 1042/1632-33'te başlanmıştır. Atâyî bu tarihte Üsküp kadılığına tayin edildiğinden telifte burada başladığı anlaşılmaktadır. İlk cilt aynı yıl tamamlanmış, sonraki tabakalar ise 1043/1633-34 yıllarında Tırhala ve Üsküp'te yazılmıştır. Son tabaka 1044/ 1634 yılında bitirilmiş olup eserin tamamlandığı yer Üsküp'tür.¹⁹⁸

Atâyî, eseri hazırlarken uzun süreli bir ön çalışma yapmış, çeşitli defterlerde topladığı bilgileri, mahkeme sicilleri ve kazasker ruznamçeleri gibi resmî kaynaklardan elde ettiği verilerle desteklemiştir. Ayrıca sayfa kenarlarına düşülen notlardan, metin üzerinde sürekli düzeltmeler ve eklemeler yaptığı anlaşılmaktadır. Yazar, eserin güvenilirliğini artırmak amacıyla hatt-ı hümayûn, fetva, icazetnâme ve mektuplar gibi belgelere de yer vermiştir. Eserin biyografik düzeninde şahıslar vefat tarihlerine göre sıralanmıştır. *eş-Şekâik* geleneğine bağlı kalmakla birlikte Atâyî özgün bir yaklaşım olarak kişilerin ölüm şekilleri ve olağanüstü hikâyelerine özel önem vermiştir. Bunun yanında bazı şahısların olumsuz yönlerini de açıkça belirtmesi esere eleştirel bir nitelik kazandırmıştır. Buna rağmen eserin titizlikle toplanmış

¹⁹⁴ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/151.

¹⁹⁵ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/152.

¹⁹⁶ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/153; Suat Donuk, “Siyer-i Veysî'ye Yazılan Zeyiller ve Nev'î-zâde Atâyî'nin Zeyl-i Siyer-i Veysî'si”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 120-121.

¹⁹⁷ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/155.

¹⁹⁸ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/156.

bilgileri, resmî belgeler ve çağdaş kaynaklarla desteklenmiş yapısı onu Osmanlı biyografî literatüründe güvenilir ve önemli bir zeyl haline getirmiştir.¹⁹⁹

Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik, Atâyî'nin hem şahsi gözlem ve araştırmalarına hem de yazılı ve sözlü kaynaklara dayanan hacimli bir eseridir. Yazılı kaynaklar arasında özellikle *eş-Şakâ'ik* zeyilleri, şair tezkireleri, tarih, coğrafya, vefeyat ve tabakât kitapları yer almaktadır. Atâyî, en çok Ali b. Bâlî'nin *el-İkdü'l-manzûm* adlı zeylinden faydalanmıştır. Ayrıca Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi ve İbn Hallikân (ö. 681/1282) gibi birçok yazarın eserlerinden alıntılar yapmıştır. Resmî belgeler arasında ise hatt-ı hümâyûnlar, fetvalar, icâzetnâmeler, tezkireler, mahkeme sicilleri ve kazasker ruznamçeleri önemli bir yer tutmaktadır. Bunların yanı sıra Atâyî, güvenilir gördüğü âlim, şeyh ve devlet adamlarından bizzat duyduğu rivayetleri de kayda geçirmiştir. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, Kara Çelebizâde Mehmed Efendi (ö. 1042/1633), Nev'î Yahyâ Efendi gibi isimler eserde sıkça râvî olarak anılmaktadır. Ayrıca menkıbe, keramet ve latifeler kimi zaman kaynağı belirsiz genel ifadelerle aktarılmıştır. Böylece eser yazılı ve sözlü geleneğin harmanlandığı zengin bir biyografi kaynağı niteliği kazanmıştır.²⁰⁰

Eser, 1268/1851-52'de İstanbul'da *Zeyl-i Şakâ'ik li-atâyî* adıyla iki cilt halinde basılmıştır. Ancak bu matbu nüshada sıralama değişiklikleri, bazı şiir ve biyografilerin çıkarılması, hatta mükerrer biyografiler gibi hatalar bulunmaktadır. Bu nedenle tenkitli metin çalışmalarında matbu baskı esas alınmamıştır. Eserin yazma nüshaları ise oldukça fazladır. Türkiye ve yurtdışındaki pek çok kütüphanede kayıtlı bu nüshalar, eserin gördüğü rağbetin göstergesidir. Özellikle Topkapı Sarayı, Selimiye ve Süleymaniye kütüphanelerindeki nüshalar metin tenkidi açısından önem arz etmektedir.²⁰¹

Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik* 1, 940/1533-34 ile 1044/1634-35 yılları arasında vefat eden kadı, müderris, şeyh, mutasavvıf ve devlet adamlarının biyografilerini içermektedir. On padişah dönemini kapsayan bu yüz yıllık süreç, eserin geniş hacimli yapısını belirleyen temel çerçeveyi oluşturmuştur. Atâyî, eseri on tabakaya ayırmış, her tabakayı ilgili padişahın adıyla anmış ve şahısların hâl tercümelerini vefat tarihlerine göre bu tabakalara yerleştirmiştir. Ana biyografilerin yanında, ilgili kişilerin aile fertleri, halifeleri veya mürşitleri hakkında da ek bilgiler verilmiştir. Toplamda 1133 biyografi ihtiva eden eserde 843 kadı ve müderris, 202 şeyh ve mutasavvıf, 88 devlet adamı yer almaktadır. Biyografilerin en yoğun olduğu dönem Sultan III. Murad dönemi 225 biyografi, en az olduğu

¹⁹⁹ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/156-161.

²⁰⁰ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/161-168.

²⁰¹ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/169-207.

dönem ise kısa süren Sultan I. Mustafa (ö. 1048/1639) dönemi ise 43 biyografi olmuştur.²⁰²

Ayrıca söz konusu çalışmamızla ilgili kırâat âlim sayısı üçtür.

Atâyî, eserinde Arapça ve Farsça tamlamalar, uzun cümleler, seciler ve edebî sanatlar ifadeler kazandırmıştır. Eserin dilini ağırlaştırmakla birlikte ona şairane bir ahenk kazandırmıştır. Eserde ayet ve hadis iktibasları yoğun biçimde kullanılmış, mazmunlarla süslenmiş anlatım tercih edilmiştir. Bununla birlikte şahısların görev ve atamalarının anlatıldığı bölümlerde daha sade bir dil kullanılmıştır. Atâyî, mensur eserlerde süslü anlatıma karşı olduğunu ifade etmesine rağmen eserinde secili ve sanatlı bir üsluba yönelmiştir. Bu durum onun aynı zamanda şair olmasının da etkisiyle, esere güçlü bir edebî nitelik kazandırmıştır.²⁰³

2.8. Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi (ö. 1136/1724)

2.8.1. Hayatı

İbrâhîm Efendi, 1075/1664-65 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir.²⁰⁴ İbrâhîm Efendi, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) soyundan geldiği için “seyyid” unvanıyla anılmıştır. Çocukluğu hakkında sınırlı bilgi bulunmakla birlikte babası Kadı Abdülbâkî Efendi’nin görevleri sebebiyle Kahire ve Mekke’de bulunduğu, eğitimini de çoğunlukla özel hocalardan almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra yirmi üç yaşında müderrisliğe başlayan İbrâhîm Efendi, zamanla çeşitli medreselerde görev almış ve 1699 yılında Sahn-ı Semân medreselerine yükselmiştir. Ardından Ülâ-yı Zekerîyyâ Medresesi ve Edirnekapı’daki Ayşe Sultan Medresesi’nde ders vermiştir.²⁰⁵

1699’dan itibaren Nev’îzâde’nin zeylini tamamlamaya başlayan İbrâhîm Efendi, dönemin şeyhülislâmı Feyzullah Efendi’nin (ö. 1115/1703) himayesiyle Edirne’ye davet edilmiştir. Ancak 1703’teki Edirne Vak’ası sırasında Feyzullah Efendi’nin öldürülmesi üzerine görevinden alınarak Beşiktaş’taki Hayreddin Paşa Medresesi’ne tayin edilmiştir. Bu olay onun ilmiye kariyerinde bir kırılma noktası teşkil etmiştir. İbrâhîm Efendi, 1706’da Medine kadılığına atanmış, burada aynı zamanda Şeyhü’l-Harem unvanı almıştır. İki yıl süren bu görevin ardından 1713’te İzmir kadılığına getirilmiş, ancak bu görevde de kısa süre

²⁰² Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/207-208.

²⁰³ Atâyî, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/231-235.

²⁰⁴ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 91.

²⁰⁵ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 91-93.

bulunmuştur. Daha sonra Gediz ve Yenipazar gibi yerler arpalık olarak kendisine verilmiştir.²⁰⁶

İbrâhîm Efendi, 24 Haziran 1136/1724 yılında vefat etmiş²⁰⁷, cenazesi Fatih Camii'nde kılınan namazın ardından Keskin Dede Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mezar taşıdaki manzume onun âlim, fâzıl ve saygın kişiliğini vurgulamaktadır. Çağdaşı Şeyhî Mehmed Efendi, İbrâhîm Efendi'yi üç dilde şiir ve nesir yazabilen, bir ilim adamı olarak övmüştür.²⁰⁸

İbrâhîm Efendi'nin şairlik yönü hakkındaki bilgiler ise sınırlıdır. Biyografik kaynaklarda genellikle övgü dolu ifadeler yer almakla birlikte günümüze ulaşan şiir sayısı azdır. Çağdaşı Sâlim Efendi, (ö. 1156/1743) İbrâhîm Efendi'nin şiirlerini latif ve zarif olarak nitelendirmiş, hayallerinin temizliği ve üslubunun inceliğine vurgu yapmıştır.²⁰⁹ Râmiz Efendi (ö. 1202/1788) ise onun şiir kudretini yüksek ve benzersiz bulduğunu, “inciler saçan” beyitler söylediğini dile getirmiştir. Bu değerlendirmeler, İbrâhîm Efendi'nin çağdaşları nezdinde saygın bir şair olarak kabul edildiğini göstermektedir.²¹⁰

2.8.2. Eserleri

a) *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eser, İbrâhîm Hasîb Efendi'nin en meşhur eseridir. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şakâ'ik* adlı eserin zeyillerindendir. Eserle ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde verilecektir.

b) *Târîh-i uşşâkîzâde*: İbrâhîm Efendi'nin diğer önemli mensur eseri *Târîh-i uşşâkîzâde*'dir. Müellif bu eseri kaleme alacağını *Zeyl-i Şakâ'ik*'in sonunda bildirmiştir. Eserin zeylin bittiği 1106/1694 yılından itibaren başlaması sebebiyle bazı biyografi yazarları tarafından zeylin devamı zannedildiği görülmektedir. Ancak İbrâhîm Efendi eserini Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1068/1657) *Ravzatü'l-ebrârî*²¹¹ tarzında bağımsız bir tarih kitabı olarak kaleme aldığını bizzat ifade etmektedir.²¹²

c) *Siyerü'n-nebî*: Bursalı Mehmed Tâhir ve Hüseyin Vassâf (ö. 1346/1929) tarafından İbrâhîm Efendiye nispet edilmiştir. Eserin 1308/1891 yılında İstanbul Matbaa-i Osmâniyye'de

²⁰⁶ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 93-96.

²⁰⁷ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3/72.

²⁰⁸ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 96-97.

²⁰⁹ Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-su'arâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Adnan İnce (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 172-173.

²¹⁰ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 104.

²¹¹ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3/80-81.

²¹² Uşşâkîzâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, 97-99.

yapılmış iki ayrı baskısı bulunmaktadır. Metnin sonunda yer alan ketebe kaydında, eserin 1308 Cemâziyelevvel ortasında tamamlandığı ifade edilmiştir.²¹³

2.8.3. *Zeyl-i Şakâ'ik* Adlı Eseri

Uşşâkîzâde'nin kaleme aldığı zeylin özel bir ismi bulunmamaktadır. Müellif, diğer eseri *Tarih-i uşşâkîzâde*'de olduğu gibi bu kitabına da müstakil bir ad vermemiştir. Bu sebeple eserin farklı kütüphane fişleri, kataloglar ve nüshalarında çeşitli adlandırmalarla kaydedildiği görülmektedir. Kütüphane fişleri ve kataloglarında *Zeyl-i hadâiku'l-hakayık*, *Zeyl-i zeylû's-Şakâ'ik*, *Şakâ'ik zeylinin zeyli*, *Zeylû'z-zeyl 'alâ Şakâ'ik* gibi değişik isimler kullanılmıştır. Müellif, kendi *Tarih-i uşşâkîzâde* adlı eserinde de bu kitabına bazen *Tekmile-i zeyl*, bazen *Zeylû'z-zeyl* adını vermiştir. Görüldüğü üzere eserin adı konusunda farklı görüşler vardır. Bu sebeple hem eserin mahiyetini yansıtmaması hem de Atâyî'nin aynı adla bilinen zeylinden ayırt edilmesi için araştırmalarda “Uşşâkîzâde Hasîb'in *Zeyl-i Şakâ'ik*'i” şeklinde adlandırılması uygun görülmüştür.²¹⁴

Müellif, eserinin mukaddimesinde Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik*'ini 965/1558 yılına kadar getirdiğini, Atâyî'nin ise 1042/1633'e kadar zeyille tekmiil ettiğini belirttikten sonra kendisinin 1111/1699 yılından itibaren biyografileri yazmaya başladığını ifade etmektedir. Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi de bu çalışmadan haberdar olmuş, unutulmaya yüz tutan âlim ve şeyhlerin biyografilerinin yazılması için İbrâhîm Efendi'yi görevlendirmiştir. Müellif, zeylini dört yılda tamamlamış ve hâtimesine 1114/1703 tarihini düşürmüştür. Dolayısıyla *Zeyl-i Şakâ'ik*, 1699-1703 yılları arasında yazılmıştır.²¹⁵

Metin üzerinde yapılan mukayeseler, *Zeyl-i Şakâ'ik*'in üç farklı te'lif aşamasından geçtiğini ortaya koymaktadır. İlk aşama 1114/1702 yılında tamamlanan müsveddeye dayanmaktadır. Bu nüsha, müellif tarafından Feyzullah Efendi'ye ithaf edilmiş, ancak Edirne Vak'ası nedeniyle temize çekilememiştir. İstanbul Üniversitesi, Ragıp Paşa, Çelebi Abdullah ve Gazi Hüsrev nüshaları bu dönemin ürünleridir. İkinci te'lif aşaması ise 1706 yılında gerçekleşmiştir. Feyzullah Efendi'nin ölümü üzerine müellif, eseri parçalamayı bile düşünmüştür. Ancak Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlık sırasında mukaddimeyi değiştirerek bu defa eseri ona ithaf etmiştir. Bu safhada yalnızca mukaddime kısmında yenileme yapılmış, eserin genel yapısı korunmuştur. Son aşama ise 1708-1710 yılları arasına tekabül etmektedir. Müellifin Medine kadılığından dönüşünün ardından kaleme alınmış ve yeni bilgiler

²¹³ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 100.

²¹⁴ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 105-107.

²¹⁵ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 107-108.

eklenmiştir. Biyografilerin sıralaması yeniden düzenlenmiş ve mukaddime de geliştirilerek eser son şekline kavuşturulmuştur.²¹⁶

Zeyl-i Şakâ'ik bir mukaddime, beş tabaka ve bir hâtimedan oluşmaktadır. Mukaddime kısmında müellif, hamdele ve salveleden sonra eserin yazılış sebebini açıklamış, kendisinden önceki *eş-Şekâik*, tetimme ve zeyilleri özetlemiştir. Eserin yazılış amacı, Atâyî'nin bıraktığı yerden itibaren Osmanlı ilmiye sınıfına mensup şahsiyetlerin biyografilerini kayda geçirmek ve unutulmaktan kurtarmaktır. Hâtimedde ise müellif, eserin tamamlanmasına vesile olduğu için Allah'a (c.c.) şükretmiş, yazım sürecindeki zorlukları dile getirmiş ve dönemin Şeyhülislâmı Feyzullah Efendi'ye dua etmiştir.²¹⁷

Zeyl-i Şakâ'ik, Osmanlı padişahlarının dönemlerini ayrı tabakalar hâlinde ele alarak hazırlanmış bir eserdir. 1633-1695 yılları arasında yaşamış 562 kişinin hayat hikâyelerini kapsayan çalışma, beş ana tabakadan oluşmaktadır. İlk tabaka, Sultan IV. Murad dönemine aittir. Nev'îzâde'nin 1634'te vefat etmesi nedeniyle yarım kalmıştır. Müellif, eksik kalan biyografileri tamamlayarak 1640 yılına kadar yaşamış 29 âlim, 7 sûfi ve 3 devlet adamının hayatını aktarmaktadır. Burada sultanın saltanat süresi, önemli olaylar ve hayır işleri de anlatılırken vezirler, şeyhülislâmlar, kazaskerler ve İstanbul kadılarının görev tarihleri detaylı şekilde verilmiştir.²¹⁸

İkinci tabaka, Sultan İbrâhîm (ö. 1058/1648) dönemi 1640-1648 yılları arası âlim, mutasavvıf ve devlet adamlarının biyografilerini içermektedir. Bu tabakada 62 kişi anlatılmıştır. Sultan IV. Mehmed (ö. 1104/1693) 1648-1687 dönemini kapsayan üçüncü tabaka ise en kapsamlıdır. 39 yıl süren taht döneminde 339 âlim, 34 mutasavvıf ve 15 devlet adamı olmak üzere 388 kişinin hayat hikâyeleri anlatılmıştır. Bu bölümde de dönemsel olaylar, şehzadeler, hayır işleri ve devlet görevlilerinin bilgileri ayrıntılı şekilde sunulmuştur. Dördüncü tabaka, Sultan II. Süleyman (ö. 1102/1691) dönemini kapsar ve 35 kişinin biyografisini içermektedir. Burada sultanın ömrü, vezirlerin kısa bilgileri ve kadıların görev süreleri belirtilmiştir. Beşinci ve son tabaka, Sultan II. Ahmed (ö. 1106/1695) dönemini ele almaktadır. Bu dönemde 38 kişinin hayatı aktarılmış ve padişahın saltanat süresi ile dönemindeki önemli olaylar özetlenmiştir.²¹⁹ Böylece *Zeyl-i Şakâ'ik*, Osmanlı padişahlarının dönemlerini kronolojik tabakalar hâlinde işleyerek, ilgili dönem uleması, mutasavvıfları ve devlet adamlarının hayat hikâyelerini kapsamlı bir şekilde sunmaktadır. Ayrıca söz konusu çalışmamız ile ilgili çalışma yapan âlim sayısı üçtür.

²¹⁶ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 108-117.

²¹⁷ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 124-127.

²¹⁸ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 127.

²¹⁹ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 127-129.

İbrâhîm Efendi'nin yaşadığı XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başları *Zeyl-i Şakâ'ik*'in dili ve üslûbu, Osmanlı biyografik nesrinin genel karakterini yansıtır. Bu dönemde yazarlar eserlerini türüne göre sade, orta veya süslü üslûp kullanabildikleri için kesin bir sınıflandırma yapmak zordur. Şair tezkireleri ve *eş-Şekâik* zeyilleri çoğunlukla bilgi vermeyi amaçlayan açıklayıcı bir anlatımı, fakat yer yer seciler, ağır tamlamalar ve sanatlı ifadeler içeren süslü nesri de bir arada barındırmıştır. Bu bağlamda *Zeyl-i Şakâ'ik*'ta hem anlaşılır ve düzenli bir nesir yapısı hem de edebiyatın etkisiyle süslü nesre yaklaşan ifadeleri ile iki üslûp arasında bir yerde durmuştur.²²⁰

2.9. Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731)

2.9.1. Hayatı

Vekâyi'u'l-Fuzalâ adlı eserin müellifi Şeyhî Mehmed Efendi'dir. Şiirlerinde “Şeyhî” mahlasını kullanmış, eserinin mukaddimesinde ise kendisini “eş-Şeyh Mehmed Şeyhî İbnü's-Şeyh Hasan el-Feyzî” şeklinde tanıtmıştır. Biyografik kaynaklarda nisbesi farklı biçimlerde kaydedilmiştir. Hüseyin Ayvansarâyî (ö. 1201/1787) onu “Şeyh Mehmed Şeyhî Efendi”, Râmiz Efendi, “Feyzîzâde Şeyhî”, Müstakîmzâde (ö. 1202/1788) ve Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1334/1920) “Şeyhî-i Rûmî”, Mehmed Cemâleddîn (ö. 1261/1845) ise “Şeyh-i Emîr Buhârî Mehmed Şeyhî Efendi” olarak zikretmektedir.²²¹

Babası, Emîr Buhârî Dergâhı şeyhlerinden Sîmkeşzâde Hasan Feyzî Efendi'dir (ö. 1102/1690). Feyzî Efendi Medrese tahsili gördükten sonra tasavvufa yönelmiştir. Halvetî, Nakşî ve Mevlevî icazetleri almış, çeşitli camilerde vaizlik ve Emîr Buhârî Dergâhı'nda postnişânlık yapmıştır. Annesi hakkında ise kaynaklarda net bilgiler bulunmamaktadır. Şeyhî'nin dayısı Mecdî Mehmed Efendi müderris ve şairdir. Şeyhî Mehmed Efendi, çoğu kaynakta 1078/1668 yılında doğduğunu kaydetmiştir. Bu bilgiyi ilk defa yakın dostu Mirzâzâde Sâlim Efendi (ö. 1157/1744) vermiştir.²²² Hacı Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1282/1866) ise doğum tarihini 1076/1666 olarak belirtmiştir. Doğum yeri hakkında ise açık bir bilgi yoktur. Ancak babasının o dönemde Topkapı'daki Arâkıyyeci İbrahim Çavuş Camii'nde görevli olması sebebiyle İstanbul'da doğmuş olma ihtimali yüksektir.²²³

²²⁰ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 131-133.

²²¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/33.

²²² Mirzâ-zâde, *Tezkiretü's-şuarâ (İnceleme- Metin)*, 5-7.

²²³ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/33-35.

Kaynaklarda eğitim süreci ayrıntılı biçimde yer almamaktadır. Ancak babasından “üstadım” diye bahsetmesi, ilk eğitiminin onun rehberliğinde gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca Keçeciler İmamı Dâmâdı Hasan Efendi (ö. 1109/1697) ve Halil Paşazâde İbrahim Efendi’den (ö. 1109/1697) ders almıştır. Yirmi iki yaşında şeyh olmuş ve babasından icazet almıştır. Fındıklılı İsmet Efendi, onun Nakşibendî icazetine sahip olduğunu dile getirmiştir.²²⁴

Ancak silsile kayıtlarında adına rastlanmaması bu bilginin doğruluğunu tartışmalı hâle getirmektedir. Eğitimi tamamladıktan sonra bir süre Ebû Saîdzâde Feyzullah Efendi’nin (ö. 1116/1703) yanında tezkirecilik yapmıştır. 1685’te mülâzemetle kabul edilerek medreselerde görev almıştır. 1690 yılında babasının vefatı üzerine Emîr Buhârî Dergâhı şeyhliğine getirilmiştir. Ölümüne kadar bu görevde kalmış ve dergâhta talebe yetiştirmiştir.²²⁵

Kaynaklarda vefat tarihi farklı rivayetlerle aktarılmaktadır. İbrahim Müteferrika (ö. 1160/1747), 1142/1733’te Şeyhî’nin *Takvîmü’t-tevârîh zeyli* isimli eseri neşrettikten sonra vefat ettiğini dile getirmiştir. Fındıklılı İsmet Efendi ve Mehmed Tevfik Efendi 20 Temmuz 1140/1731’de vefat ettiğini bildirmektedir. Mezarı, Edirnekapı’sı dışında Emîr Buhârî Dergâhı yakınındaki hazîrede babasının yanında bulunmaktadır.²²⁶

Şeyhî Mehmed Efendi, edebiyat dünyasına “Şeyhî” mahlasıyla girmiştir. Bu mahlası kullanan birçok şair arasında onun şairliği sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Kaynaklarda dîvân sahibi olduğu söylene de günümüze sadece bazı manzumeleri ulaşmıştır. Üç beyitlik bir gazel, bir tahmis, 31 beyitlik bir cülûsiyye kasidesi ve birkaç manzumesi vardır. Bu sebeple onun şairlik yönünü kapsamlı biçimde değerlendirmek mümkün değildir. Şeyhî’nin asıl önemi nâsir kimliğinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda *Vekâyi’u’l-fuzalâ* adlı eseri, XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı kültür hayatı için eşsiz bir biyografik kaynak olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Kâtib Çelebi’nin *Takvîmü’t-tevârîh* ve *Cihânnümâ*’sına yazdığı zeyilleri de vardır.²²⁷

2.9.2. Eserleri

a) *Vekâyi’u’l-fuzalâ* adlı eser, Şeyhî Mehmed Efendi’nin yazmış olduğu en önemli eseridir. *Vekâyi’u’l-fuzalâ* adlı biyografi kitabı ilgili detaylı bilgi aşağıda verilecektir.

b) *Takvîmü’t-tevârîh zeyli* adlı eser, Kâtib Çelebi’nin Hz. Âdem’in (s.a.s) dünyaya gelişinden 1058 (1648/49) yılına kadar meydana gelen önemli tarihî hadiseleri kronolojik

²²⁴ Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü’s-Şakâ’ik fî hakki ehli’l-hakâ’ik*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 239-241.

²²⁵ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/35-36.

²²⁶ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/37-38.

²²⁷ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/38-44.

cetveller hâlinde aktardığı eseridir. Türklerde tam anlamıyla kronolojik tarzda kaleme alınan ilk eserlerden biri kabul edilen bu çalışma, her yıl meydana gelen mühim siyasî ve tarihî vak‘aları özet biçimde kaydetmektedir. Müellif, bu eserini kısa sürede kaleme almış ve yıllara göre önemli olayları cetveller hâlinde düzenlemiştir. Şeyhî Mehmed Efendi’ye nispet edilen *Takvîmü’l-tevârih Zeyli*, 1058’den 1144/1731 yılına kadar geçen süreyi kapsamakta ve Osmanlı tarihinin önemli olaylarını aktarmaktadır. Eser, matbaanın kurulmasından sonra basılan ilk kitaplar arasına girmiştir. İbrahim Müteferrika, Kâtib Çelebi’nin metnini yeniden düzenleyerek cetvelleri çıkarmış, Şeyhî’nin zeylini esere eklemiş ve ayrıca 1146/1733 yılına kadar kendi ilavelerini yapmıştır. Müteferrika, eserin başına “Menâkıb-ı Kâtib Çelebi” başlıklı biyografiyi de koymuş ve Şeyhî’nin katkısını açıkça belirtmiştir. Zeylin bilinen müstakil bir nüshası mevcut değildir. Kaynaklarda da genellikle *Vekâyi‘u’l-fuzalâ*’ya dayanılarak anılmıştır.²²⁸

c) *Cihânnümâ-yı Avrupa*: Bu eser ne kadar kayıtlarda verilmemiş olsa da Fındıklılı İsmet Efendi ve Franz Babinger eserden bahsetmiştir. Babinger, eserin 1145/1732’de tamamlandığını, bir nüshasının Hamidiye Kütüphanesi’nde yer aldığını belirtmişse de²²⁹

verilen numarada böyle bir kayıt tespit edilememiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Koleksiyonu’nda yapılan incelemeler sonucunda, 932 numarada kayıtlı eksik bir coğrafya kitabı bulunmuştur. Eserin sonunda yer alan ferâğ kaydından Şeyhî Mehmed Efendi’ye ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kaynakların bahsettiği *Cihânnümâ-yı Avrupa* ile örtüşmektedir.²³⁰

d) *Dîvân*: Kaynaklarda Şeyhî Mehmed Efendi’ye bir dîvân nispet edilmişse de bugüne kadar herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Ancak Mehmed Süreyyâ *Sicill-i Osmânî* isimli eserinde bu eserden söz etmiştir.²³¹

2.9.3. *Vekâyi‘u’l-Fuzalâ* Adlı Eseri

Şeyhî Mehmed Efendi, kaleme aldığı *eş-Şekâik* zeyline Uşşâkîzâde Hasîb Efendi hariç tutulursa seleflerinden farklı olarak müstakil bir isim vermiştir. Mukaddimesinde manzum şekilde belirttiği üzere eserin adı *Vekâyi‘u’l-fuzalâ*’dır. Eserin ismi, “fazilet sahiplerinin başından geçenler” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yazma nüshalar ve kataloglarda *Zeylû‘z-zeyli Şakâ‘ik*, *Zeylû‘z-zeyli atâyî*, *Zeylû‘z-zeyl li-Şeyhî* ve *Zeylû‘z-zeyli Şeyhî* adları da yaygın olarak kullanılmaktadır.²³²

²²⁸ Mehmed Efendi, *Vekâyi‘u’l-fuzalâ*, 1/45-46.

²²⁹ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 293-294.

²³⁰ Mehmed Efendi, *Vekâyi‘u’l-fuzalâ*, 1/46-49.

²³¹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1598; Mehmed Efendi, *Vekâyi‘u’l-fuzalâ*, 1/50-52.

²³² Mehmed Efendi, *Vekâyi‘u’l-fuzalâ*, 1/53.

Klasik Türk edebiyatında eserlerin mukaddimelerinde genellikle sebep-i telif bölümü bulunmaktadır. Dinî nitelikte olmayan metinlerde, bu sebep çoğunlukla mevcut bir boşluğu doldurma arzusu, gaybî bir yönlendirme veya yakın çevrenin teşviki şeklinde ortaya çıkmaktadır. Şeyhî mukaddimesinde eserini kaleme alma gerekçelerini sıralamaktadır. Öncelikle, Nev'îzâde Atâyî'nin 1042/1632 yılına kadar yazdığı zeyli birçok kez okuyarak âlimlerin ve şeyhlerin hayatlarına dair bilgi edindiğini, bu birikim sayesinde 1043/1633'ten kendi zamanına kadar yaşamış şahsiyetlerin biyografilerini yazma arzusuna kapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca eserde yalnızca ulemâ ve meşâyih değil mevleviyet sahibi kadılar, Kırım hanları, kaptan-ı deryâlar, Mısır valileri ve yeniçeri ağalarına da yer vermek istemiş ancak ilmî hazırlığının yeterli olmaması bu isteğin gerçekleşmesini geciktirmiştir. Daha sonra Atâyî zeyline başka bir müellifin ek yaptığı haberini alınca eseri incelemiş, tertip ve üslup açısından yetersiz bulmuş, anlatılanların eksik ve dağınık olduğunu tespit etmiştir. Bu durum dostlarının teşviki üzerine Şeyhî, Atâyî'nin bıraktığı yerden 1043/1633 başlayarak kendi dönemine 1130/1717 kadar yaşamış ulemâ ve mutasavvıfların hayatlarını yazmaya karar vermiştir.²³³

Şeyhî'nin *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*'yı yazma sebepleri üç noktada özetlenebilir: İlk olarak çok beğendiği bir esere zeyl yazarak kendi arzusunu tatmin etmek, ikincisi ise önceki eserde gördüğü eksiklikleri tamamlamak ve hataları düzeltmek, son olarak da dostlarının teşvik ve telkinleridir. Şeyhî, ilk iki cildi tamamladıktan sonra biyografik malumat toplamayı sürdürmüş, Sultan III. Ahmed (ö. 1149/1736) dönemi tabakasını işlerken vefat etmiştir. Bu nedenle eserin üçüncü cildi yarım kalmıştır. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (ö. 1171/1758) unutulma ihtimaline karşı Şeyhî'nin müsveddelerinin oğlu Hasan Efendi tarafından beyaza çekilmesini sağlamıştır. Böylece Cild-i Sâlis, Hasan Efendi'nin çalışmalarıyla tamamlanmıştır.²³⁴

Mukaddimede açıkça belirtildiği üzere eser, 1130/1717 yılında yazılmaya başlanmış, 1134/1721'de tamamlanarak Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya (ö. 1143/1730) sunulmuştur. Ayrıca eserin adı ebced hesabına göre 1129 değerine tekabül etmektedir. Bu da yazım tarihiyle örtüşmektedir. Şeyhî, eseri tamamladıktan sonra boş durmamış, yeni biyografiler eklemiş ve mevcut bilgileri tashih etmiştir. İkinci telif süreci ise 1137/1724 yılına kadar devam etmiştir. Değişiklikler özellikle tarikat silsilelerinin uzatılması bazı biyografilerin ilavesi ve şiir örneklerinin artırılması şeklinde olmuştur. Hasan Efendi, babasının müsveddelerini Sultan I. Mahmud (ö. 1168/1754) döneminde beyaza çekmiştir. Mukaddimede Hekimoğlu Ali Paşa'nın (ö. 1171/1758) desteğiyle çalışmanın tamamlandığı

²³³ Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 1/53-54.

²³⁴ Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 1/55-56.

ve Sultan I. Mahmud'a ithaf edildiği belirtilmektedir. Eserin kâğıda çekilme süreci, Şeyhülislâm Damadzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1128/1716) görev yaptığı dönemle örtüşmektedir. Dolayısıyla Cild-i Sâlis'te bu dönemde kaleme alınmıştır.²³⁵

Biyografi yazarları genellikle eserlerini üç aşamada oluştururlar: Bilgi toplama, tasnif etme ve yazıya geçirilme. Şeyhî de bu yöntemi takip etmiş, ayrıca eserin ilk iki cildini tamamladıktan sonra yeni bilgilerle ikinci telif aşamasına geçmiştir. Bu aşamada küçük değişiklikler yapılmış bazı biyografileri çıkarmış, yenilerini eklemiş, tarihleri düzeltmiş ve tarikat silsilelerini uzatmıştır. Cild-i Sâlis'te ise nüshaları iki gruba ayırmaktadır. Ancak bunlar arasında ciddi telif farkları bulunmamaktadır. Sadece istinsah tarihleri farklıdır. Birinci grup, Şeyhülislâm İshak Efendi'nin (ö. 1023/1614) göreve gelmesinden önce 1733 öncesi ikinci grup ise onun Şeyhülislâmlığı sırasında 1733-1734 yazılmıştır.²³⁶

Şeyhî Mehmed Efendi, eserin mukaddime kısmında klasik tertip geleneğini takip etmiştir. Eserine besmeleyle başlamış, hamdele bölümüyle devam etmiştir. Ardından salvele kısmında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) övgü ve salât-u selâmda bulunmuştur. Bu bölümlerin ardından müellif, *eş-Şekâik*'a olan ilgisini ve Atâyî'ye zeyl yazma arzusunun dile getirmiştir. Eserin yazımında Atâyî'nin tertip metodunu takip edeceğini ancak yeni ilaveler de yapacağını ifade etmiştir. Yazımı geciktirdiğini, bu sırada Atâyî'ye yazılmış bir başka zeyli görüp yetersiz bulduğunu ve dostlarının teşvikiyle kendi eserini kaleme aldığını belirtmiştir. Kitabın adı ve yazım tarihi de manzum şekilde verilmiş ardından ana kısma geçilmiştir.²³⁷

Cild-i Evvel, üç tabakadan oluşmaktadır: Sultan IV. Murad tabakası, Sultan İbrahim tabakası ve Sultan IV. Mehmed (ö. 1104/1693) tabakasıdır. Cild-i Evvel'in ardından doğrudan biyografilere geçmeyen Şeyhî, kısa bir mukaddime kaleme almıştır. Burada besmele ve hamdelerin ardından ikinci ciltte ele alacağı bölümleri açıklamıştır. Cild-i Sâni'de sırasıyla Sultan II. Süleyman (ö. 1102/1691), Sultan II. Ahmed (ö. 1106/1695), Sultan II. Mustafa (ö. 1115/1703) tabakaları ve Sultan III. Ahmed tabakasının 1130 yılına kadar ki kısmı yer almaktadır. Şeyhî, Sultan III. Ahmed tabakasını 1130 yılına kadar getirdikten sonra eseri tamamlamıştır. Hatime kısmında Allah'a (c.c.) hamd ederek, Atâyî gibi meşhur bir tarihçinin halefi olmayı kendisine nasip eden ilahî lütfu dile getirmiştir.²³⁸

Şeyhî'nin vefatı üzerine yarım kalan Cild-i Sâlis, oğlu Hasan Efendi tarafından müsveddeler esas alınarak kaleme alınmıştır. Hasan Efendi, klasik mukaddime tertibini takip etmiştir. Eserin önceki ciltlerinin mahiyetini ve son cildin hazırlanış sürecini açıklamıştır.

²³⁵ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/57-61.

²³⁶ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/61-64.

²³⁷ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/82.

²³⁸ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/83-91.

Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteğiyle eseri tamamlayıp Sultan I. Mahmud'a ithaf etmiştir. Cild-i Sâlis'in hatimesinde yazar, uzun süredir yazı yazma zahmetine katlandığını elinden geldiği ölçüde işi tamamladığını ifade etmiştir. Ardından Allah'a (c.c.) şükretmiş, eser boyunca biyografileri yazılan ulemâ ve meşâyihin ruhaniyetinden gelen feyiz ve bereketin, eserin yazılmasına vesile olan sadrazama ulaşmasını temenni etmiştir.²³⁹

Şeyhî Mehmed Efendi'nin dili, giriş kısmında uzun terkipler ve tekrar edilen secilerle kurulmuş bir anlatıma yer vermiştir. Daha sonra biyografi yazımında sade, kronolojik ve sistematik bir metot takip etmiştir. Şahısları sınıflandırırken genellikle padişahların saltanat dönemlerini esas almıştır. Eser boyunca ağır ve sanatlı cümleler yer almakla birlikte okuyucuyu yormayacak şekilde akıcı bir üslup da gözetilmiştir. Şairlerin hayatlarını aktarırken onların manzumelerinden örnekler sunmuş, dinî şahsiyetlerin biyografilerinde ise menkıbevî unsurlara da yer vermiştir. Yazarın amacı yalnızca bilgi vermek değil aynı zamanda okuyucuya edebî bir haz sunmaktır. Şeyhî, dilinde zaman zaman Arapça ve Farsça terkipler kullanmış fakat eserini Osmanlı Türkçesi'nin anlaşılır sınırları içinde tutmuştur. *Vekâyi'ü'l-fuzalâ* bu yönüyle hem tarihî hem de edebî bir kaynak niteliği taşımaktadır.²⁴⁰

Şeyhî Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, Osmanlı biyografi geleneğinin en kapsamlı eserlerinden biridir. Dört cilt hâlinde tertip edilen bu zeyl, toplamda 2.078 şahsın hayat hikâyesini içermektedir. Şeyhî Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, *eş-Şekâik* geleneğini devam ettiren en kapsamlı zeyillerden biri kabul edilmektedir. Taşköprülüzâde'nin başlattığı Osmanlı ulema biyografisi geleneğini daha geniş bir tarihî çerçevede sürdürmüştür. Bu şahsiyetler arasında sadece âlim ve şeyhler değil aynı zamanda şairler de bulunmaktadır. Nitekim eserde şiirleriyle tanınan 576 kişi hakkında da bilgi verilmiş, onların manzumelerinden örnekler kaydedilmiştir. Müellif, eseri *eş-Şakâ'ik* geleneğine bağlı olarak padişah dönemlerine göre düzenlemiş ve böylece 23 tabaka oluşturmuştur. Her tabaka, dönemin önde gelen âlim ve mutasavvıflarının biyografileriyle başlamaktadır. Ardından dönemin siyasi ve kültürel hadiseleri, şeyhülislâm, kazasker ve kadı tayinleri gibi ayrıntılarla desteklemiştir. İlk ciltte yalnızca 1.062 kişinin biyografisi bulunurken, sonraki ciltlerde bu sayı tabakalara göre değişmekte ve toplam rakam 2.078'e ulaşmaktadır. Bu yönüyle *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, yalnızca biyografik bir kaynak değil aynı zamanda Osmanlı'nın XVII. yüzyıldan itibaren ilmî, siyasî ve edebî hayatına dair geniş bir eserdir.²⁴¹ Ayrıca söz konusu çalışmamız ile ilgili kırâat âlim sayısı 12'dir. Çalışmamız

²³⁹ Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 1/92-93.

²⁴⁰ Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 1/95-96.

²⁴¹ Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 1/118-120.

kapsamında incelenen *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ* adlı eserde, müellifin dönemde yaşamış bütün kırâat âlimlerine yer vermediği, yalnızca kırâat ilmiyle temâyüz etmiş belirli şahsiyetleri eserine aldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırmamızda da yalnızca eserde yer alan ve ulaşılabilen kırâat âlimleri değerlendirmeye dâhil edilmiş, diğer isimlere yer verilmemiştir.

Eserin günümüze ulaşan birçok yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshaların farklı kütüphanelerde bulunması, eserin Osmanlı ilim ve kültür çevrelerinde yoğun ilgi gördüğünü göstermektedir. En önemli nüshalar arasında İstanbul Üniversitesi, Süleymaniye Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olanlar nüshalardır. Bu nüshaların bir kısmı müellif hattına yakın tarihli iken bir kısmı daha sonraki yüzyıllarda istinsah edilmiştir. Ayrıca bazı nüshalarda eserin yalnızca belirli ciltleri bulunmakta, bazılarında ise üç cilt bir arada yer almaktadır. Nüshalar arasındaki küçük farklar, genellikle istinsah hatalarından kaynaklanmaktadır. Eserin muhtevasını ve genel yapısını etkilememektedir. Bununla birlikte müellifin müsveddelerinden hareketle oğlu Hasan Efendi tarafından tamamlanan üçüncü cildin farklı kütüphanelerdeki nüshaları, eserin devamlılığı açısından özel önem taşımaktadır.²⁴²

2.10. Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1322/1904)

2.10.1. Hayatı

Kaynakların ittifakla aktardığına göre İsmet Efendi, 17 Zilhicce 1261/1845 tarihinde İstanbul'un Fındıklı semtinde dünyaya gelmiştir. Babası, Mekteb-i İdâdî-yi Askerî'de öğretmenlik yapan Çorumlu Hoca Osman Efendi'dir (ö. 1296/1880). Müellif, hayatta iken tercüme-i hâlinin kaleme alınmasını uygun görmemiş, bu yöndeki talepleri de geri çevirmiştir. Ancak yakın dostlarından İbnülemin Mahmud Kemal (ö. 1375/1957), hastalığı sırasında yaptığı bir konuşma esnasında onun doğum yılına dair bilgi edinmiştir.²⁴³

İsmet Efendi öğrenim hayatına Mekteb-i İdâdî-yi Askerî'de başlamış, fakat askerlik mesleğinin mizacına uygun olmadığını düşünerek eğitimini tamamlamadan okuldan ayrılmıştır. Çocukluk yıllarından itibaren ulema ve meşâyih biyografilerine olan merakı onun ilmî yolculuğunu belirlemiştir. Kabristanlarda mezar taşlarını okumayı, meşhur şahsiyetlerin tercüme-i hâllerini dinlemeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Bu nedenle dersleri düzenli takip edememiş, asıl ilgisini biyografik kaynaklara yöneltmiştir. Bir süre alay kâtipliği yaptıktan

²⁴² Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 1/121.

²⁴³ Fındıklılı, *Tekmiletü 'ş-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 21; Cengiz Orhonlu, "Fındıklı Sementinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma", *Tarih Dergisi* 8/11-12 (Haziran 2011), 68.

sonra buradan emekli olan müellif, 1320/1902 yılında biyografiye duyduğu ilgisi ve tarih çalışmalarına olan meyli sebebiyle Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ne memur olarak atanmıştır.²⁴⁴

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde baş memur olarak görev yapan İsmet Efendi, burada yalnızca kitaplarla ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda padişahın yurt içi ve yurt dışı yazışmalarını da takip etmiştir. XIX. yüzyılda tarihin bilim olup olmadığına dair tartışmalar sürerken Osmanlı Devleti bu sahada düzenlenen kongrelere temsilci gönderme ihtiyacı duymuştur. Bu görevde Yıldız Sarayı Kütüphanesi memuru İsmet Efendi'ye verilmiştir.²⁴⁵

Hayatının son dönemlerinde mide rahatsızlığına yakalanan müellif, uzun süre bu hastalıkla mücadele etmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal'in aktardığına göre hasta olmasına rağmen beslenmesine dikkat etmemiş, midesine zarar verecek gıdalardan uzak durmamıştır. Son yıllarında çektiği bu sıkıntılara rağmen eserleri üzerinde çalışmaya devam eden İsmet Efendi, 6 Şevval 1322 (14 Aralık 1904) tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'nda babasının yanına defnedilmiştir.²⁴⁶

İsmet Efendi, küçük yaşlardan itibaren ulema ve meşâyihin biyografilerine duyduğu yoğun ilgi ile tanınmıştır. Öyle ki hayatı boyunca pek çok kabristan ve kütüphane gezmiş, tarihî eserleri tetkik etmiş ve devrinin seçkin simalarıyla görüşmüştür. Kışın soğuk günlerinde yazın kavurucu sıcaklığında mezarlıkları dolaşarak taşlardaki yazıları okunur hâle getirmiş, elde ettiği bilgileri not ederek arşivlemiştir. Mütevazı kişiliği ile tanınan İsmet Efendi, sahip olduğu bilgi birikimini hiçbir şekilde istismar etmemiştir. Ziyaretine gelenlerin aile geçmişleriyle ilgili sorularına kaynaklara dayalı ayrıntılı cevaplar vermiş, aktardığı bilgilerin doğruluğu sonradan yapılan araştırmalarla teyit edilmiştir. Keskin zekâsı ve güçlü hafızası sayesinde aranan her biyografik bilgiyi hatırlayıp kaynağıyla birlikte aktarabilmiştir. İsmet Efendi, biyografi yazımının kolay bir iş olmadığını sık sık dile getirmiştir. Ona göre bu saha, sabır ve yoğun gayret gerektiren meşakkatli bir alan olup bir şahsın hayatına dair bilgilerin derlenip düzenlenmesi kale fethetmeye benzetilebilecek kadar güçlü bir iş olarak ifade etmiştir. Bu nedenle kendi çalışmalarının ardında büyük bir emek ve fedakârlık bulunduğunu dile getirmiştir.²⁴⁷

²⁴⁴ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 22.

²⁴⁵ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 23-24.

²⁴⁶ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 25-27; Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri", 168.

²⁴⁷ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 27-33.

2.10.2. Eserleri

a) *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik* adlı eser, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Şekâik* zeyillerindendir. Eser ile ilgili detaylı bilgi tanıtım bölümünde anlatılacaktır.

b) *Zeyl-ü atrabi'l-âsâr*: İsmet Efendi, Şeyhüslâm Esad Efendi'nin (ö. 1167/1753) kaleme aldığı *Atrabü'l-âsâr* adlı eseri 1314/1896 yılına kadar zeyl etmiştir. Ancak bu eser Fındıklı yangınında tamamen yanmış ve günümüze ulaşamamıştır.²⁴⁸

c) *Zeyl-ü tuhfe-i hattâtîn*: Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1202/1788) meşhur hattat biyografisi *Tuhfe-i hattâtîn*'e bir zeyl yazan İsmet Efendi, bu çalışmasını da 1314/1896 yılına kadar getirmiştir. Ne var ki bu eser de *Zeyl-ü atrabi'l-âsâr* gibi Fındıklı yangınında yok olmuştur.²⁴⁹

2.10.3. Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik Adlı Eseri

Fındıklılı İsmet Efendi, Şeyhî'nin *Vekâyi'u'l-fuzalâ* adlı eserine tezyil olarak kaleme aldığı çalışmasının adını mukaddimesinde açıkça belirtmiştir. Burada “Toplayabildiğim bazı biyografileri, kısımlar hâlinde ve ileride devamını peyderpey neşretmek üzere kendimi aciz ve kusurlarımı da ekleyerek Allah'ın (c.c.) yardımıyla *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik* adı altında birkaç cüz hazırlayıp sunmaya cesaret edebildim.” ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte eserin tam adı uzun ve telaffuzu zor olduğundan, kaynaklarda çoğunlukla kısaltılarak *Tekmiletü's-Şakâ'ik* şeklinde zikredilmiştir.²⁵⁰

İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâ'ik*'i sekiz cilt halinde tertip etmiştir. Ancak 1314/1897 yılında Fındıklı'da meydana gelen büyük yangında eser, diğer çalışmalarla birlikte yanmıştır. Müellif, yaşamış olduğu bu elim hadiseden sonra kaybını şu sözlerle dile getirmiştir: *Şakâ'ik-ı nu'maniyye* nam tarihe zeylen yirmi beş seneden beri binlerce iktidarsızlığım ile cem'ü tesvid edebildiğim evrak-ı tarihide bundan yedi mah mukaddem vuku bulan harikte kitablarım ile muharrak olmakla...” bu ifadeden anlaşıldığı üzere eser, yangından kısa bir süre önce tamamlanmıştır. Müellif, eserinin 25. cüzünü ve 26. cüzünün bazı kısımlarını Sultan II. Abdülhamid'e (ö. 1336/1918) sunmuştur. Ancak hangi şahsın biyografisinde kaldığını hatırlayamadığını da dile getirmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal'de bu hadiseden hüznle söz

²⁴⁸ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik*, 34.

²⁴⁹ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik*, 34.

²⁵⁰ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik*, 35.

ederek İsmet Efendi'nin uzun yıllar emek verdiği kıymetli eserlerin bir gecede yok olduğunu belirtmiştir.²⁵¹

Tekmiletü's-Şakâ'ik, Şeyhî'nin *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*'sına ek olarak yazılmıştır. Şeyhî'nin 1143/1731 yılına kadar getirdiği zeyli, İsmet Efendi 1314/1896 yılına kadar sürdürmüş ve böylece *eş-Şakâ'ik* zeyil geleneğinin son halkasını oluşturmuştur. Her ne kadar sekiz ciltlik asıl eser yangında yok olmuşsa da müellif hatırında kalan biyografileri yeniden düzenleyerek dört cilt hâlinde derlediğini Bursalı Mehmed Tâhir'e (ö. 1343/1925) bildirmiştir.²⁵² Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bazı cüzler İbnülemin tarafından Yıldız Sarayı evrakı içinde bulunmuş ve bir araya getirilerek korunmuştur. Bu kısımlar bugün İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde tek nüsha olarak mevcuttur.²⁵³

Eser, Abdülkadir Özcan tarafından baskı hâlinde neşredilmiştir. Mevcut nüsha eksik olmakla birlikte toplam 259 varaktan oluşmaktadır. Rik'a hattıyla kaleme alınan nüshada satır sayısı 12-15 arasında değişmekte, bazı sayfalarda ise bu sayı 5-6'ya kadar inmektedir. Çeşitli varaklarda boşluklar ve sehven yapılmış mükerrer basımlar da bulunmaktadır. İsmet Efendi'nin eseri kısmen Ahmed Tevhid Efendi (ö. 1347/1929) tarafından *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda yayımlanmış, fakat eleştirilere uğraması sebebiyle tamamı basılamamıştır. Bu kısımda 65 biyografi yer almaktadır. Tamamı ele alındığında ise *Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 240'ı âlim, 131'i şeyh olmak üzere toplam 371 şahsın biyografisini ihtiva etmektedir.²⁵⁴ Ayrıca söz konusu çalışmamızla ilgili kırâat âlim sayısı 8'tir.

İsmet Efendi'nin *Tekmiletü's-Şakâ'ik* adlı eseri, içerik açısından hem tertip hem de üslup bakımından kendisinden önceki zeyl geleneğini devam ettirmektedir. Müellif, özellikle Nev'îzâde Atâî'nin *Hadâiku'l-hakâ'ik fî tekmeleti's-Şakâ'ik*'i ile Şeyhî'nin *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*'sını örnek almıştır. Bu eserlerin yöntem ve üslubunu kendi çalışmasına yansıtmıştır. Eserde şahısların doğum, vefat tarihi, eğitim hayatı, görevleri, ilmî ve tasavvufî yönleri, eserleri ve şahsiyet özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Müellif, özellikle dönemin medrese ve tekke çevrelerinde temayüz etmiş kimseleri öne çıkarmış, böylece hem ilmiye sınıfına hem de tasavvuf erbabına dair geniş bir tablo sunmuştur.²⁵⁵

Eserin en dikkat çekici yönlerinden biri, biyografilerin yalnızca bilgi aktarımından ibaret olmamasıdır. Aynı zamanda müellifin şahsî gözlemleri, değerlendirmeleri ve kimi zaman eleştirilerini de içermesidir. Müellif, kimi şahısların eserlerinden doğrudan alıntılar

²⁵¹ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 35-36.

²⁵² Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, 77-78.

²⁵³ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 37.

²⁵⁴ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 37.

²⁵⁵ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 38.

yapmış, özellikle Arapça ve Farsça ibarelere yer vermiştir. Bunun yanı sıra bazı biyografilerde uzun menkıbevi/destansı anlatımlar dikkat çekmektedir. Böylece eser, ilmî biyografi ile menkıbevi geleneği bir arada barındıran bir yapıya kavuşmuştur. İsmet Efendi'nin kaleme aldığı biyografiler, yalnızca şahsî hayat hikâyelerini değil aynı zamanda dönemin kültürel, ilmî ve dinî yapıyı da yansıtmaktadır. Özellikle ulema ile devlet erkânı arasındaki ilişkiler, ilmiye sınıfının iç dinamikleri ve tasavvufî yapılar arasındaki etkileşimler eser sayesinde daha net bir şekilde izlenebilmektedir.²⁵⁶

²⁵⁶ Fındıklılı, *Tekmiletü 'ş-Şakâ'ik fi hakki ehli'l-hakâ'ik*, 39-45.

III. BÖLÜM

3. EŞ-ŞEKÂİKUN-NU‘MÂNİYYE İLE TETİMME VE ZEYİLLERİNDE KİRÂAT ÂLİMLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin *eş-Şakâ’ik*’ı ile bu eserin tetimme ve zeyillerinde kırâat âlimleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

3.1. *eş-Şekâiku’n-Nu ‘mâniyye* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında *eş-Şekâik* adlı eserde ismi geçen kırâat âlimleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çalışmamızda kırâat âlimleri, müellifin eserinde ele aldığı isimler esas alınarak incelenmiştir. Her ne kadar aynı dönemlerde yaşamış daha birçok meşhur kırâat âlimi bulunsa da araştırmamız yalnızca müellifin eserine dâhil ettiği şahsiyetlerle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede eserde yer alan kırâat âlimleri arasında vefat tarihi bakımından en erken isimlerden biri olması sebebiyle incelemeye İbnü’l-Cezerî ile başlanmıştır.

3.1.1. Şeyh Ebü’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429)

Osmanlı dönemi alimlerinden birisi de Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü’l-Cezerî’dir. Lakabı ise Ebü’l-Hayr’dır. Babasının ifadesi üzerine 751/1350 yılında Dımaşk’ta doğmuştur.²⁵⁷ 764/1362 yılında hâfızlığını tamamladıktan sonra 765/1363 yılında hatimle ilk namazını kıldırmıştır. Bir grup hocadan hadis ve kırâat dersleri alan İbnü’l-Cezerî aynı sene içerisinde de hac görevini yerine getirmiştir.²⁵⁸ Daha sonra 769/1368 yılında Mısır’a giderek burada on, on iki ve on üç kırâatı öğrenmiştir. Burada ilim gördüğü sırada Dımaşk’a gitmiş ardından tekrar Mısır’a dönüp beyan, usul ve meani ilimlerini okumuştur.²⁵⁹

İbnü’l-Cezerî, Ebû Amr (ö. 154/771) kırâatı ile hatim indirmiş, İmam Nafi (ö. 169/785) ve İbn Kesir (ö. 120/738) kırâatı ile de cemetmiştir. Şeyh Ebü’l-Fidâ (ö. 774/1373)

²⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, *Gayetü’n-nihâye fî esmâ’i ricâli’l-kirâ’ât üli’r-rivâye*, 1/47; Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’iku’n-nu ‘mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, 76.

²⁵⁸ İbnü’l-Cezerî, *Gayetü’n-nihâye fî esmâ’i ricâli’l-kirâ’ât üli’r-rivâye*, 1/47; Celâleddin Abdurrahman b. Ebûbekir es-Suyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983), 549; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’iku’n-nu ‘mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, 76.

²⁵⁹ İbnü’l-Cezerî, *Gayetü’n-nihâye fî esmâ’i ricâli’l-kirâ’ât üli’r-rivâye*, 1/47-48; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi* (Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1992), 9/256; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ’iku’n-nu ‘mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, 76.

ve Şeyhülislâm Bulkînî (ö. 824/1421) kendisine fetva yetkisi vermiştir.²⁶⁰ 793/1390 yılında Şam müftülüğüne getirilen İbnü'l-Cezerî, 798/1395 tarihinde ise Mısır bölgesinde bir zalimin saldırısına uğrayarak mallarına el konulunca Bursa şehrine göç etmiştir.²⁶¹ Burada birçok kişi ondan kırâat-ı aşere'i okumuştur. 805/1102 yılında Timur Han'ın fitne çıkartması ile Emir Timur (ö. 807/1405) onu yanına almış ve Mâverâünnehir bölgesine götürdükten sonra önce Keş şehrine daha sonra Semerkant'a yerleştirmiştir. Burada da çok sayıda kişilere dersler vermiştir. 807/1405 yılında Emir Timur vefat edince Mâverâünnehir bölgesinde ayrılarak Horasan, Herat ve İsfahan gibi yerlere giderek dersler vermiştir. Bu şehirlerde çok sayıda kişi ondan ders almıştır. Şîrâz valisi Pîr Muhammed (ö. 810/1408) onu zorla Şîrâz kadısı olarak göreve getirmiş daha sonra Basra'ya geçmiştir.²⁶²

823/1420 yılında Medine'ye giden İbnü'l-Cezerî burada kırâat alanında iki cilt olarak *Kitâbu'n-neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*'ı ve onun muhtasarı *et-Takrîb* ve *Tahbîrû't-teysîr fî kırâ'âti'l-'aşere* ve *Tabakâtü'l-kurrâ'yı* yazmıştır. Ayrıca Kırâat alimlerin tarihini anlatan *el-Kübrâ* ve *es-Suğrâ* eserlerini kaleme almış *es-Suğrâ* adlı eserinde ise kendi hayatını anlatmıştır. İbnü'l-Cezerî gittiği Mâverâünnehir bölgesinde üç cilt olarak *Şerhu'l-mesâbih* adlı eseri yazmıştır. Hadis tefsir ve fıkıh alanında da birçok eser kaleme alan İbnü'l-Cezerî öncelikle *Gâyetü'l-mehere fî'z-ziyâdeti 'ale'l-'aşere*'yi ve *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*'ı adlı eserleri kaleme almıştır. Nahiv konuları ile ilgili *el-Cevhere*, Kur'an okuyan kişilerin bilmesi gerektiği konular çerçevesinde ise *el-Mukaddime*'yi yazmıştır.²⁶³ Bir öğrencisinin aktardığına göre 833/1429 yılında Rebiülevvel ayının bitmesine beş gün kala Şîrâz'da vefat etmiştir. Cenazesi kendi yaptırdığı Dâru'l-Kur'ân'da defnedilmiştir.²⁶⁴

İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarda geçen altı oğlu dört kızı vardır. Büyük oğlunun ismi Muhammed Ebu'l-Feth el-Cezerî eş-Şâfi'î'dir. İbnü'l-Cezerî onun 777/1375 yılında Şam'da dünyaya geldiğini, sekiz yaşında hâfizliğini bitirdiğini, *eş-Şâtubiyye*, *er-Râ'iyye* ve *el-*

²⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*, 1/48; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-552; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 76; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 63.

²⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*, 1/48-49; Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfide*, thk. Mahmud el-Celîlî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 3/108; İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: El-Meclisü'l-A'lâ li-Şuûni'l-İslâmî, 1969), 3/466; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 76-78; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 63-64.

²⁶² İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*, 1/49-50; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, 9/257; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 76-78; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 24-25.

²⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*, 1/50; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 78.

²⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye* 1/50-51; el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfide*, 3/108; Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr*, 3/467-468; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, 9/257; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 80; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 25.

Hidâye'nin iki manzum hâlini ezbere okuduğunu ve kırâat-ı aşere'yi okumaya başladığını ifade etmiştir. Daha sonra Mısır'a gittiklerini ve orada bulunan hocalardan kırâat ilmini okuduğunu dile getirmiştir.²⁶⁵ Ardından fıkıh ve diğer ilimlere de ilgi gösteren Ebu'l-Feth İmam Ebû İshak'ın (ö. 476/1083) *et-Tenbîh*'i, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*'si Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Minhâcü'l-vüsûl*, Şeyhülslâm Bulkînî'nin *Telhîsü'l-miftâh* ve *el-Minhâc fî usûli'd-dîn*'i ve Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) hadis ile ilgili *el-Elfiyye* ve birçok kitabını ezberlemiştir. Ebü'l-Feth 814/1411 yılında veba hastalığından dolayı vefat etmiştir.²⁶⁶

İbnü'l-Cezerî'nin ikinci oğlu Muhammed b. el-Cezerî, künyesi babası gibi Ebü'l-Hayr olup 789/1387 yılında Mısır dönüşünde doğmuştur.²⁶⁷ Devrin âlimlerinden icazet alarak pek çok hocanın derslerine katılmıştır. Babasıyla birlikte Mısır'a giderek kırâat ilmini ilerletmiştir. Dımaşk'a dönünce Sahih-i Buhârî'yi okumuş ve kırâat metinlerini ezberleyerek 803/1400 yılında kırâat-ı aşere'yi babasıyla tamamlamıştır. 807/1404 yılında Timur devrinde Keş ve Şîrâz'a giderek 809/1406'da kırâat-ı aşere'yi tekrar tamamlamıştır.²⁶⁸

İbnü'l-Cezerî'nin üçüncü oğlu ise Ebû Bekir b. Ahmed 780/1379 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Genç yaşta Dımaşk'taki âlimlerden icazetler almış, *eş-Şâtıbiyye*, *er-Râ'iyye* ve kırâat ile ilgili iki kasideyi ezberlemiş, kardeşi Ebü'l-Feth'in okuyuşuyla on iki kırâatı öğrenmiştir. Ardından kırâat-ı aşere'yi ikinci kez okuyarak hocalarından icazet almıştır. Babası İbnü'l-Cezerî'den *en-Neşr* ve *Tayyibe* gibi eserleri okuyarak birçok defa dinlemiş ve kitapları ezberlemiştir. Mısır'a geldiğinde babasının peşinden giderek hem ders okumuş hem de ders vermiştir. Aynı zamanda Sultan Yıldırım Bayezid'in oğulları ondan ders almış Ebû Bekir ayrıca Bursa Ulu Camii'nin vakıf sorumlusu olmuştur. Dindar ve iffetli bir şahsiyet olarak yetişen Ebû Bekir, Timur fitnesi sırasında Sultan Nâsır Ferec b. Berkuk'a (ö. 801/1399) elçi olarak gönderilmiştir. Bu dönemde babasıyla yirmi yıl ayrı kalmış 827/1423 yılında Mısır'da buluşarak bir sene sonra babasıyla birlikte hacca gitmiştir. Ertesi yıl ise ailesini almak için Dımaşk'a gitmiş bu süre zarfında babasının eserlerini şerh ederek daha önce görmediği hâşiyeleri bile başarıyla açıklamıştır. Ebû Bekir b. Ahmed'in vefat tarihi ile ilgili ise kesin bir tarih yoktur.²⁶⁹

²⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye* 1/52; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 80-82.

²⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye* 1/52; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 80-82.

²⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye* 1/52-53; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 82.

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye* 1/53; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 82.

²⁶⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 82-84.

İbnü'l-Cezerî'nin diğer oğulları arasında Ebü'l-Bekâ İsmail ve Ebu'l-Fazl İshak isimleri geçmektedir. Ayrıca Fâtıma, Âişe ve Selma isimlerinde üç kızı vardır. Tüm çocukları seçkin kurrâ, hâfız ve güzel kırâat'a sahip kişilerdir. Emîr Timur'un davetiyle Mâverâünnehir'e götürülen İbnü'l-Cezerî, burada büyük bir ilgiyle karşılanmış, mecliste Seyyid Şerîf Cürcânî'nin önüne oturtulmuştur. Emîr Timur bunun sebebini, "Kitap ve sünneti bilen, ikisi arasında tereddüde düştüğünde meseleyi bizzat Hz. Peygamber'e (s.a.s.) danışan bir âlimi nasıl geri planda bırakayım?" diyerek açıklamıştır. Benzer bir olay da Teftâzânî ile Seyyid Şerîf Cürcânî arasında yaşanmıştır. Timur soy üstünlüğü gerekçesiyle Seyyid Şerîf'i öne almış, Teftâzânî ise bu olaydan derinden etkilenerek kısa süre sonra vefat etmiştir.²⁷⁰

İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı eserlerin sayısı yüzü bulmaktadır. Bununla birlikte onun klasik literatürde asıl yerini sağlamlaştıran çalışmalar, özellikle kırâat ve tecvid alanında yazdığı eserler olmuştur. Kur'ân ilimlerine dair eserleri mushaf, tefsir, kırâat, isnad ve tecvid gibi farklı alanlara temas eden zengin bir muhtevaya sahiptir.

Öncelikle mushaf konusuna dair kaleme yazdığı *el-Beyân fî hatt-ı Osmân* adlı eser, mushaf yazım kaidelerini ele almaktadır.²⁷¹ Müteşâbih âyetlere ilişkin olarak yazdığı *el-Beyân li müteşâbihi'l-Kur'ân*²⁷² ve aynı muhtevayı paylaşan *Beyânu müteşâbihi'l-Kur'ân bimâ nezele'l-murîd fî zilâlihî hayrân* adlı eserlerinde Kur'ân'daki benzer lafızların tefsirini yapmıştır.²⁷³ Kırâat alanında, isnad sistemini esas alan biyografik mahiyetteki *Câm'iu'l-esânîd fî'l-kırâât* adlı eseri dikkat çekicidir. Müellif burada hem hocalarını hem de onların kırâat zincirlerini ayrıntılı biçimde kaydetmiştir. Bu eserin, ölümünden sonra talebesi tarafından istinsah edildiği bilinmektedir.²⁷⁴ Cezerî'nin kırâat eğitiminde en çok başvurulan eserlerinden biri de Şâtıbiyye vezninde kaleme aldığı ve kırâat-ı selâseyi konu alan *ed-Dürretü'l-mudîe fî'l-kırâati's-selâsi'l-mütemmîme li'l-aşera* adlı eserdir.²⁷⁵ Eser, usûl ve ferş bahisleri üzere iki bölüm hâlinde düzenlenmiş olup talebelerin kırâat-ı aşereyi daha kolay şekilde tahsil etmelerine yardımcı olmayı hedeflemiştir.²⁷⁶ Bunun yanında şâz kırâatlara dair

²⁷⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 84-88.

²⁷¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (İstanbul: Maarif Vekâleti, 1955), 2/187; Sedat Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 32.

²⁷² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Kifâyetü'l-elma'î fî âyeti Yâ arduble'î*, thk. Neşîd Humeyd Saîd Âlû Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2003), 104-105.

²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Kifâyetü'l-elma'î fî âyeti Yâ arduble'î*, 105.

²⁷⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Câm'iu'l-esânîd*, thk. Ahmed b. Hammûd er-Rüveysî (Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ, 2015), 18-19.

²⁷⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-mudîe fî'l-kırâati's-selâsi'l-mütemmîme li'l-aşera*, thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî (Medine: Mektebetü Dâri'l-Hudâ, 1993), 40; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/743.

²⁷⁶ Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 33.

müstakil bir inceleme niteliği taşıyan *Ğâyetü'l-mehara fi'z-ziyâdeti ale'l-aşera*²⁷⁷, İbn Muhaysın (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) nispet edilen kırâatleri ele almaktadır. Müellif, bu eserin 978 yılında Bursa'da tamamlandığını belirtmiştir.²⁷⁸

İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı eserler arasında belâgat, kırâat ve tecvid alanlarına dair önemli çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kazvînî (ö. 739/1338)'nin *el-İdâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân* adlı eserine Muhyiddîn en-Niksârî (ö. 701/1301) tarafından yazılan şerhe yapılmış bir haşiye olan *Hâşiye ale'l-idâh fi'l-meânî ve'l-beyân li'l-kazvînî* adlı eserdir. Söz konusu metin, belâgat ilmine dair ayrıntılar içermektedir.²⁷⁹ Müellifin bir diğer çalışması olan *İkdü's-semîn fi'erbaîne mesâili'l-muşkile fi'l-kırâât*, literatürde "Elğâzu'l-Cezeriyye" adıyla da bilinmektedir. Eserde, edebî geleneğin bir parçası olan lugaz üslubuyla, yani dolaylı anlatım ve bilmeceli ifadelerle kırâatlere dair sorun teşkil eden meseleler ele alınmıştır. Bu esere Sirâcuddîn el-Ensârî tarafından *el-İkdü'l-cevherî* adlı bir şerh yazılmıştır.²⁸⁰

Kaynaklarda İbnü'l-Cezerî'ye ait bir başka eser ise *İ'ânetü'l-mehera fi'z-ziyâdeti ale'l-aşera*'dır. Sehâvî (ö. 902/1496) *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'* adlı eserinde mezkur eserin İbnü'l-Cezerî'ye ait olduğunu dile getirmiştir. Ancak bazı araştırmacılar, bu eserin adlandırmada meydana gelmiş bir karışıklık sonucu *Ğâyetü'l-mehera* ile aynı çalışma olabileceğini de ifade etmişlerdir.²⁸¹

İbnü'l-Cezerî'nin *el-İhtidâ ilâ ma'rifeti'l-vakfi ve'l-ibtidâ* adlı bir başka eseri ise, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*'da atıf yapılan müstakil bir çalışmadır.²⁸² Bunun dışında eserden bahseden kaynak sayısı oldukça sınırlıdır. Müellifin *el-İ'lâm fi'ahkâmi'l-idğâm* isimli hacim olarak küçük fakat ilmî değeri yüksek eserinde ise idğâmın tarifi, türleri ve uygulanma şartları ele alınmış; bu çalışmayı daha sonra oğlu Ebu Bekr Ahmed el-Cezerî manzum ve şerhli bir şekilde yeniden işlemiştir.²⁸³ Yine Sehâvî ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi tabakat

²⁷⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 6; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 33.

²⁷⁸ Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 34.

²⁷⁹ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/210-211; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 34.

²⁸⁰ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1150; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 34.

²⁸¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, 9/257; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 35.

²⁸² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/224; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 35.

²⁸³ Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 35.

müellifleri, *İthâfu'l-mehera fî tetimmeti'l-aşera* isimli eserin de İbnü'l-Cezerî'ye ait olduğunu kaydetmişlerdir. Bu çalışma kırâat ilmi sahasında telif edilmiştir.²⁸⁴ Müellifin Kur'ân'ın i'câzına dair kaleme aldığı kısa ve öz nitelikteki *Kifâyetü'l-elma'î fî âyeti yâ ardule'î* adlı eseri de bu bağlamda zikredilmiştir.²⁸⁵

Bunların yanında müellifin en meşhur eserlerinden biri olan ve “Cezerî Tecvidi” olarak bilinen *el-Mukaddime* ise yüz dokuz beyitten oluşan manzum bir tecvid kitabıdır.²⁸⁶

Bu eserde harflerin mahreç ve sıfatları başta olmak üzere pek çok tecvid meselesi sistematik biçimde ele alınmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin kırâat terminolojisi, kırâatlerin sıhhati ve çeşitleri, on kırâat gibi konuları işlediği bir diğer önemli eseri *Müncidü'l-mukriîn ve Mürşidü't-tâlibîn*'dir. Bu çalışma, modern dönemde tahkik edilerek neşredilmiştir. Müellifin en kapsamlı eserlerinden olan *en-Neşr fî'l-kırâ'ati'l-aşr* ise kırâat tarihini, ravî zincirlerini ve usûl-ferş ayrımı çerçevesinde kırâat meselelerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır.²⁸⁷

Kırâat âlimlerine dair biyografik mahiyette bir çalışma olan *Nihâyetu'd-dirâyât fî esmâi ricâli'l-kırâ'at*, müellifin *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı eseriyle aynı metin olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca İmam Hamza ve râvisi Hişâm'ın vakıflarına dair müşkil konuları açıklamaya yönelik *Risâle fî'l-vakfi ale'l-hemzeti li-Hamza ve'l-Hişâm* da müellifin bu alandaki bir başka eseridir.²⁸⁸ On kırâatı konu edinen manzum bir elfiye niteliğindeki *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırâ'ati'l-aşr*, *en-Neşr*'in nazım hâlidir ve kırâat literatürünün en temel metinlerinden biri kabul edilmektedir. Yine *Tahbîru't-teysîr fî'l-kırâ'ati'l-aşr* adlı eserinde Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine üç imamın kırâatlerini ekleyerek on kırâat sistemini ortaya koymuştur. Bu eserin muhtasarı mahiyetindeki *Takribu'n-neşr* ise daha sade bir dille kaleme alınmıştır. Son olarak *et-Temhîd fî ilmi't-tecvid* adlı eserinde tecvid ilmine dair temel kavram ve uygulamalar sistematik bir çerçevede ele alınmıştır.²⁸⁹

Burada zikredilen kaynaklar, çalışmamızda yararlanılan modern araştırmalar ve klasik eserler olmakla birlikte, bunların bir kısmı aynı zamanda müellifin istifade ettiği kaynaklar arasında da yer almaktadır. Bununla beraber müellif yalnızca önceki kaynakları nakletmekle yetinmemiş; kendi ilmî birikimi, hocalarıyla olan irtibatı ve dönemin kırâat çevrelerinden elde

²⁸⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, 9/257; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi* (Kahire: Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts.), 2/258; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 35.

²⁸⁵ Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 36.

²⁸⁶ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 32-33; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 36.

²⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*, 2/469; Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 36.

²⁸⁸ Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 36-37.

²⁸⁹ Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kiraat İlmindeki Yeri*, 37.

ettiği bilgiler doğrultusunda özgün sayılabilecek değerlendirme ve rivayetlere de yer vermiştir.

3.1.2. Molla Şemseddin el-Fenârî (ö. 834/1430)

Asıl ismi Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed'dir. Yıldırım Bayezid döneminde yaşamıştır. Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre lakabı ya fener ustalığından ya da Fener köyünden gelen Molla Fenârî, 751/1350 yılında doğmuştur.²⁹⁰ Arap dili ve belâgat başta olmak üzere birçok ilimde yetkin olup, eğitimini Alâaddin el-Esved (ö. 800/1397) ve Mehmed el-Aksarâyî (ö. 791/1389) gibi âlimlerden almıştır. Daha sonra Mısır'a giderek Şeyh Ekmeleddin (ö. 786/1384) ve diğer âlimlerden dersler almış, ardından Bursa kadılığına getirilmiştir. Osmanlı sarayında çok saygın bir konuma ulaşan Fenârî, vezirlik derecesinde itibar görmüş, ilmiyle hem halk hem de sultanlar arasında tanınmıştır. Hac yolculukları yapmış, Kahire ve Kudüs gibi şehirlerde seçkin âlimlerle ilmî sohbetlerde bulunmuştur.²⁹¹

İlmi ve zekâsı ile ün kazanan Fenârî "İmam-ı Azam" olarak da anılmıştır. Arap dili tasavvuf ve kırâat gibi ilimlerde ön plana çıkan Fenârî, kırâat ile ilgili *Haşiye alâ hırzi'l-emânî* adlı eseri kaleme almıştır.²⁹² Daha sonra ilmi zenginliğini *Fusûlü'l-bedâyi*, *Unmûzecu'l-ulûm*, *Risâletü'l-esîriyye* ve *el-Ferâ'izü's-sirâciyye* gibi eserleriyle ortaya koymuştur.²⁹³ Özellikle yüz ilim dalına dair yazdığı risâle büyük ilgi görmüş ve ilim çevrelerinde hayranlık uyandırmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Fenârî'nin Kahire'ye geldiğinde bizzat el yazısıyla kendisine icazet verdiğini belirtmiş daha sonra 834/1430 yılında vefat etmiştir.²⁹⁴

Molla Fenârî sadece bir âlim değil aynı zamanda Bursa'da medrese ve cami kurucusu, büyük bir servet sahibi ve güçlü bir şahsiyettir. Gösterişli olsa da sade giyinmiş, kazancıyla yetinen, zühd ve takvâ sahibi biri olarak tanınmıştır. İpekçilikle meşgul olmuş, medresesiyle saray arasında yer alan evinde mütevazı bir hayat sürmüştür. Fenârî, aynı dönemde yaşayan

²⁹⁰ el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yânî'l-müfîde*, 3/349; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*, 2/266; Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'ümr*, 3/465; İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/245; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 54.

²⁹¹ el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yânî'l-müfîde*, 3/349; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*, 2/266; Aydın, "Molla Fenari", 30/245-246; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 54-56.

²⁹² Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/647; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 129.

²⁹³ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*, 2/266-267; Aydın, "Molla Fenari", 30/246-247.

²⁹⁴ Aydın, "Molla Fenari", 30/247; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 56.

Ahmedî (ö. 815/1413) ve Hacı Paşa (ö. 827/1424)'dan ders alarak Osmanlı ilim geleneğinin en seçkin isimlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.²⁹⁵

3.1.3. Molla Gürânî (ö. 893/1488)

Asıl ismi Şemseddin Ahmet b. İsmail el-Gürânî olup künyesi Molla Gürânî'dir. 13 Rebiülevvel 809/1406 yılında Şehrîzor'da dünyaya gelmiştir.²⁹⁶ XV. yüzyıl Osmanlı ilim ve devlet hayatında önemli bir yere sahip olan Molla Gürânî, usûl, fıkıh, tefsir, hadis ve kırâat alanlarında derin bilgiye sahip bir Hanefî âlimidir. Molla Gürânî, tefsir, hadis ve kırâat ilimlerinde birçok talebe yetiştirmiş; özellikle İbnü'l-Cezerî'den sonra Osmanlı'daki Kur'ân ilimleri ve kırâat geleneğinin devamlılığında önemli rol üstlenmiştir. İbn Hacer el-Askalânî gibi devrin önde gelen âlimlerinden icâzet almıştır. İbn Hacer, verdiği icâzette Gürânî'nin hadis ilminde yetkinliğini ve *Sahîh-i Buhârî*'yi hem rivayet hem dirayet yönünden okuduğunu özellikle belirtmiştir.²⁹⁷

Kahire'de bir dönem seçkin bir öğrenci topluluğuna ders veren Gürânî, ilmi kudretiyle tanınmıştır. Hac yolculuğu sırasında Kahire'ye gelen Molla Yegân, onun ilmî birikimini fark ederek Bursa'ya getirmiştir. Sultan II. Murad'a takdim edilen Gürânî, sultanla yaptığı uzun sohbetlerin ardından Bursa'daki Muradiye ve Bayezid medreselerine müderris olarak atanmıştır. Bu sırada Manisa'da sancakbeyi olan Şehzade Mehmed'in eğitimiyle görevlendirilmiştir.²⁹⁸

Şehzade Mehmed tahta çıktıktan sonra hocasına derin bir saygı göstermiş, önce vezirlik teklif etmişse de Gürânî, bu teklifi reddetmiştir. Ancak kazaskerlik görevini kabul etmiş ve adaletli tutumuyla kendinden söz ettirmiştir. Padişahın izni olmadan bazı atamalarda bulunması üzerine padişahın hoşnutsuzluğunu kazanmış, daha sonra Bursa Kadılığı ve vakıf mütevelliliği görevine tayin edilmiştir. Fakat Sultan'ın şeriata aykırı bir emrini reddetmesi sonucu görevden alınmıştır. Görevden azledilmesinin ardından Mısır'a giden Gürânî, Memlûk Sultanı Kayıtbay (ö. 901/1496) tarafından burada da itibar görmüştür. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed, hocasına yaptığı haksızlıktan pişman olarak Kayıtbay'a bir mektup gönderip iadesini talep etmiştir. Gürânî de bu çağrı üzerine İstanbul'a dönmüş ardından tekrar Bursa

²⁹⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 56-60.

²⁹⁶ el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde*, 1/259.

²⁹⁷ el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde*, 1/259; es-Schâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, 1/241; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, 1/39-40; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 148-150.

²⁹⁸ el-Makrîzî, *Düreru'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde*, 1/259-260; es-Schâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, 1/241-242; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, 1/40-41; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 150-152.

Kadılgına getirilmiştir. İlerleyen zamanlarda ise fetva makamına yükseltilmiş, yüksek maaş ve itibarla ömrünün sonuna kadar devlet himayesinde yaşamıştır.²⁹⁹

İlmî faaliyetleri bakımından Gürânî, Osmanlı tefsir geleneğinin öncü isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. En meşhur eseri, *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri's-seb'î'l-mesânî* adlı tefsiridir. Bu eserinde Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Beyzâvî gibi önceki müfessirlerin yorumlarını eleştirel bir yaklaşımla incelemiştir. Ayrıca *el-Kevserü'l-cârî alâ riyâzi'l-Buhârî* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhinde Kirmânî (ö. 543/1149) ve İbn Hacer gibi âlimlerin görüşlerine reddiyeler yazmıştır. Ayrıca Kırâat ilmi üzerine de Caberî'nin (ö. 732/1332) *el-Kasîdetü's-şâtıbiyye*'sine bir hâşiye kaleme almıştır. Aynı zamanda Gürânî, bu alanlarda pek çok öğrenci yetiştirerek Osmanlı ilim geleneğine önemli katkı sağlamıştır.³⁰⁰

Ömrünün son döneminde İstanbul dışında bir bahçede inzivaya çekilmiş, son gününde vefat edeceğini hissetmiş ve talebelerine Kur'ân okumalarını vasiyet etmiştir. 893/1488 yılında İstanbul'da vefat etmiş cenazesi Aksaray'da kendi yaptırdığı caminin bahçesine defnedilmiştir.³⁰¹ Cenazesine Sultan II. Bayezid bizzat katılmış, borçlarını devlet hazinesinden ödetmiş ve defin işlemlerini yerine getirmiştir. Vefatıyla Osmanlı ilim dünyasında derin bir boşluk meydana geldiği belirtilmektedir. Kaynaklarda onun son derece takva sahibi, heybetli, doğru sözlü, sultanlar karşısında eğilmeyen bir şahsiyet olduğu aktarılmıştır.³⁰²

Molla Gürânî kırâat alanında dört eser yazmıştır. Bunlar; *Keşfü'l-esrâr an kırâati'l-eimmeti'l-ahyâr*, *Ref'u'l-hitâm 'an vakfî Hamza ve Hişâm*, *el-'Abkarî ta'likâtün alâ şerhi hırzi'l-emânî li'l-Ca'berî*, *Levâmi'u'l-ğurer fî şerhi ferâidi'd-dürer* adlı eserlerdir. *Keşfü'l-esrâr an kırâati'l-eimmeti'l-ahyâr*, İbnü'l-Cezerî'nin İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kırâatlerini konu alan manzumesine yazılmış bir şerhtir ve müellif tarafından Rebiülevvel 890 yılında tamamlanmıştır. *Ref'u'l-hitâm 'an vakfî Hamza ve Hişâm* ise Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* adlı eserinin Hamza ve Hişâm'ın hemze üzerindeki vakıfları şerh etmekte, beyitleri dil ve anlam yönünden inceleyerek sonuçta ortaya çıkan meseleleri değerlendirmektedir. *el-'Abkarî ta'likâtün alâ şerhi hırzi'l-emânî li'l-Ca'berî* adlı eser, Ca'berî'nin aynı kasideye yazdığı şerh üzerine hazırlanmış geniş kapsamlı ta'liklerden biridir ve müellif burada önce şerhteki ifadeleri aktarmakta, ardından kendi görüşlerini sunmaktadır. Son olarak *Levâmi'u'l-ğurer fî Şerhi ferâidi'd-dürer* adlı çalışma da Ahmed b. Muhammed Saîd el-Yemenî'nin manzumesi açıklanmış, beyitler sırayla ele alınarak anlam ve irap

²⁹⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 152-154.

³⁰⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 154.

³⁰¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, 1/243.

³⁰² Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 154-160.

bakımından değerlendirilmiştir.³⁰³ Bu dört çalışma, Molla Gürânî'nin kırâat alanındaki metin şerhi geleneğine yaptığı katkıyı açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.1.4. Muhyiddin Muhammed en-Niksârî (ö. 901/1495)

Muhyiddin Muhammed en-Niksârî, Osmanlı ilim geleneğinde hem tefsir hem de kırâat alanında derin bilgiye sahip seçkin bir bilgin olarak tanınmıştır. Aslen Tokat Niksar'lı olan Niksârî, doğum tarihi ile ilgili net bir tarih verilmemiştir. İslamî ilimlerin yanı sıra aklî bilimlerde de derinleşen Niksârî, ilmî kişiliğini çok yönlü bir şekilde geliştirmiştir. Eğitimine Hüsâmeddin et-Tokadî (ö. 900/1494) ile başlamış, ardından Yûsuf Bâlî el-Fenârî (ö. 896/1491) ve Molla Yegân gibi dönemin önde gelen hocalarından ders almıştır.³⁰⁴ Bu güçlü ilmî birikimin ardından Kastamonu'daki İsmail Bey Medresesi'nde müderrisliğe getirilmiş, bu medrese onun için inşa edilmiştir. Medreseye üç yüz ciltlik bir kitap koleksiyonu vakfedilmiş, Niksârî bu eserlerden faydalanarak tefsir, hadis, fıkıh ve aklî ilimlerde pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Arap dili ve şer'î ilimlerde derin bir bilgiye sahip olan Niksârî, aynı zamanda matematik alanında da yetkin bir ilim alîmdir. Matematik derslerini, Kadızâde-i Rûmî'nin (ö. 841/1437) talebelerinden Fethullah eş-Şîrvânî'den (ö. 891/1486) almıştır. Hafız olan Niksârî, kırâat ilmine de tam anlamıyla vâkıf olmakla beraber özellikle tefsir alanında dikkat çekici bir kabiliyete sahiptir. Cuma günleri halka yönelik tefsir dersleri ve vaazlar vermiştir. Bu sohbetlerde hem dil hem de anlam yönüyle Kur'an'ı açıklamış onun bu başarısı Sultan II. Bayezid'in dikkatini çekmiş, padişah kendisine günlük elli dirhem maaş tahsis etmiştir. Daha sonra Ayasofya ve Fatih Sultan Mehmed camilerinde düzenli olarak halka dersler vermiş, zaman zaman sultanın da bu derslere katıldığını dile getirmiştir. Ayasofya'daki tefsirini tamamladığı gün, ömrünün de sonuna geldiğini hissettiğini söylemiş, cemaatten dua istemiş ve 901/1495 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³⁰⁵

Niksârî'nin en tanınmış eseri Duhân Sûresi tefsiridir. Bu eseri Sultan Bayezid Han'a sunmuş, dönemin âlimleri tarafından ilmî derinliği ve üslûbu sebebiyle takdir edilmiştir. Ayrıca Beyzâvî'nin tefsirine hâşiye yazarak eserin kapalı bölümlerini açıklamıştır. Niksârî, hayatını zühd, tevazu ve ilimle geçirmiş, sade bir yaşam sürmüş, dünyalık şeylere rağbet etmemiştir.³⁰⁶

³⁰³ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 130-132.

³⁰⁴ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir Arnavut (İstanbul: İrcica Yayınları, 2010), 3/53.

³⁰⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 440-442.

³⁰⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 442.

3.1.5. İbn Dedecik (ö. 926/1520)

İbn Dedecik Efendi, Osmanlı döneminde özellikle kırâat ilmi ile uğraşan, ilmiyle amel eden ve takvâsıyla tanınan bir bilgin olarak öne çıkmıştır. Kaynaklarda hayatına dair fazla ayrıntı bulunmamakla birlikte onun Lâdik'te yaşadığı ve burada kırâat-ı aşere ilmini öğrettiği bilinmektedir. Döneminin diğer pek çok kırâat âlimi gibi İbn Dedecik de yalnızca ilim tahsil etmekle kalmayıp öğrendiklerini talebelerine aktararak bölgesinde ilmî bir çevrenin oluşmasına katkıda bulunmuştur.³⁰⁷ 926/1520 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde vefat etmiştir.³⁰⁸

3.1.6. İbn Ömer (ö. 907/1501)

Bu dönemin bir başka âlimi ise “Ömerzâde” lakabıyla tanınan İbn Ömer'dir. Babasından ve Alâeddin Ali Efendi'den kırâat ilmini öğrenmiş, doğruluğu, ibadete düşkünlüğü ve dünyaya değer vermemesiyle tanınmıştır. Çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Küçük yaşta Şeyh Akşemseddin'in (ö. 863/1459) sohbetinde bulunmuş, Şeyh onun başını okşayıp ilim ve ibadetle dolu bir ömür sürmesi için dua etmiştir.³⁰⁹ Kırâat ilminde birçok ders veren Ömerzâde 907/1501 yılında vefat etmiştir.³¹⁰

3.1.7. Sürmelizâde Mehmed Efendi (ö. 920/1515)

Dönemin ilmiyle amel eden önemli şahsiyetlerinden biri de Sürmelizâde unvanıyla tanınan hocadır. İlk eğitimini devrin önde gelen âlimlerinden alan bu zat, çeşitli bölgelerde kadılık görevlerinde bulunmuştur. Ardından İstanbul'da Fatih Camii'nde hatiplik vazifesini üstlenmiştir.³¹¹ Bu görevini sürdürürken Zilhicce 920 (Ocak 1515) yılında vefat etmiştir.³¹²

Sürmelizâde, Arap dili ve kıraat ilimlerinde yetkin bir âlim olarak tanınmıştır. Güçlü hitabet kabiliyeti sayesinde etkileyici hutbeler irad etmiş, halk üzerinde derin tesir bırakmıştır. İlmi, takvası ve güzel ahlâkı sebebiyle toplumun her kesimi tarafından hürmet görmüş; alçak gönüllü ve örnek yaşantısıyla takdir edilen bir şahsiyet olmuştur.³¹³ Müellifin kırâat ilmine dair bir eser kaleme aldığı kaynaklarda belirtilmektedir. İsmi açıkça zikredilmeyen bu eser,

³⁰⁷ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 666; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 179.

³⁰⁸ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2/409.

³⁰⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 542-544; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 178.

³¹⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1329.

³¹¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 816.

³¹² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/1020.

³¹³ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 816.

Tetimmetü'l-Hirz min Kurrâi Eimmeti'l-Kenz tarzında hazırlanmıştır. Eserde, Şâtibiyye'de yer verilmeyen üç imamın kırâat vecihleri manzum olarak ele alınmış, daha sonra bu manzumenin şerhi kaleme alınmıştır.³¹⁴

3.1.8. Sâdık Halîfe el-Manisavî (ö. 926/1520)

Bu dönemde ilmiyle amel eden âlimlerden biri de Sâdık Halîfe el-Manisavî'dir. Müellif, özellikle kırâat ilmindeki yetkinliğiyle tanınmış ve birçok talebenin kendisinden ders almak için başvurduğu bir hoca olmuştur. Yedi kıraat alanında eğitim vermiş, pek çok öğrenci onun ilminden istifade etmiştir.³¹⁵ Kanûnî Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarında vefat etmiştir. Müellifin önde gelen talebeleri arasında Hatip Bahşî Halife ile Sultan III. Murad'a imamlık yapan ve aynı zamanda Manisa'da Şeyhu'l-Kurrâ olarak görev yapan Halil Efendi bulunmaktadır.³¹⁶

Sâdık Halîfe, dürüstlüğü, ibadete bağlılığı ve dünya malına karşı zâhidane tavrıyla dikkat çeken bir şahsiyetti. Aynı zamanda cömert, yardımsever ve güzel ahlâk sahibi olması sebebiyle çevresinde saygı gören bir âlim olarak tanınmıştır. Allah rahmet eylesin, mekânını nurlandırın.³¹⁷

Eserleri: Müellifin tecvid alanında kaleme aldığı iki eseri tespit edilmiştir. *Risâle fi't-Tecvîd* adlı ilk eser yirmi bir varaktan oluşmakta olup, doğrudan tecvid kaidelerinden ziyade tecvid ilminin gerekliliği üzerinde durmaktadır. İkinci ise *Risâle fi't-Tecvîd* ise müellifin kendi dönemindeki kurrânın Kur'ân tilavetinde yaptığı hataları görmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bu eserde bütün tecvid kuralları ayrıntılı biçimde ele alınmamış; daha çok tecvidin önemi ve yaygın okuyuş yanlışları üzerinde durulmuştur. Her iki eserin de tarafımızca ikişer yazma nüshası tespit edilmiştir.³¹⁸

3.1.9. İbnü'l-Kaffâl (ö. 926/1520)

Bu dönemin ilim yönünde önemli âlimlerinden birisi de İbnü'l-Kaffâl Efendi'dir. Kilitçizâde olarak anılmış Sinop'ta yaşamıştır. İbadetine düşkünlüğüyle bilinen Kilitçizâde, dünya malına asla tamah etmeyen bir şahsiyettir. Yaşantısı ile insanlara örnek olmuş ilimle ve

³¹⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/1020; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 47-48.

³¹⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 667-668.

³¹⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 5/1417; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 48.

³¹⁷ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'îku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 668.

³¹⁸ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 48.

onları açıklamakla hemhal olmuş ve Kırâat-ı seb‘a’yı talebelerine okutmuştur.³¹⁹ Kanuni Sultan Süleyman dönemi 926/1520 yılında vefat etmiştir.³²⁰ İbnü'l-Kaffâl hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi yer almakta olup *eş-Şekâik* adlı eserde biyografisi kısa ve öz şekilde aktarılmıştır. Müellif daha çok onun zühdü, ibadete düşkünlüğü ve kırâat tedrisiyle meşgul oluşu üzerinde durmuştur.

3.1.10. Ubeydullah Çelebi (ö. 936/1529)

Asıl adı Mehmed Ubeydullah b. Yakub olup Ubeydullah lakabı ile tanınmıştır.³²¹

Ubeydullah Çelebi, Osmanlı düşünce dünyasında hem kırâat hem de tefsir alanlarında derin bilgiye sahip, zühd ve cömertliğiyle tanınan bir âlimdir. Anne tarafından köklü bir ilim ailesi olan Fenârîler soyuna mensuptur. Bu aile bağlantısı onun ilmî kimliğini biçimlendiren en önemli etkenlerden biridir. Ubeydullah Efendi, iyi bir eğitim görmüş, dönemin seçkin hocalarından ders aldıktan sonra kendisini bütünüyle ilme vermiştir. Ayrıca Yarhisarlı Muslihuddin Efendi'nin ilmî çevresine dâhil olmuş, sonrasında Kazasker Şeyh Mahmud Efendi'nin hizmetinde bulunmuştur. Kazaskerlik makamı çevresinde kazandığı idarî ve ilmî tecrübe onun kadılık görevlerinde yükselmesini sağlamış, sonunda Halep kadılığına kadar ilerlemiştir.³²²

Ubeydullah Çelebi'nin en belirgin yönü, kırâat ilmindeki üstünlüğüdür. Kur'an'ı altı ay gibi kısa bir sürede ezberlediği, bu alanda dönemin önde gelen otoritelerinden biri olduğu rivayet edilmiştir. Kırâat konusundaki derin bilgisi, İbnü'l-Cezerî'nin ilmî geleneğinin Anadolu'daki temsilcileri arasında sayılmasına imkân vermektedir.³²³ Ayrıca *Kasîde-i bürde* üzerine kaleme aldığı şerhi, onun hem Arap dili hem de belâgat sahasındaki maharetini ortaya koymuştur.³²⁴ Ubeydullah Çelebi 936/1529 yılında vefat etmiştir. Geride ilmî derinliğiyle birlikte güzel ahlâkı, insan sevgisi ve infak anlayışıyla örnek bir kişilik bırakmıştır.³²⁵

³¹⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 666; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 179.

³²⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/889.

³²¹ el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/233; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 179.

³²² Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/325; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 732.

³²³ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 732-734.

³²⁴ Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/325; el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/233; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/1641.

³²⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 732-734.

3.1.11. Mehmed b. Ömer b. Hamza (ö. 938/1531)

Asıl ismi Muhyiddin Mehmed olup Molla Arap olarak ün kazanmıştır. Dedesi, Mâverâünnehir de yetişmiş meşhur âlim Sâdeddin Teftâzânî'nin öğrencisidir. Ailesi daha sonra Antakya'ya yerleşmiş, Mehmed Efendi de burada doğmuştur. Küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerîm'i ve birçok temel eseri ezberlemiş, babası ve amcalarından fıkıh, kırâat ve Arap dili dersleri almıştır. Hasankeyf, Âmid ve Tebriz gibi ilim merkezlerinde bulunmuştur. Tebriz'de Mevlânâ Mürîd'den, Mısır'da ise Suyûtî'den (ö. 911/1505) ders alarak icazet almıştır. Antakya, Halep, Kudüs, Mekke gibi birçok şehirde vaaz ve fetvalarıyla tanınan Mehmed Efendi Sultan Kayıtbay'a ithaf ettiği *en-Nihâye* adlı fıkıh kitabı çok beğenilerek takdir edilmiştir. Uzun yıllar Mısır'da kaldıktan sonra Anadolu'ya dönmüş ve Bursa'da halkın büyük sevgisini kazanmıştır. Daha sonra İstanbul'a geçerek Sultan II. Bayezid ile yakın ilişkiler kurarak ona *Tehzîbü's-şemâ'il* adlı eserini sunmuştur.³²⁶

Sultan'la birlikte seferlere katılan Mehmed Efendi, Moton Kalesi'nin fethinde ön saflarda yer almıştır. Ardından Halep'e dönmüş ve burada sekiz yıl boyunca tefsir ve vaazla meşgul olmuştur. Râfîzîler ve Erdebil sapkınlarına karşı açıkça mücadele ederek Sultan Selim Han döneminde Anadolu'ya dönmüştür. Kızılbaşlara karşı cihadın fazileti üzerine kitap yazarak bu savaflara fiilen katılmıştır. Ardından Rumeli'ye geçerek on yıl boyunca vaaz ve tefsir faaliyetlerine devam ederek Üsküp ve Saray'da cami ve mescitler yaptırmıştır. 932/1525'te Endülü's seferine katılmış zaferin kazanılmasına vesile olmuştur.³²⁷

Son yıllarını Bursa'da geçiren Mehmed Efendi, burada büyük bir cami inşasına başlamış ancak tamamlamadan önce 4 Muharrem 938/1531'de vefat etmiş ve cami haziresine defnedilmiştir.³²⁸ Çok sayıda eser kaleme alan Mehmed Efendi kırâat alanında ise bir eseri bulunmamaktadır. Özellikle kimya alanında derin bilgilere sahip olmuş, temizliğe ve takvaya son derece dikkat etmiş zamanını tamamen insanlara ilim öğretmeye ve dini yaymaya gayret göstermiştir.³²⁹

³²⁶ Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*, 3/212; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/1028; el-Bağdadî, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 2/234; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 652-654.

³²⁷ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 654-656; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 180.

³²⁸ Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*, 3/212; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/1028; el-Bağdadî, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 2/234; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 654-656; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 181.

³²⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 656; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 181.

3.1.12. Pîr Mehmed Efendi (ö. 942/1535)

Pîr Mehmed Efendi, Osmanlı ilim dünyasında Arap dili, kırâat ve tecvid alanlarında yetişmiş, ilmî birikimini titizlikle sürdürmüş bir âlimdir. Güzel sesi, düzgün telaffuzu ve tecvid kurallarına gösterdiği özenle Kur'an okuyuşunda dönemin en yetkin isimlerinden biri olarak tanınmıştır. Pîr Mehmed Efendi, İstanbul'da Sultan Bayezid Han Camii'nde hatiplik yapmış, aynı zamanda Molla Gürânî tarafından kurulan Dârül-kurrâ'da müderrislik görevinde bulunmuştur. Pîr Mehmed Efendi 942/1535 yılında vefat etmiştir.³³⁰

3.1.13. İbnü'l-Arcûn Muhyiddin Muhammed Efendi (ö. 948/1541)

İbnü'l-Arcûn Muhyiddin Muhammed Efendi, Osmanlı ilim geleneğinde kırâat, Arap dili ve tasavvuf alanlarında öne çıkan, ilmini yaşayarak örnek olan bir bilgin olarak tanınmıştır. "İbnü'l-Arcûn" veya "Arcûnzâde" diye anılan bu âlim, köklü bir ilmî aileye mensuptur. Babası da kırâat ilmini iyi bilen, tasavvuf terbiyesiyle yetişmiş, doğruluk ve dindarlığıyla tanınan bir zat olup, oğlunun hem ilmî hem ahlâkî gelişiminde büyük rol oynamıştır. Muhyiddin Muhammed Efendi, henüz babası hayattayken Arapça ilimlerini öğrenmiş, kırâat alanında da derin bir birikim kazanmıştır. Güzel sesi ve makam bilgisindeki ustalığıyla Kur'an tilavetinde dikkat çekmiş, kırâat ilmini yalnızca teorik olarak değil uygulama yönüyle de temsil etmiştir. Bu yönüyle hem ilmî çevrelerde hem de cemaat içinde saygı görmüştür. Görev hayatı boyunca ilmini halka ulaştırmayı amaçlamış, Sultan Bayezid Han Camii'nde hatiplik yaptıktan sonra Ayasofya Camii'nde aynı göreve atanmış hatiplik görevi sırasında 948/1541 yılında vefat etmiştir.³³¹

3.1.14. İbn Ümmü Veled Abdülevvel (ö. 950/1543)

Ümmü Velezâde diye tanınan Abdülevvel b. Hüseyin Efendi, babasından ve Molla Hüsrev'den ders almış, ardından Molla Hüsrev'in kızıyla evlenmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Silivri kadılığına tayin edilmiş ve uzun yıllar çeşitli önemli merkezlerde kadılık yapmıştır. İleri yaşlarda dili tutulup zayıflayınca görevden ayrılarak İstanbul'daki evine çekilmiştir.³³² Fıkıh, hadis ve kırâat başta olmak üzere pek çok ilimde derin bilgi sahiptir. *Keşşâf*'ın bölümlerini ve birçok Arapça kasideyi ezberlemiş Habisi'nin *el-Kâfiye* üzerine

³³⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/1008; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 818; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 183.

³³¹ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1108; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 818; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 183.

³³² Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 2/238-239; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 536; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 183.

yazılan bir şerhe hâşiye yazmıştır. Mütevazı, dünyaya değer vermeyen, yumuşak huylu ve takvaya önem veren Veledzâde 950/1543 yılında vefat etmiştir.³³³

3.1.15. Muhyiddin Mehmed İbn Muslihuddin el-Kocavî (ö. 951/1544)

Muhyiddin Mehmed b. Muslihuddin el-Kocavî, yaşadığı dönemde ilmiyle amel eden ve faziletiyle tanınan önemli âlimlerden biridir. Dönemin seçkin âlimlerinden ders aldıktan sonra Efdalzâde'nin yanında bulunmuş, ardından İstanbul'daki Hoca Hayreddin Efendi Medresesi'nde müderrislik görevine başlamıştır. Muhyiddin el-Kocavî'nin kızıyla evlendikten sonra dünyadan uzaklaşıp uzlet hayatı sürme arzusu ağır basınca görevinden ayrılmış, kendisine bağlanan günlük on beş dirhemlik maaşın ise yalnızca on dirheminin kendisine yeterli olduğunu ifade ederek sade bir yaşam sürmüştür.³³⁴

Kocavî, tevazu sahibi, güzel ahlâklı ve yardımsever bir kimse olarak tanınmış; ihtiyaçlarını başkalarına gördürmek yerine alışverişini dahi kendisi yapmayı tercih etmiştir. Camisinde verdiği tefsir dersleri halk tarafından ilgiyle takip edilmiş, birçok kişi onun ilminden istifade etmiştir. *Tefsîru'l-Beyzâvî* üzerine öğrencilerin faydalanabileceği anlaşılır bir hâşiye yazmış; ayrıca *el-Vikâye*, *el-Ferâ'izu's-Sirâciyye*, *el-Miftâh* ve *Kasîde-i Bürde* üzerine şerhler kaleme almıştır. 951/1544 yılında vefat eden Kocavî'nin güçlü manevî yönü de kaynaklarda dikkat çekmektedir.³³⁵

Müellif, anlamakta zorlandığı Kur'ân ayetleri için Allah'a yöneldiğini ve bu şekilde ayetlerin manalarının kendisine açıldığını ifade etmiş, azîmetle amel etmenin insanı manevî olarak diri tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca kadılık görevini yalnızca bireysel değil toplumsal bir ıslah vesilesi olarak değerlendirmiş, insanların terbiyesiyle meşgul olmanın kişiyi Hz. Peygamber'e daha çok yakınlaştıracaklarını söyleyerek bu görevin önemine dikkat çekmiştir.³³⁶

Müellif, tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili alanlarında ondan fazla eser kaleme aldığı bilinmektedir. Müellifin kırâat ilmine dair bir çalışması da bulunmaktadır. *Şerhu Hırzi'l-Emânî* adlı bu eser, kaynaklarda zikredilmiş olup nüshalarının Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde (nr. 1385, 1553) kayıtlı olduğu belirtilmektedir.³³⁷

³³³ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 536; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 183.

³³⁴ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 644-646.

³³⁵ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 646.

³³⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 646-648.

³³⁷ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 50.

3.1.16. Şeyh İbrâhim el-Halebî (Arap İmam) (ö. 956/1549)

Asıl adı İbrahim b. Muhammed b. İbrahim olup lakabı Arap İmam olarak meşhur olmuştur. Yaklaşık olarak 860/1456 yılında Halep'te doğmuştur.³³⁸ Şeyh İbrâhim el-Halebî, Hanefî geleneğine bağlı, ahlâkı ve ilmiyle tanınmış seçkin bir âlimdir. Aslen Halepli olup önce memleketinde, ardından yerleştiği Mısır'da devrin önde gelen hocalarından hadis, tefsir, fıkıh ve usûl dersleri almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek çeşitli camilerde imam ve hatip olarak görev almıştır. Müftü Sâdî Çelebi'nin inşa ettirdiği Dârül-kurrâ'da müderrislik yaparken 956/1549 yılında İstanbul'da vefat etmiş Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.³³⁹

Halebî, dünya nimetlerine rağbet etmeyen, takvâ sahibi, ibadete düşkün ve hayatını ilme adanmış bir kişiliğe sahiptir. Öğrenci yetiştirmeye önem vermiş vaktini okumak, yazmak ve telif faaliyetleriyle geçirmiştir. Çok sayıda eser ve risaleler kaleme almıştır. Bunlar arasında en meşhur olanları *Mülteka'l-ebhur*, *Münyetü'l-musallî*, *Gunyetü'l-mütemellî* adlı şerhinde namazla ilgili meseleleri ve ihtilafları sistematik biçimde açıklamıştır.³⁴⁰

eş-Şekâik'ta yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, Taşköprülüzâde'nin yalnızca müderris, kadı ve müftü gibi ilmiye mensuplarını değil; aynı zamanda kırâat, tecvid ve Kur'ân tedrisiyle meşgul olan şahsiyetleri de eserine dâhil ettiği görülmektedir. Bununla birlikte müellifin, dönemin bütün kırâat âlimlerini değil daha çok ilmî çevrelerde temâyüz etmiş, Osmanlı ilim hayatında etkili olmuş veya bizzat tanınan şahsiyetleri tercih ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı kırâat âlimlerinin icâzetnâme ve sened silsilelerinde önemli bir yere sahip olmalarına rağmen eserde yer almamaları, biyografi seçiminde müellifin kendi ilmî önceliklerinin etkili olduğunu düşündürmektedir. Eserde yer verilen âlimlerin önemli bir kısmının tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi farklı alanlarda da yetkin olmaları, Osmanlı ilim geleneğinde kırâat ilminin diğer İslâmî ilimlerle birlikte yürütüldüğünü göstermektedir. Bu yönüyle *eş-Şekâik*, yalnızca tabakât kitabı değil; aynı zamanda Osmanlı kırâat geleneğinin ilmî sürekliliğini yansıtan önemli kaynaklardan birisidir.

³³⁸ Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/46; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/758; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 776; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 184.

³³⁹ Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/46; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/758; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 776; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 184.

³⁴⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 776-778; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 184.

3.2. *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Habîbî Ahmed b. Dervîş'in *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye* adlı eserinde kırâat alimi olarak ismi geçenler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.2.1. Şeyh Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

İbnü'l-Cezerî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. İbnü'l-Cezerî hakkında *eş-Şekâik* ve *ed-Devhatü'l-İrfâniyye* adlı eserlerde verilen bilgiler genel itibarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak çalışmamızda yalnızca müelliflerin aktardığı bilgilerle yetinilmemiş; klasik tabakât, kırâat ve biyografi kaynaklarından yararlanılarak İbnü'l-Cezerî'nin ilmî şahsiyeti, eserleri ve kırâat ilmine katkıları daha geniş bir çerçevede değerlendirilmiştir.

3.2.2. Mevlâna Arab İmam İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549)

İbrahim el-Halebî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Şeyh İbrâhim el-Halebî hakkında *eş-Şekâik*'de verilen bilgiler, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye*'de yer alan biyografik verilerle benzerlik göstermektedir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına şahsın hayatı yeniden ayrıntılı şekilde ele alınmamıştır.

3.2.3. Mevlânâ Ma'lûl Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 963/1556)

Muhyiddin Mehmed Efendi, Osmanlı ilim geleneğinde hem zahirî hem de aklî ilimlerde bilgi sahibi olmuş ve toplumda "Ma'lul Efendi" diye meşhur olmuştur. Dönemin seçkin hocalarından aldığı derslerle güçlü bir ilmî alan kazanmış, genç yaşta devrinin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Bursa Kâsım Paşa Medresesi'nde müderrislik yaparak eğitim hayatına adım atan Mehmed Efendi, ilmî başarısı ve derslerindeki verimliliği sayesinde kısa sürede daha yüksek görevlere yükselmiştir. Ardından İstanbul'daki Eczâliyye Medresesi'nde sonrasında Mahmud Paşa Medresesi ve Bursa'daki Sultaniyye Medresesi'nde görev almış ardından Sahn-ı Semân medresesinde müderrisliğe getirilmiştir. İlmiyle olduğu kadar adalet anlayışıyla da takdir kazanan Mehmed Efendi, bir süre Mısır kadılığı daha sonra Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Hayatının son döneminde geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle inzivaya çekilen Mehmed Efendi, 963/1556 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda daha çok ilmî ve idarî görevleri ön plana

çıkarılmakla birlikte, dârülkurrâ müderrisliği yapması ve kırâat eğitimine yönelik kurumlar inşa ettirmesi onun kırâat ilmiyle de meşgul olduğunu göstermektedir.³⁴¹

Bu eser incelendiğinde müellifin, *eş-Şekâik* geleneğini büyük ölçüde devam ettirdiği görülmektedir. Müellif bazı biyografileri önceki eserlerden benzer şekilde aktarmış, bazı şahsiyetler hakkında ise dönemin şartları, kendi gözlemleri veya ulaştığı yeni bilgiler doğrultusunda ilavelerde bulunmuştur. Özellikle kırâat âlimleri bakımından değerlendirildiğinde, bazı isimlerin tekrar edildiği, bazılarının ise sonraki dönemde temâyüz etmeleri sebebiyle esere yeni dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, zeyil geleneğinin yalnızca tekrar eden bir nakil faaliyeti olmadığını; aynı zamanda Osmanlı ilim dünyasındaki sürekliliği ve değişimi yansıtan dinamik bir biyografi anlayışı taşıdığını göstermektedir.

3.3. *Mecma‘u’l-Eşrâf* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Muhtesibzâde Mehmed Hâkî’nin *Mecma‘u’l-eşrâf* adlı eserde kırâat alimi olarak ismi geçen kırâat âlimleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.3.1. Şeyh Ebü’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429)

İbnü’l-Cezerî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin *eş-Şekâik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. İbnü’l-Cezerî hakkında *eş-Şekâik* ve Muhtesibzâde Mehmed Hâkî’nin *Mecma‘u’l-eşrâf* adlı eserlerde verilen bilgiler genel itibarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak çalışmamızda yalnızca müelliflerin aktardığı bilgilerle yetinilmemiş; klasik tabakât, kırâat ve biyografi kaynaklarından yararlanılarak İbnü’l-Cezerî’nin ilmî şahsiyeti, eserleri ve kırâat ilmine katkıları daha geniş bir çerçevede değerlendirilmiştir.

3.3.2. Molla Gürânî (ö. 893/1488)

Molla Gürânî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin *eş-Şakâ’ik* eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellif hakkında *eş-Şekâik* ve Muhtesibzâde Mehmed Hâkî’nin *Mecma‘u’l-eşrâf* adlı eserlerde verilen bilgiler genel itibarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak çalışmamızda yalnızca müelliflerin aktardığı bilgilerle yetinilmemiş; klasik tabakât, kırâat ve biyografi kaynaklarından yararlanılarak müellifin ilmî şahsiyeti, eserleri ve kırâat ilmine katkıları daha geniş bir çerçevede değerlendirilmiştir.

³⁴¹ Derviş, *ed-Devhatü’l-irfâniyye fî ravzati ulemâ’i’l-Osmâniyye*, 518-519.

3.3.3. Molla Ahmed İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534)

Asıl ismi Molla Şemseddin b. Ahmed b. Süleyman b. Kemalpaşazâdedir. Osmanlı Devleti'nin önemli alimlerinden olan Kemalpaşazâde, 873/1469 yılında Tokat veya Edirne'de doğduğu ve Amasyalı olduğu bildirilmektedir.³⁴² Dedesi Osmanlı Devleti'nin ileri gelen emirlerinden olan Kemalpaşazâde, refah ve itibarlı bir ortamda yetişmiş, genç yaşta ilme karşı derin bir ilgi duymaya başlamıştır. Başlangıçta ilmî çalışmalara yönelmiş olsa da bir süre sonra askerî görevlere dahil olmuştur. Bu dönemde, Sultan II. Bayezid'in veziri Halil Paşa (ö. 905/1499) ve devrin önemli beylerinden Evrenosoğlu Ahmed Bey (ö. 906/1500) ile bulunmuştur.³⁴³

Askeri görevlerden sonra tamamen ilme yönelen Kemalpaşazâde, Edirne Dârü'l-Hadîs Medresesi'nde kırk akçe maaşla görev almıştır. Burada *Hâşiye-i şerh-i metâli* adlı eseri okumuştur. Daha sonra Molla Kastalanî (ö. 901/1496), Molla Hatîbzâde (ö. 894/1489) ve Molla Müeyyedzâde (ö. 922/1516) gibi devrin seçkin âlimlerinin ders halkalarına katılarak bilgisini derinleştirmiştir. Edirne'de Ali Bey, Halebiyye ve Üsküp medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra Sahn-ı Seman medreselerinden birisine müderris olmuş ardından Edirne Sultan Bayezid Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra Edirne kadılığına, ardından Anadolu kazaskerliğine yükselmiştir. Görevden ayrıldıktan sonra yüz akçe maaşla yeniden Edirne Dârü'l-Hadîs Medresesi'nde ders vermiş, bir süre sonra yine Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Müftü Ali el-Cemâlî'nin (ö. 932/1526) vefatının ardından şeyhülislâmlık görevine getirilmiş, uzun süre fetva makamında bulunmuş ve bu görevi sürdürürken 940/1534 yılında vefat etmiş cenazesi Mahmud Çelebi Zaviyesi avlusuna defnedilmiştir.³⁴⁴

Kemalpaşazâde, hayatının tamamını ilme adayan bir âlimdir. Kaleme aldığı risalelerin sayısı yüzü bulmuş, ayrıca tefsir, fıkıh, kelam ve belagat alanlarında çok sayıda eser vermiştir. Fıkıhta “*İslah ve İzah*”, usulde “*Tağyîr ve Tenkîh*”, kelamda ise “*Tecvidü't-tecrîd*” adlı metin ve şerhleriyle tanınmıştır. Bunun yanında “*Şerh-i miftâh*” üzerine hâşiyesi, ferâiz alanında metin ve şerhleri, “*Hâcezâde tehâfütü'l-felâsife*” üzerine hâşiyesi mevcuttur. Ayrıca Farsça'da *Gülîstan* üslubunda yazdığı *Nigârîstan* adlı eseri ve bir Farsça sözlüğü bulunmaktadır. Yine *Tevârih-i âl-i Osman* adlı tarih eseri de kaleme almıştır.³⁴⁵

³⁴² Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238.

³⁴³ Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 469-470.

³⁴⁴ Turan, “Kemalpaşazâde”, 238-239; Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 470-471.

³⁴⁵ Muhtesibzâde, *Mecma'u'l-eşrâf*, 471-472.

Müellifin bu eserde *eş-Şekâik* geleneğini büyük ölçüde devam ettirdiği görülmektedir. Eserde bazı biyografiler önceki kaynaklarla benzer şekilde aktarılmış olmakla birlikte, *eş-Şekâik*'te yer almayan yeni şahsiyetlere de yer verilmiştir. Özellikle kırâat âlimleri bakımından değerlendirildiğinde müellifin, kendi döneminde temâyüz eden bazı isimleri esere dâhil ederek biyografi geleneğini genişlettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında bazı şahısların biyografileri önceki eserlere göre daha kısa tutulmuş, bazılarına ise ilave bilgiler eklenmiştir. Bu durum, *Mecma'u'l-esrâf*'ın yalnızca önceki bilgileri tekrar eden bir eser olmadığını; Osmanlı ilim dünyasındaki süreklilik ve değişimi kendi dönemi içerisinde yansıtan bir çalışma niteliği taşıdığını göstermektedir.

3.4. *el-İkdü'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Ali b. Bâlî *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-Rûm* adlı eserinde kırâat âlimi olarak ismi geçen kırâat âlimleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.4.1. Şeyh Muhyiddin Birgili (ö. 981/1573)

Asıl adı Takiyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender olup Cemâziyelevvel ayının 10'uncu gününde 929/1521 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Şeyh Muhyiddin Birgili, Balıkesir bölgesine bağlı Birgi kasabası kökenli tasavvuf, zühd ve ilmî meşguliyetleriyle tanınmış bir sûfî âlim olup bulunduğu bölgede İmam Birgivi olarak meşhur olmuştur. Ayrıca bazı kaynaklarda Birgili bazılarında Birgivi olarak geçmektedir. Gençliğinde ilme yönelmiş, dönemin tanınmış meclis ve şeyhlerinin gözetiminde yetişmiştir. Eğitim sürecinde öne çıkan hocaları arasında Ahîzâde Muhyiddin Efendi ve Bayrâmî Şeyhî Şeyh Abdullah el-Karamânî (ö. 957/1550) vardır. Ayrıca İmam Birgivi Atâullah Efendi'nin medresesinde müderrislik yapmıştır.³⁴⁶

Eğitim hayatını zühd ve ibadetle geçirmiş, kısa bir süre zâviye hizmetleri içinde bulunmuştur. Daha sonra mürşidinin isteğiyle yeniden ilmî faaliyetlere ağırlık vermiş Birgi'de inşa edilen bir medresede tedrisatın başına getirildiği, buradan günlük altmış akçe gibi düzenli bir maaş aldığı belirtilmiştir. Birgivi öğretim faaliyetini yalnızca müfredat okumakla sınırlı kalmamış aynı zamanda toplumdaki cehalet ve nefsanî sapmaları düzeltme amacını taşıyan vaaz ve irşad faaliyetlerinde de bulunmuştur. Onun rehberliği sayesinde maddî veya manevî

³⁴⁶ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/284; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/987-988; Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzîlî'r-Rûm*, 442; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 52.

meşguliyetler yüzünden ilimden uzaklaşmış kişiler yeniden öğrenmeye döndürülmüştür. Pek çok kimse onun değerli bilgilerinden istifade ederek ilme ve takvâya yönelmiştir.³⁴⁷

İlmî çalışmaları nispeten sınırlı gösterilse de bazı çalışmalarına ilişkin bilgi mevcuttur. Beyzâvî'nin *Muhtasar*'ına şerh yazdığı, ferâiz ilmine dair zarif bir risâle telif ettiği ayrıca hadis, tefsir, kırâat, fıkıh Arap dili gibi birçok alanda eser vermiştir.³⁴⁸ Kırâat ve tecvid alanında *ed-Dürri'l-yetîm* ve *Risâletün fî beyâni rusûmi'l-mesâhifi'l-Osmaniyye* adlı eserleri yazmıştır. Bununla birlikte vefatına dek tüm planladığı eserleri tamamlayamadığını belirtmiştir. Vefatı ise kaynaklarda 981/1573 tarihi olarak verilmiştir.³⁴⁹

3.4.2. Şeyh Muslihuddin Nûreddinzâde (ö. 981/1574)

Şeyh Muslihuddin olarak tanınan Nureddinzâde 908/1501 yılında günümüzde Bulgaristan'ın Filibe Göpsi kazasına bağlı olan Anbarlı köyünde doğmuştur.³⁵⁰ Nûreddinzâde lakabıyla tanınan Şeyh Muslihuddin Efendi, Sultan II. Selim döneminde faaliyet gösteren, dönemin önde gelen mutasavvıf âlimlerinden birisidir. Kaynaklarda babası Nûreddin Efendi'nin dinde yüksek mertebe sahibi, sâlih bir kimse olduğu belirtilmiştir. Muslihuddin Efendi, genç yaşta ilme yönelerek dönemin âlimlerinden dersler almıştır.³⁵¹

Eğitimi tamamlandıktan sonra Kanuni Sultan Süleyman dönemi ulemasından Mehmed Efendi'nin hizmetine giren Nûreddinzâde, bir dönem zâhirî ilimlerin cazibesine kapıldığı anlatılsa da manevî bir dönüşüm yaşamış ve tasavvuf yoluna yönelmiştir. Bu süreçte Halvetiyye tarikatının önde gelenlerinden Sofyalı Şeyh Bâlî'nin (ö. 960/1553) müridi olmuştur. Şeyh Bâlî, *Şerhu'l-füsûs* ve *Risâletü'l-etvâr* gibi eserleriyle tanınmıştır.³⁵²

Nûreddinzâde, bu mürşidinin terbiyesinde uzun bir süre zühd, riyazet ve nefis terbiyesiyle meşgul olmuş sonunda halifelik ve irşad izni almıştır. Daha sonra İstanbul'a yaptığı ilk seyahatte dönemin bazı çevrelerinde tasavvufa karşı yükselen tepkiler nedeniyle kısa süreli bir hapis hayatı yaşamış ancak suçsuzluğu anlaşıncaya serbest bırakılmıştır. Ardından tekrar memleketine dönmüş, fakat bir süre sonra yeniden İstanbul'a gelerek vaaz ve irşad faaliyetine başlamıştır. Küçük Ayasofya Camii ve zâviyesinde şeyhlik görevine atanmış, burada hem

³⁴⁷ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/284-285; Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 442-444.

³⁴⁸ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/285-286.

³⁴⁹ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/285; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/987-988; Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 444; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 52.

³⁵⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1127.

³⁵¹ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 454.

³⁵² Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 454.

halka vaazlar vermiş hem de Kur'ân tefsiri yapmıştır. Zamanla ilmî ve manevî değeri artmış, ulemâdan, devlet erkânından ve halktan geniş bir çevre onun sohbetlerine devam etmiştir.³⁵³

Nûreddinzâde'nin irşad meclisleri dönemin siyaset ve din hayatı üzerinde etkili olmuştur. Sadrazam Mehmed Paşa'nın (ö. 987/1579) huzurunda tövbe ettiği, Kanûnî Sultan Süleyman'ın ise zaman zaman vaazlarına katıldığı, onu saraya davet ettiği ve büyük bir sevgiyle bağlılık gösterdiği rivayet edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferi sırasında da Nûreddinzâde'yi yanına alarak yakın çevresine dahil ettiği, hattâ Kanûnî'nin vefatı sırasında şeyhin dizleri üzerinde ruhunu teslim ettiği aktarılmıştır.³⁵⁴

Nûreddinzâde, 981/1574 yılında İstanbul'da vefat etmiş bugünkü Edirnekapı Şehitliği Sırt Tekkesi'ne defnedilmiştir.³⁵⁵ Kaynaklarda ilim, hikmet, zikir ve vaaz sahalarında otorite kabul edildiği, müşkil meseleleri kısa sürede çözmesiyle tanındığı belirtilmiştir. Öğrencileri ve halk, anlaşılması güç meseleleri yazılı kâğıtlarla kendisine aktarmış, o da bunlara ilmî ve sade açıklamalarla cevap vermiştir. Eserleri arasında hem tasavvufî hem diğer ilim dallarıyla ilgili çalışmalar bulunmaktadır. En önemlileri şunlardır: Kur'ân-ı Kerîm'in başından En'âm sûresine kadar olan kısmına dair tamamlanmamış bir tefsir çalışması yer almaktadır. Ayrıca, Sadreddin el-Konevî'nin (ö. 673/1274) *Nusûs* adlı eserine yazdığı ancak tamamlayamadığı bir şerhi vardır. Şeyh Bedreddin Simavnâvî'nin (ö. 823/1420) *Vâridât* adlı eserine yaptığı şerh, bazı ifadeleri sebebiyle dönemin âlimleri arasında tartışmalara yol açmıştır. Bunun dışında, tecvid ilmine dair, *Menâzilü's-sâirîn* tercümesi ve Mirac hadisesi üzerine kaleme aldığı bir risâle de önemli çalışmaları arasındadır.³⁵⁶

el-İkdü'l-manzûm incelendiğinde müellifin, *eş-Şekâik* geleneğini devam ettirmekle birlikte kendi döneminde temâyüz eden yeni şahsiyetleri de eserine dâhil ettiği görülmektedir. Nitekim Birgivî Mehmed Efendi ve Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi gibi isimler Taşköprülüzâde'nin eserinde yer almamaktadır. Her ne kadar bu şahsiyetler Taşköprülüzâde'nin yaşadığı döneme kısmen yetişmiş olsalar da ilmî ve tasavvufî etkilerinin daha çok sonraki dönemlerde belirginleşmesi, onların sonraki zeyil müellifleri tarafından eserlere dâhil edilmesini açıklamaktadır. Buna karşılık sonraki müellifler, kendi dönemlerinde etkili hâle gelen bu şahsiyetleri biyografi geleneğine dâhil ederek Osmanlı ilim ve irfan dünyasındaki sürekliliği yeni isimlerle genişletmişlerdir.

³⁵³ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 454-456.

³⁵⁴ Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 456.

³⁵⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1127; Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 456.

³⁵⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1127; Bâlî, *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*, 456-458.

3.5. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında İbrahim b. Ahmed el-Amâsî *Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye* adlı eserde kırâat âlimi olarak ismi geçen âlimler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.5.1. Şeyh Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

İbnü'l-Cezerî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellif ile ilgili *Tercüme-i Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye* adlı eserde verilen bilgiler, genel anlamda *eş-Şekâik*'te yer alan biyografik verilerle benzerlik göstermektedir. Mütercim, Taşköprülüzâde'nin aktardığı temel bilgileri büyük oranda koruduğu, ancak bazı yerlerde daha açıklayıcı ve sade bir anlatım benimsediği görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına İbnü'l-Cezerî'nin hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

3.5.2. Molla Ahmed İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534)

Molla Ahmed İbn Kemal Paşa ile ilgili Muhtesibzâde Mehmed Hâkî'nin *Mecma'u'l-eşrâf* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Kemalpaşazâde ile ilgili *Mecma'u'l-eşrâf* adlı eserde verilen bilgiler, büyük ölçüde benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Müellifin, şahsın ilmî kişiliği, görevleri ve eserlerine dair temel bilgileri koruduğu, yer yer ise daha kısa ve özet bir anlatımı tercih ettiği görülmüştür. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye'de yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, mütercim *eş-Şekâik* geleneğini büyük ölçüde koruduğu görülmektedir. Eserde yer alan biyografilerin önemli bir kısmı Taşköprülüzâde'nin verdiği bilgiler esas alınarak aktarılmış; ancak bazı yerlerde daha sade, açıklayıcı ve halkın anlayabileceği bir üslup tercih edilmiştir. Mütercim, temel biyografik verileri muhafaza etmekle birlikte yer yer şahısların ilmî yönlerini, ahlâkî özelliklerini ve toplum içerisindeki etkilerini daha belirgin biçimde ön plana çıkarmıştır. Özellikle kırâat âlimleri bakımından değerlendirildiğinde, eserde yer alan şahsiyetlerin yalnızca kırâat alanında değil; tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi farklı ilimlerde de temâyüz ettikleri görülmektedir. Bu yönüyle *Tercüme-i Şakâ'ik-ı nu'mâniyye*, *eş-Şekâik* geleneğini Türkçe üzerinden daha geniş çevrelere ulaştıran ve Osmanlı kırâat kültürünün sürekliliğini yansıtan önemli eserlerden biri olarak değerlendirilebilir.

3.6. *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Mecdi Mehmed Efendi *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* adlı eserinde kırâat âlimi olarak ismi geçen âlimler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.6.1. Molla Şemseddin el-Fenârî (ö. 834/1430)

Molla Şemseddin el-Fenârî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellifin aktardığı bilgiler genel anlamda Taşköprülüzâde'nin verdiği biyografik verilerle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Müellif, Molla Fenârî'nin ilmî kişiliği, görevleri, eserleri ve Osmanlı ilim geleneğindeki yeriyle ilgili temel bilgileri korudukları; ancak bazı yerlerde daha kısa, özetleyici veya açıklayıcı bir anlatım benimsediği görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına Molla Fenârî'nin hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

3.6.2. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed-i Cezerî (ö. 835/1432)

Asıl adı Ebubekir Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Cezerî olup, İbnü'l-Cezerî'nin oğludur. 17 Ramazan 780 (7 Ocak 1379) tarihinde Şam'da dünyaya gelmiştir.³⁵⁷

790/1388 yılında henüz on yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiştir. Şam'daki şeyhlerden icazet aldıktan sonra on bir yaşındayken hatimle teravîh namazı kıldırması, kırâat ilminde *Şâtıbiyye*, *Râiyye* ve babasının yazdığı kasideyi ezberlemiştir. Kırâat-ı aşereyi kardeşi Ebü'l-Feth ile okuyarak tamamlamış daha sonra bu on kırâatı ikinci kez okuyarak kırâat âlimlerinden icazet almıştır. Babası İbnü'l-Cezerî'nin meclisinde, onun *Neşr* ve *Tayyibe* adlı eserlerini kendisinden okuyarak defalarca dinlemiştir. Son derece güçlü bir hafızaya sahip olan Ebubekir Ahmed, birçok ilim kitabını ezberlemiş ayrıca Şeyh Hâfız el-İrakî'den *Sahih-i Buhârî*'yi dinlemiştir.³⁵⁸

İbnü'l-Cezerî, ilimle dolu eserleriyle birlikte Rum diyarına geldiğinde Ebubekir Ahmed de onun yanına giderek derslerine devam etmiştir. Ebubekir Ahmed'in manevî değeri ve ilmî itibarı sayesinde Sultan Bayezid'in evlatları da ondan fayda görmüştür. Sultan Bayezid, Bursa'da inşa ettirdiği Ulu Cami'ye onu imam olarak tayin etmiştir. Ahmed Efendi de bu görevde din, doğruluk ve adalet ölçüleri çerçevesinde yaşamını sürdürmüştür. Ancak Timur'un Anadolu seferi sırasında çıkan karışıklıklar sebebiyle İbnü'l-Cezerî, Timur

³⁵⁷ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553; Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/222; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 43.

³⁵⁸ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553-554; Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/222-223; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 43-44.

tarafından Acem diyarına götürülmüş, oğlu Ebubekir Ahmed ise Mısır Sultanı Nâsır Ferec b. Berkûk'a (ö. 815/1412) elçi olarak gönderilmiştir.³⁵⁹

Baba ve oğul yaklaşık yirmi yıl birbirinden ayrı kaldıktan sonra 820/1417 yılında İbnü'l-Cezerî hac yolculuğuna çıkarken oğluna Mısır'da buluşmak üzere haber göndermiştir. Ahmed Efendi, mektuptaki talimata uyarak Mısır'a gitmiş ve babasıyla on altı gün kadar bir arada bulunmuştur. Ardından babası hac için Mekke'ye gitmiş, Ahmed ise Mısır'da kalmıştır. 828/1425 yılında baba ile oğul yeniden Mekke'de buluşmuş, birlikte hac görevini yerine getirdikten sonra Şam'a dönmüşlerdir. 829/1426 yılında İbnü'l-Cezerî tekrar Acem diyarına gitmek üzere yola çıkarken oğlu Ebubekir Ahmed'e ailesini Bursa'dan Mısır'a getirmesini oradan da Şam'a yerleştirmesini emretmiştir.³⁶⁰ Ahmed Efendi bu dönemde babasının *Tayyibe* adlı eserini ayrıntılı biçimde şerh etmiş, ayrıca *Mukaddime-i tecvid* ve *Mukaddime-i manzûme* adlı eserleri de özgün bir üslupla açıklayarak kırâat ve hadis alanında önemli katkılar sunmuştur. Mısır Sultanı Eşref Barsbay (ö. 841/1438) kardeşi Ebu'l-Feth'in yerine onun müderrislik ve şeyhlik görevine tayin edilmesini emretmiştir.³⁶¹

Ebubekir Ahmed, babasının vefatından üç yıl sonra 835/1432 yılında Şam'da vefat etmiştir. Ebubekir Ahmed babasının yazmış olduğu eserlerin şerhlerini yazmış özellikle Kur'an kırâatı ve tecvid alanlarında yoğunlaşmıştır. En tanınmış eseri, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* olup babasının meşhur manzumesi *Tayyibetü'n-neşr*'e yazdığı geniş bir şerhtir. Bu eserde kırâat imamlarının rivayetleri detaylı biçimde açıklanmış, kırâat ilminin teorik ve uygulamalı yönleri derinlemesine incelenmiştir. Yine babasının *Mukaddimetü't-tecvîd* adlı risalesine yazdığı *el-Havâşi'l-müfehhime fi şerhi'l-Mukaddime* adlı hâşiyesi, harflerin mahreçleri, sıfatları ve tecvid kurallarına dair açıklamalarıyla kırâat öğretiminde büyük etki bırakmıştır. Ebubekir Ahmed'in kaleme aldığı bir diğer eser, *el-İ'lâm fi ahkâmi'l-idğâm* bu eser kırâat ve tecvid sahasında kaleme aldığı özgün risalelerden birisidir. Eser, Kur'an tilavetinde önemli bir tecvid konusu olan "idğâm" meselelerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır.³⁶²

³⁵⁹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553-554; Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/223-224; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 44.

³⁶⁰ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553-554; Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/223-224; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 44.

³⁶¹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/554; Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/224; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 44.

³⁶² Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/554-556; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 45-46.

3.6.3. Molla Gürânî (ö. 893/1488)

Molla Gürânî ile ilgili Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellif ile ilgili *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* adlı eserde verilen bilgiler, büyük ölçüde *eş-Şekâik*'te yer alan biyografik verilerle benzerlik göstermektedir. Müellifin, Molla Gürânî'nin ilmî şahsiyeti, kırâat, hadis ve tefsir alanındaki yetkinliği ile Osmanlı ilim hayatındaki konumuna dair temel bilgileri koruduğu görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına Molla Gürânî'nin hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

3.6.4. Mevlânâ Veliyyüddin Hüseyinî (ö. 902/1496)

Mevlânâ Ahmed Paşa b. Mevlânâ Veliyyüddin Hüseyinî, devrinin önde gelen âlimlerinden olup hem kırâat hem de dirayet ilimlerinde derin bilgi sahibidir. Üstün kabiliyetleri ve ilmî gayreti sayesinde dönemin seçkin bilginleri arasında yüksek bir makama ulaşmıştır. Bursa'da Sultan II. Murad'ın medresesinde müderris olarak görev yapmış, burada talebelerine geniş ilim imkânları sunmuş ve birçok öğrencinin yetişmesine vesile olmuştur. Daha sonra Edirne kadılığına tayin edilmiş, ardından Fatih Sultan Mehmed tarafından kazasker ve vezirlik makamına getirilmiştir. Ahmed Paşa, bilgisi kadar zarafeti, hazırcevaplığı ve edebî yeteneğiyle de dikkat çekerek dönemin padişahının gözüne girmiştir. Türkçe şiirlerinde üstün bir ifade gücü gösteren Ahmed Paşa, divan tertip etmiş, kaside ve gazellerinde özgün bir üslup geliştirmiştir. Ancak bazı şiirlerinde Farsça şairlerden etkilenmesi sebebiyle çağdaşları tarafından taklitçi olduğu belirtilmiştir.³⁶³

Sultanla arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucunda vezirlikten azledilen Ahmed Paşa, yazdığı Kerem Kasidesi hem edebî kudreti hem de tevazu dolu üslubuyla padişahın gönlünü kazanmış ve affedilerek serbest bırakılmıştır. Daha sonra Orhan Gazi, Muradiye, Tire, Ankara ve Bursa sancaklarında çeşitli idarî görevler üstlenmiştir. Sultan II. Beyazıd döneminde 902/1496 yılında Bursa'da sancak beyi iken vefat etmiş kendi inşa ettirdiği medresenin yakınına defnedilmiş ve üzerine kubbeli bir türbe yapılmıştır.³⁶⁴

Soy itibarıyla Seyyid olan Ahmed Paşa, asil karakteri, yüksek ahlakı, alçakgönüllülüğü ve cömertliğiyle tanınmıştır. Sadece bir devlet adamı değil aynı zamanda Divan şiirinin kurucu simalarından biri klasik üslubun şekillenmesinde öncü bir isimdir.

³⁶³ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/13-14; Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/597-598.

³⁶⁴ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/598-600.

Şiirlerinde zarafet, belagat ve derin anlamları ustalıkla birleştirerek Kerem Kasidesi ile Türk edebiyatında kalıcı bir yer edinmiştir.³⁶⁵

Hadâ'iku's-Şakâ'ik'te yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, müellifin *eş-Şekâik* geleneğini büyük ölçüde devam ettirdiği görülmektedir. Eserde bazı biyografiler Taşköprülüzâde'nin verdiği bilgiler esas alınarak aktarılmış, bazı şahsiyetler hakkında ise daha ayrıntılı açıklamalar ve ilave bilgiler verilmiştir. Özellikle Ahmed b. Muhammed el-Cezerî gibi isimlerin esere dâhil edilmesi, müellifin yalnızca önceki biyografileri tekrar etmekle yetinmediğini; kırâat geleneğinin sonraki temsilcilerine de yer vermeye çalıştığını göstermektedir. Bunun yanında eserde yer alan şahsiyetlerin büyük çoğunluğunun tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi farklı ilimlerde de temâyüz etmiş olmaları, Osmanlı ilim anlayışında kırâat ilminin diğer İslâmî ilimlerden bağımsız değerlendirilmediğini ortaya koymaktadır. Müellifin yer yer daha sade ve açıklayıcı bir anlatım benimsemesi ise *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*'in yalnızca bir tercüme veya tekrar çalışması olmadığını; Osmanlı biyografî ve kırâat geleneğini kendi döneminin anlayışıyla yeniden yorumlayan bir eser niteliği taşıdığını göstermektedir.

3.7. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik* Adlı Eserde Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Nev'îzâde Atâyî *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik* adlı eserinde kırâat âlimi olarak ismi geçen âlimleri bilgilere yer verilmiştir.

3.7.1. Antakyalı Şeyh Ömer (ö. 967/1560)

Antakyalı Şeyh Ömer, aslen Antakya şehrinden olup burada Arap âlimlerinin gözetiminde yetişmiş bir din âlimidir. Genç yaşta tefsir ve hadis ilimleriyle ilgilenmiş, bu alanlarda sağlam bir eğitim almış ayrıca tecvid ve kırâat alanlarında derin bilgi edinmiştir. Kur'an okuma ve öğretiminde büyük bir ustalığa ulaşmıştır. Daha sonra Osmanlı payitahtı olan İstanbul'a gelerek burada yaşamaya başlamıştır. İlmiyle, takvâsıyla ve özellikle tecvid ilmini öğretme konusundaki maharetiyle tanınmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde saray imamlığı görevine getirilmiş, Eyüp semtinde bulunan Bektaş Efendi Zaviyesi ile de irtibatlı olarak faaliyet göstermiştir. Bektaş Efendi Mekke'ye gitmek üzere yola çıktığında, onun yerine halife olarak imamlık görevini Şeyh Ömer üstlenmiştir. Ömrünü ibadet, ilim ve Kur'an hizmetine adanmış Şeyh Ömer, 967/1560 yılında vefat etmiştir.³⁶⁶

³⁶⁵ Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, 1/600-602.

³⁶⁶ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/401-402; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1314.

3.7.2. Abdurrahman b. Cemâleddîn el-Merzifonî (ö. 971/1564)

Abdurrahman b. Cemâleddîn el-Merzifonî, “Şeyhzâde” lakabıyla tanınan devrinin önemli ilim ve irfan ehli şahsiyetlerinden biridir. Merzifon’da doğmuş, dönemin tanınmış âlimlerinden olan babası Cemâleddîn Efendi’nin terbiyesi altında yetişmiştir. Arap dili ve edebî ilimlerde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek dönemin âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulunmuş, özellikle Hafız-ı Acem ve Molla Mehmed Karabağî’den faydalanmıştır. Bir süre sonra ilmî kariyer ve makam arzusundan uzaklaşarak Cezerî Kasım Paşa Müderrisi Arab Çelebi’nin yanında tefsir ve hadis ilimleriyle meşgul olmuş; ardından Kasım Paşa Camii’nde hatiplik ve Defterdar Mahmud Çelebi Dârül-hadisi’nde muhaddislik görevlerini yürütmüştür. Daha sonra Ayasofya Camii ile Fatih Camii kürsülerinde vaiz, müfessir ve muhaddis olarak görev yapmış, özellikle tefsir ve irşad faaliyetleriyle tanınmıştır. 971/1563 yılında vefat eden Şeyhzâde, Kur’ân kıraatini güzel okuyuşu, etkileyici hitabeti ve güçlü vaazlarıyla şöhret kazanmıştır. Kaynaklarda onun Kur’ân tilavetindeki mahareti, güzel sesi ve etkileyici konuşmaları sayesinde halk üzerinde derin tesir bıraktığı ifade edilmektedir.³⁶⁷

3.7.3. Şeyh Alî el-Aclûnî (ö. 973/1565)

Arap asıllı bir âlim olan Şeyh Alî el-Aclûnî, ilk tahsilini Arap topraklarında tamamladıktan sonra ilmî faaliyetlerini sürdürmek amacıyla Rum memleketlerine gitmeye karar vermiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra Bursa’ya yerleşmiş, burada bir süre çeşitli camilerde imamlık görevinde bulunmuştur. Dönemin önemli ilmî merkezlerinden biri olan Bursa Ulu Cami’de imam olarak hizmet verirken 973/1565 yılında vefat etmiştir.³⁶⁸

Aclûnî, Hanefî mezhebine mensup ve Kadirî tarikatı meşrebinde bir sûfîdir. Kaynaklarda kendisinden ilim ve fazilet yönüyle zengin, nurlu bir mürşid, on kırâat ilmini bilen bir kimse olarak söz edilmektedir. Karakter itibarıyla mütevazı, kanaatkâr, cömert, iffetli ve ilimle meşgul bir şahsiyet olduğu belirtilmektedir. Rivayetlere göre Osmanlı ilmî çevresinin önde gelen isimlerinden Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, Aclûnî’ye büyük bir saygı göstermiş aralarındaki ilmî ve manevî münasebet, mektuplaşmalar ve dostane yazışmalar yoluyla sürmüştür. Bu durum Aclûnî’nin sadece bir cami görevlisi değil aynı zamanda ilim ve tasavvuf çevrelerinde itibarlı bir şahsiyet olarak tanındığını göstermektedir.³⁶⁹

³⁶⁷ Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/420-421; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 185-186.

³⁶⁸ Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/427-428; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 186.

³⁶⁹ Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/427-428; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 186.

3.7.4. Muhzır Kulu Sinan Efendi (ö. 973/1566)

Muhzır Kulu Sinan Efendi, tecvid ve Kur'an kırâatı ilminde üstün bilgiye sahip, güzel sesiyle seçkin bir hatip olarak anılmıştır. İstanbul kadılığı hizmetinde bulunan bir zatın evinde büyümüş, onun himayesinde yetişmiştir. Hocası ona Yûsuf-ı Dâvûdî nefesli bir zat benzetmesi yani Hz. Yusuf güzel yüzlü Hz. Davud güzel sesli olduğu için bu benzetmeyi yapmıştır. Sinan Efendi'nin alnındaki kabiliyet nurunu görünce ona babacan bir şefkatle sahip çıkmış, Kur'an tecvidini ve musiki ilmini öğretmek için bütün gayretini göstermiştir. Böylece kısa zamanda yetkin hale gelip meclislerin gözdesi olmuştur. Ünü herkes tarafından bilinmeye başlayınca, Sultan Bayezid Camii'nde imamlığa getirilmiştir. Sultan Selim Camii tamamlanınca "baş mahfil" görevine, Haseki Camii açılınca da hatipliğe tayin edilmiştir. Daha sonra yeniden Sultan Selim Camii hatipliğine nakledilmiş ve şöhreti devlet erkânı arasında iyice artmıştır.³⁷⁰

Sinan Efendi 964/1557 yılı Zilhicce ayında Süleymaniye Camii tamamlanınca hutbe görevi ona verilmiştir. 973/1566 yılı Receb ayında vefat ettiği kaydedilmiştir. Kabrinin, Sultan Selim Camii yakınındaki Koğacı Dede Mescidi avlusunda bulunduğu belirtilmiştir. Sinan Efendi, Kur'an tecvidi ve kırâatı ilimlerinde uzman, musiki sahasında besteler yapabilen, sesiyle ruhları besleyen, tilaveti hatasız ve nağmeleri düzgün, hitabeti doğuştan gelen bir zarafetle süslü bir sanatkârdır.³⁷¹

Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik'te yer alan Antakyalı Şeyh Ömer, Şeyhzâde el-Merzifonî, Şeyh Alî el-Aclûnî ve Muhzır Kulu Sinan Efendi gibi bazı kırâat ehli şahsiyetlerin, *eş-Şekâik*'te yer almamaları dikkat çekicidir. Bu durumun temel sebeplerinden biri, söz konusu şahsiyetlerin ilmî ve dinî çevrelerdeki etkilerinin daha çok Taşköprülüzâde'nin vefatına yakın veya sonraki dönemlerde belirgin hâle gelmiş olması olabilir. Ayrıca Taşköprülüzâde'nin daha çok ilmiye sınıfında temâyüz eden müderris, kadı ve şeyhülislâm gibi şahsiyetleri merkeze aldığı; Nev'îzâde Atâyî'nin ise vaaz, irşad, imamlık, kırâat ve tasavvuf çevrelerinde tanınan isimlere de biyografisinde yer verdiği gözlemlenmiştir. Bu durum, zeyil müelliflerinin aynı zamanda kendi dönemlerinin ilmî ve sosyal yapısına göre biyografi anlayışını genişlettiklerini göstermektedir.

3.7.5. Kara Abdurrahman (ö. 976/1568)

Kara Abdurrahman Efendi, Karaman eyaletine bağlı Konya şehrinde dünyaya gelmiş, dönemin kaynaklarında "Kara Abdurrahman" olarak tanınmıştır. Gençliğinde eğitimini

³⁷⁰ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/360-361; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 186.

³⁷¹ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/361-362; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 186.

tamamlayıp üstün bir yetkinliğe ulaşmış, özellikle mûsikî, tecvid ve kırâat ilimlerinde zamanının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Güzel sesi, akıcı kırâatı ve nağmeleriyle dinleyenleri etkilemiş onun için “Kur’an’ın gül bahçesini gönlüne nakşetmiş, gül camiinde akan suyu ezberlemiş bir hâfız” şeklinde övgüler söylenmiştir. Kara Abdurrahman Efendi 910/1505 yılında Zeyniler Tekkesi’ne katılmıştır. Bu tekkede sûfilerle birlikte manevî olgunluğa yönelmiş, aynı zamanda tekkenin şeyhî Seyyid Ali Efendi’nin damadı olmuştur. Böylece tasavvufî terbiyesini sürdürürken ilmî meclislerde de ders ve müzakerelerle meşgul olmuştur.³⁷²

Bursa kadısı Kadri Efendi (ö. 955/1548) zamanında ona asistanlık yapmış daha sonra eğitim hayatına Bursa’daki Molla Hüsrev Medresesi’nde yirmi akçe maaşla başlamış, ardından yirmi beş akçeye yükselmiştir. 950/1544 yılında yapılan ilmî imtihanda başarı göstermiş, Efdalzâde Medresesi’ne atanmış ardından sırasıyla Edirne Dârü’l-Hadîs, Sahn-ı Semân ve Ayasofya Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur. 967/1560 yılında yetmiş akçe maaş ile emekli edilmiştir. 976/1568 yılında Şevval ayının sonlarında vefat eden Kara Abdurrahman Efendi, çevresinde ilim, zarafet ve irfanıyla tanınan ve gönlü aydın bir bilgin olarak saygı görmüştür.³⁷³

3.7.6. Şeyh Alî el-Arabî (ö. 977/1569)

Şeyh Alî el-Arabî, Halep’te doğmuş, Arap âlimleri arasında yetişmiş, küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmuştur. Özellikle fıkıh sahasında temayüz etmiş, *Mülteka’l-ebhur* adlı meşhur fıkıh kitabının müellifi Şeyh İbrâhîm el-Halebî’nin (ö. 956/1549) önde gelen ve en yakın talebelerinden biri olmuştur. Hocası onu “ihlâsın aynası” olarak nitelendirmiştir. Daha sonra Şeyh Alî el-Arabî, tasavvuf yolunda ilerlemek üzere çeşitli meşâyih-i kirâmın hizmetinde bulunmuş, nefis terbiyesiyle meşgul olmuş ve Halvetiyye tarikatında bütün manevi mertebeleri tamamlamıştır. Özellikle Kur’an kırâatı ve tecvid ilmi alanlarında son derece mahir olup, güzel sesi ve düzgün okuyuşuyla halkın büyük ilgisini kazanmıştır. Bu kabiliyetleri sayesinde Tercemân Yûnus Camii’nde imamlık yapmış, halk arasında büyük bir saygı görmüştür.³⁷⁴

Hocası Şeyh İbrâhîm el-Halebî’nin 956/1549 yılında vefatının ardından onun yerine Ebu’l-Feth Camii’ne imam olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Sadî Efendi, Dârü’l-Kurrâsî’nda kırâat ilminin şeyhi olarak hizmet vermiş günlerini Kur’an tilaveti, tefsir ve ibadetle,

³⁷² Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/508; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 187.

³⁷³ Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/508-509; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 187.

³⁷⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/250; Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’s-Şakâ’ik*, 1/400; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 188.

gecelelerini ise tevhid halkaları ve manevî sohbetlerle geçirmiştir. Kazancını yalnızca ilim yolunda harcamış dünyevî meşguliyetlerden uzak yaşamıştır. Şeyh Alî el-Arabî 977/1569 yılında vefat etmiş yerine Sultan Selim Camii imamı İznîkîzâde Mehmed Efendi getirilmiştir. Şeyh Alî el-Arabî, ilim denizlerinde derinleşmiş özellikle Arap dili ve edebiyatında üstün bir yetkinlik kazanmıştır. Tefsir ve hadis alanında kıymetli malumatlara sahiptir. Ayrıca Tecvid ve kırâat ilmi konusundaki yetkinliği öylesine dikkat çekicidir ki hakkında “Allah’ın (c.c.) ayetlerinden bir ayet gibidir.” denilmiştir. Takva sahibi, arif, mütevazı, edebî zevke sahip ve yüksek ahlâklı bir âlim olarak tanınmıştır.³⁷⁵

Şeyh Alî el-Arabî’nin en bilinen çalışması, hocasının eseri *Mülteka’l-ebhur* üzerine kaleme aldığı şerhtir. Ayrıca bu eserin kaynaklarını teşkil eden fıkıh metinlerine dair açıklama ve eleştirileri olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında kâfir çocuklarının hükmü konusunu ele alan bir risalesi, Haseki Sultan türbesinde yapılan bir âlimler münazarasında kaleme alınmış tartışma notları ve hikmetli beyitler ile nasihat içeren şiirleri bulunmaktadır.³⁷⁶

3.7.7. Mustafa b. Mehmed b. Bostan (ö. 977/1570)

Asıl ismi Mustafa b. Muhammed b. Ali olup Bostan Efendi, Bostanzâde ve Bostan Çelebi olarak meşhur olan Bostan Efendi 904/1497 tarihinde Aydın ilinin Tire beldesinde dünyaya gelmiştir.³⁷⁷ Babası tüccar olan Bostan Efendi, ailesinin sağladığı imkanlar sayesinde değerli bir eğitim alma imkânına sahip olmuş ve genç yaşta ilim ve irfan yolunda ilerlemiştir. Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönelmiş, Kur’an-ı ezberlemiş, tecvid ve yedi kırâat ilminde derin bilgi sahibi olmuştur. Tireli Molla Efendi’den mantık ve dil ilimleri okumuş, Çivizâde (ö. 954/1547), Malûl Emir Efendi (ö. 957/1550), Bâbek Çelebi (ö. 950/1543) ve Arabzâde Abdülbâkî Efendi (ö. 971/1563) gibi hocalardan önemli eserleri tahlil etmiştir. Daha sonra dönemin meşhur müderrisleri Cârullah Efendi (ö. 948/1541), Zeyrekzâde Rükneddin Çelebi (ö. 944/1537) ve Molla el-Fenârî’nin meclislerinde ilim tahsilini sürdürmüştür. 925/1519 yılında Kemalpaşazâde’nin hizmetine girmiş, Dâru’l-hadîs’te ders halkasına katılmış ve 932/1526’da mülazım olarak icazet almıştır.³⁷⁸

³⁷⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/250; Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/400-401; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 188.

³⁷⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/250; Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/401; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 188.

³⁷⁷ Çelebi, *Süllemü’l-vusûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, 3/337; Nezihi Aykut, “Bostan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/308; Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/527; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 187.

³⁷⁸ Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 1/527-528; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 187.

935/1529'da Bursa'daki Molla Yegân Medresesi'ne 25 akçe ile müderris tayin edilen Bostan Efendi, daha sonra kadılık mesleğine geçmiş ve Nazilli ile Balat'ta kadılık yapmıştır. 944/1538'de Ebüssuûd Efendi Efendi ve Çivizâde'nin huzurunda ilmî başarısını ispatlamış, Mâide Sûresi'ne yazdığı risalesiyle padişahın ilgisini çekmiştir. Bunun üzerine Tire'deki Molla Arap Medresesi'ne 40 akçe ile tayin edilmiş, kısa sürede 50 akçe rütbesine yükselmiştir. 946/1539 yılında Haseki Sultan Medresesi'nin inşasında görev almış, medrese tamamlanınca ödüllendirilmiştir. 949/1542'de Sahn-ı Seman medreselerinden birine atanmış, ardından Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. Anadolu kazaskeri Malûl Emir Efendi'nin emekliye ayrılması üzerine yüksek yargı görevlerine getirilmiş, Rumeli kazaskerliği seviyesinde itibarlı bir mevki kazanmıştır. 958/1551'de emekliye ayrılmış ve 960/1553 yılında yeniden hem saray hem vezir meclislerinde ilim ve hukuk meselelerinde danışmanlık yapmıştır. 968/1561'de İstanbul genel teftişiyle görevlendirilmiştir.³⁷⁹

Bostan Efendi 977/1570 yılı Ramazan ayının 27. gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazını Ebüssuûd Efendi Efendi kıldırması, Emîr Buhârî Zaviyesi civarına defnedilmiştir.³⁸⁰

Döneminde “şeyhu'l-Arabiyye” ve “üstad-ı fûnûn-ı edebiyye” olarak tanınan Bostan Efendi, Arap dili, kelâm, tefsir ve fıkıh kırâat alanlarında derin bilgiye sahiptir. Hayatı boyunca her hafta Kur'ân'ı hatmetme alışkanlığını sürdürmüş olup, güvenilir kaynaklara göre tasavvuf yolunda seyr u sülûkünü tamamlayarak manevi kemale ermiştir. Zekâsı, hafızası ve ahlakı ile devrinin en seçkin âlimlerinden biri sayılmış hem ilim hem de fazilet bakımından Osmanlı ilmiye teşkilatının önde gelen isimlerinden olmuştur.³⁸¹

Kaynaklarda Bostanzâde Mustafa Efendi'nin özellikle kırâat ve tecvid ilminde yetkin bir isim olduğu, hatta icazetname geleneğinde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Buna rağmen bazı biyografi eserlerinde kendisine yer verilmemesi dikkat çekicidir. Bu durumun, müelliflerin biyografi seçimlerinde farklı ölçütler benimsemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim bazı müellifler daha çok müderrislik, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi resmî görevleri öne çıkarırken, bazıları kırâat, tasavvuf veya irşad faaliyetleriyle tanınan şahsiyetlere daha geniş yer vermiştir. Ayrıca Bostan Efendi'nin kırâat ilmindeki şöhretinin daha çok icâzet ve tedris çevrelerinde yaygın olması, buna karşılık bazı genel biyografi müelliflerinin onu ön plana çıkarmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, Osmanlı biyografi geleneğinde kırâat âlimlerinin her zaman aynı ölçüde görünür

³⁷⁹ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/528-529; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 187-188.

³⁸⁰ Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 3/337; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/1164; Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/529-530; Aykut, “Bostan Çelebi”, 6/308; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 188.

³⁸¹ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/530-531.

olmadığını ve müelliflerin ilmî önceliklerine göre bazı şahsiyetlerin öne çıkarıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

3.7.8. Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi (ö. 988/1580)

Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi, Osmanlı ilim ve hukuk tarihinde derin izler bırakmış, faziletli bir âlim ve müftüdür. 918/1512/13 yılında doğmuş, babası Bedreddin Mahmud Efendi (ö. 979/1571), Ali Paşa-yı Atik'in azatlısı olup onun yakın hizmetinde bulunmuş, güvenilir bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Kadızâde Ahmed Efendi, küçük yaşta ilim öğrenmeye yönelmiş ve üstün zekâsı sayesinde kısa sürede devrin ulemâsı arasında ün kazanmıştır. Edirne'de Dârü'l-Hadîs müderrisi İshak Çelebi'nin öğrencisi olmuş, ardından Çivizâde Efendi ve Ebüssuûd Efendi Efendi gibi büyük âlimlerden ders almıştır.³⁸²

İlk görevine Bursa Ferhadiye Medresesi'nde yirmi beş akçe maaşla başlamış, ardından Ahmed Paşa Medresesi'ne atanmıştır. 950/1543 yılında yapılan imtihanında Ebüssuûd Efendi Efendi ve Mirim Kösesi Mehmed Efendi huzurunda başarılı olmuş, Bursa Kaplıca Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra sırasıyla Ali Paşa-yı Atik, Üç Şerefeli ve Sahn-ı Semân medreselerinde müderrislik yapmıştır. 974/1567 yılında emekli olmuşsa da devlet hizmetinden tamamen ayrılmamış, İstanbul teftişinde önemli görevler üstlenmiştir. Bu görevde gösterdiği başarı neticesinde İstanbul kadılığı ardından Rumeli kazaskerliği ve nihayetinde Rumeli sadrazamlığı makamlarına kadar yükselmiştir. Kadızâde Efendi, görevleri sırasında birçok defa merkezden uzaklaştırılmış olsa da her seferinde ilmî otoritesi ve adaletiyle yeniden göreve çağırılmıştır. Edirne'de bulunduğu dönemde Dârü'l-Hadîs müderrisliği yapmış, Daha sonra İstanbul'a dönerek Ebüssuûd Efendi çizgisini sürdüren bir fakih olarak fetva faaliyetlerine devam etmiş Sultan III. Murad döneminde maaşı artırılarak yeniden itibar kazanmıştır.³⁸³

Kadızâde Efendi, 988/1580 yılında mide rahatsızlığı sonucu vefat etmiş ve Karaman'da kendi yaptırdığı mescidin yanındaki türbeye defnedilmiştir. Kadızâde Efendi'nin en önemli eserleri arasında *Hidâye*'nin Kitâbü'l-Vekâle kısmına kadar yaptığı şerh, *Miftâh-ı şerîfî*, *Tecrîd*, *Telvîh* ve *Mevâkıf* üzerine yazdığı hâşiyeler ve tefsire dair ilmî notları bulunmaktadır. Kadızâde Efendi, ilim, fazilet ve takvâsı ile tanınan, Ebüssuûd Efendi Efendi'nin ilmî geleneğini sürdüren hem medrese hem de fetva kurumunda iz bırakmış bir Osmanlı âlimidir.³⁸⁴

³⁸² Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/797.

³⁸³ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/797-798.

³⁸⁴ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/798-801.

3.7.9. Kurd Mehmed Efendi (ö. 996/1588)

Kurd Mehmed Efendi, Tatarpazarcık'tan yetişmiş önemli âlimlerden birisidir. Babası Helvacı Ömer adıyla tanınan salih kimselerden biriydi. Çocukluk döneminde kardeşlerinin çoğu salgın hastalık sebebiyle vefat ettiği için halk arasında korunması amacıyla kendisine “Kurd” lakabı verilmiştir. İlk tahsilini tamamladıktan sonra ilim yoluna yönelmiş, ardından tasavvuf terbiyesi almak üzere Sofyalı Bâlî Efendi'ye intisap ederek onun hizmetinde seyrüsülûkünü tamamlamıştır. Daha sonra memleketine dönerek irşad faaliyetlerinde bulunmuş, Bâlî Efendi'nin vefatının ardından onun vasiyeti üzerine dergâhın postnişi olmuştur. Bir müddet sonra İstanbul'a davet edilmiş ve burada irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Çarşamba günleri Ebü'l-Feth Camii'nde, cuma günleri ise Fethiyye adıyla bilinen zâviyenin yakınındaki Mehmed Paşa Camii'nde hadis, tefsir ve zikir meclisleri düzenlemiştir. Ömrünün son döneminde memleketine dönmüş ve 996/1588 yılında vefat ederek babasının yanına defnedilmiştir.³⁸⁵

Kaynaklarda onun zahirî ve bâtınî ilimlerde derinleşmiş, ilim ve irfanı şahsında birleştirmiş, tasavvuf yolunda kemale ermiş bir şahsiyet olduğu belirtilmektedir. *Şir'atü'l-İslâm* üzerine iki ciltlik bir şerh yazmış ve bu esere *Mürşidü'l-enâm ilâ dâri's-selâm* adını vermiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin eserine Türkçe bir şerh kaleme almış, *Kâfiye-i câmi'*yi tercüme etmiş ve tasavvuf âdâbı ile ilmihal konularında çok sayıda risale yazmıştır. Tefsir alanında da çeşitli notlar ve faydalı açıklamalar bıraktığı ifade edilmektedir. Halifeleri ve talebeleri tarafından büyük bir veli olarak kabul edilen Kurd Efendi hakkında, dönemin sûfileri onun dünya nimetlerinden uzak duruşunu ve manevî olgunluğunu övgüyle anlatmışlardır.³⁸⁶

Eserleri: Kurd Efendi'nin sarf, nahiv, akaid, fıkıh, tefsir, hadis ve ahlâk alanlarında çoğu tercüme niteliğinde birçok eser kaleme aldığı bilinmektedir. Müellifin kırâat ilmine dair eseri ise *Şerhu mukaddimeti'l-cezerî* adlı çalışmasıdır. Bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime isimli eserine Türkçe olarak yazılmış bir şerh olup beyitler üç farklı açıdan ele alınarak açıklanmıştır.³⁸⁷

3.7.10. Münşî Mehmed Efendi (ö. 1001/1592)

Münşî Mehmed Efendi, Akhisar'da doğmuş ve “Münşî” mahlasıyla tanınmıştır. İlim ve irfan yolunda ilerledikten sonra dönemin âlimlerinden Ebü'l-Leys Ali Efendi'nin (ö.

³⁸⁵ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/1012-1013; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/894.

³⁸⁶ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/1013-1014.

³⁸⁷ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 134.

944/1537-38) ders halkasına katılmış, ardından Cafer Efendi'nin (ö. 958/1551) hizmetine girerek 963/1556 yılında mülâzım olmuştur. Daha sonra kadılık görevine yönelmiş, özellikle Mısır'da çeşitli görevlerde bulunarak halkın işleriyle ilgilenmiştir. Ardından Medine'de şeyhu'l-harem görevini üstlenmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Hicrî 1000 yılı civarında vefat etmiş ve Cennetü'l-Bakî mezarlığına defnedilmiştir.³⁸⁸

Kaynaklarda onun fazilet sahibi, üç dilde şiir ve inşâ yazabilecek seviyede güçlü bir edebiyat bilgisine sahip olduğu belirtilmektedir. Özellikle edebî ilimlerde derin bilgi sahibi olan Münşî Mehmed Efendi'nin kısa fakat özlü bir Kur'ân tefsiri kaleme aldığı ve bu eserin dönemin âlimleri tarafından takdir edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Nakşibendiyye meşâyihine bağlı olduğu, güzel yazı sanatında da maharet sahibi bulunduğu aktarılmaktadır. Kaynaklarda onun *Kasîde-i rûhiyye* adlı eserinden örnekler bulunduğu da zikredilmektedir.³⁸⁹

Eserleri: Münşî Mehmed Efendi'nin en tanınmış eseri, *Tenzilü't-tenzîl* olup kaynaklarda *Tefsîr-i münşî* adıyla da zikredilmektedir. Müellif bunun yanında tefsir, hadis ve Arapça, Farsça ile Türkçe edebiyat alanlarında da çeşitli eserler kaleme almıştır. Kırâat ilmine dair eseri ise *Şerhu mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı çalışmasıdır. Müellifin de belirttiği üzere bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime adlı eserine yapılmış bir ta'lik mahiyetindedir. Şerhte beyitler verildikten sonra yalnızca açıklamaya ihtiyaç duyulan kelimeler üzerinde durulmuştur.³⁹⁰

3.7.11. Şeyh Hasan Acemzâde Efendi (ö. 1002/1593)

Şeyh Hasan Acemzâde Efendi, aslen İran bölgesinden olup daha sonra Osmanlı topraklarına gelmiş burada "Acemzâde" lakabıyla tanınmıştır. Döneminde ilim ve fazilet bakımından öne çıkan bir âlim olup özellikle tecvid ve kırâat alanlarında üstün bir maharete sahip olduğu ve Kur'an ilimlerinde derin bilgi sahibi bulunduğu genel olarak kabul edilmiştir. İlk olarak Vardar Yenicesinde görev almış daha sonra Manastır'a taşınarak burada Dârü'l-kurrâ şeyhliğine atanmıştır. Kırâat ve güzel sesle Kur'an tilaveti konusundaki şöhreti üzerine 987/1580 yılında Sultan II. Murad'ın annesi tarafından Üsküdar'da yaptırılan Dârü'l-kurrâ'nın başına geçmesi için İstanbul'a davet edilmiştir. Üsküdar'daki bu medrese onun rehberliğiyle kısa sürede ilim ve tilavet merkezi hâline gelmiştir. Şeyh Hasan, 1002/1593 yılının Muharrem ayında vefat etmiş aklî ve naklî bilimlerde derin bilgi sahibi, faziletli ve

³⁸⁸ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/930; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/20; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/1013.

³⁸⁹ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/930.

³⁹⁰ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 135.

seçkin bir Osmanlı âlimidir. Tecvid, kırâat ve Kur'an ilimleri dışında da çeşitli alanlarda eserleri bilinmektedir.³⁹¹

3.7.12. Şemseddin Ali b. Ganîm el-Makdisî (ö. 1004/1596)

Şemseddin Ali bin Ganîm el-Makdisî, 920/1514 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Makdisî, küçük yaşlardan itibaren Kur'an ilimlerine yönelmiş Şeyhu'l-kurrâ Şihâbüddin Ahmed el-Hanbelî'den kırâat-ı seb'a tahsil etmiş, Şemseddin İskenderî'den (ö. 906/1501) tecvid ilmini derinlemesine öğrenmiştir. Ardından Tunuslu Molla Mağveş'ten (ö. 947/1540) kırâat-ı aşere okumuş ve kırâat sahasında derin bir otorite kazanmıştır. Makdisî, hadis sahasında da eğitim alarak Buhârî ve Müslim hadislerini baştan sona dinlemiş ve ezberlemiştir. İlimde olgunlaştıktan sonra Mısır'da Sargıtmışiyye Medresesi'nde müderrislik yapmış, ardından Süleymâniyye Medresesi'nde ders vermiştir. Döneminde Hanefî ulemâsının en ileri gelenlerinden biri olarak tanınmış, fetvalarıyla ve ilmî bilgisiyle dikkat çekmiştir. Sadece kırâat ve tecvid değil usûl-i din, tefsir, mantık, simya gibi hem zahirî hem de bâtinî ilimlerde derin bilgiye sahip olmuştur.³⁹²

Makdisî'nin en tanınmış eseri, *en-Nehrü'l-fâik fî şerhi kenzi'd-dekâik* adlı fıkıh şerhidir. Ayrıca çeşitli fıkıh ve kalam konularında risaleleri, haşiyeleri ve kıymetli fetvaları da mevcuttur. Makdisî, uzun yıllar süren ilim ve irşad faaliyetlerinin ardından 1004/1596 yılında vefat etmiş ve Kudüs'te toprağa verilmiştir.³⁹³

Makdisî'nin kırâat ve tecvid sahasında önemli bir otorite olduğu, özellikle kırâat-ı seb'a ve aşere alanlarında derinleştiği bilinmektedir. Buna rağmen bazı Osmanlı tabakât kitaplarında kendisine yeterince yer verilmemesi dikkat çekicidir. Bu durumun sebeplerinden biri, Makdisî'nin ilmî faaliyetlerini büyük ölçüde Mısır ve Kudüs çevresinde sürdürmüş olması olabilir. Nitekim Osmanlı biyografi müelliflerinin bir kısmı daha çok Rum diyarında tanınan veya Osmanlı ilmiye teşkilatı içerisinde doğrudan görev alan şahsiyetlere ağırlık vermiştir. Ayrıca Makdisî'nin kırâat ilmindeki şöhretinin daha çok ihtisas çevrelerinde bilinmesi, buna karşılık genel tabakât kitaplarında yeterince öne çıkarılmamasına sebep olmuş olabilir. Bu durum, Osmanlı biyografi geleneğinde kırâat âlimlerinin görünürlüğünün müelliflerin ilmî tercihleri ve coğrafî bakış açılarına göre değişebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

³⁹¹ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/983; Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/1029; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 189.

³⁹² Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 2/1087.

³⁹³ Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 2/1088-1089.

3.7.13. Şeyh Ahmed (ö. 1006/1598)

Şeyh Ahmed, Kahire civarında bulunan Mesyer adlı köyde doğmuştur. İlmî çalışmalarını özellikle Kur'ân ilimleri üzerinde yoğunlaştıran müellif, Şeyh Tablâvî'den Kur'ân ilimleri, kırâat ve tecvid alanlarında eğitim alarak bu sahalarda yetkinlik kazanmıştır. Daha sonra Osmanlı ülkesine gelmiş ve çeşitli yerlerde şeyhu'l-kurrâ olarak görev yapmıştır. Bir dönem Eyüp Sultan Camii'nde imamlık vazifesini de yürütmüştür. Buralarda Teysir tariki üzere kırâat öğreten Mesyeri kırâatteki usulü, İstanbul tariki olarak meşhur olmuş kısa sürede yayılmıştır. 1006/1598 yılında vefat eden Şeyh Ahmed, Mehmed Paşa Türbesi haziresine defnedilmiştir. Kaynaklarda onun Rum diyarındaki tecvid ve kırâat hocalarının önde gelenlerinden biri olduğu, Kur'ân'ı ezbere bilen, kırâat ilminde seçkin bir yere sahip, faydalı ilimlerle meşgul olan ve tevazu sahibi bir âlim olarak tanındığı ifade edilmektedir.³⁹⁴

Mesyeri özellikle Teysîr tariki üzere verdiği kırâat eğitimiyle İstanbul tarikinın oluşumunda etkili olduğu ve kırâat icâzet silsilelerinde adına yer verildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen bazı Osmanlı tabakât kitaplarında kendisine sınırlı ölçüde yer verilmesi dikkat çekicidir. Bu durumun sebeplerinden biri, müelliflerin daha çok ilmiye sınıfında görev yapan müderris ve kadırlara ağırlık vermeleri olabilir. Mesyerî'nin ise daha çok şeyhu'l-kurrâlık, imamlık ve doğrudan kırâat tedrisiyle tanınmış olması, onun kırâat çevrelerinde büyük şöhret kazanmasına rağmen genel biyografi kaynaklarında daha geri planda kalmasına yol açmış olabilir. Bununla birlikte icâzetnâmelerde ve kırâat senedlerinde adına yer verilmesi, onun Osmanlı kırâat geleneği içerisindeki etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

3.7.14. Hâtib Mahmûd Çelebi (ö. 1012/1603)

Hâtib Mahmûd Çelebi, ilmî ile tanınmış, güzel sesiyle meşhur olmuş bir Osmanlı kırâat ve musiki âlimidir. Tecvid ve kırâat alanında yüksek derecede uzmanlaşmış, aynı zamanda mûsikî ilminde de döneminin seçkin isimleri arasında yer almıştır. Ünü yayıldığında bazı büyük selâtin camilerinde hatiplik yapmış, ardından Süleymâniye Daru'l-Kurrası'nda müderrislik görevine getirilmiştir. Daha sonra Ayasofya-i Kebîr Camii'nin imam-hatip olarak görevlendirilmiş ve etkileyici nağmeleriyle cemaatin takdirini kazanmıştır. 1012/1603 yılında vefat eden Mahmûd Çelebi, güzel sesi, zarif üslubu, hoş sohbeti ile dikkat çeken seçkin bir

³⁹⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/162; Atâyi, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/1243; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 191.

hatip olmuştur. İlmi, sanatı ve kırâat alanındaki derinliğiyle kendi döneminde benzersiz bir şahsiyet olarak anılmıştır.³⁹⁵

3.7.15. Hüsâmeddîn (Cellâdzâde) (ö. 1025/1616)

Hüsâmeddîn Efendi, Eyüp kasabasında doğmuştur. Babasının mesleğinden dolayı “Cellâdzâde” lakabıyla tanınan Hüsâmeddîn Efendi, genç yaşta dünyevî işlerden uzaklaşp ilim ve irfan yolunu seçmiştir. Dinî ilimleri riyaset ve makamın ön şartı olarak görmüş; tefsir, hadis, kırâat ve tecvid ön plana çıkmıştır. Eyüp’teki Ebü’l-Feth Camii’nde uzun yıllar boyunca vaazlar vermiş, dokunaklı hitabeti ve etkileyici sesiyle halkı derinden etkilemiştir. Kur’an tilavetindeki mahareti ve musikîdeki yetkinliği sayesinde kısa sürede ün kazanmıştır. Daha sonra Eyüp Camii imam-hatip olarak görev almış ardından Zâl Paşa Medresesi’ne bağlı olarak imam-hatiplik görevini sürdürmüştür. Ancak 1010/1601 yılında kendisine isnat edilen bazı uygunsuz davranışlar yüzünden görevinden alınmıştır. Bu olayın ardından Eyüp Camii imamlığı Abdülkadir Efendi’ye, medresedeki görev ise Tezkireci Ahmed Efendi’ye verilmiştir. Görevden uzaklaştırıldıktan sonra zor bir döneme giren Hüsâmeddîn Efendi, uzun süre maddî sıkıntılar içinde yaşamış, 1025/1616 yılında vefat etmiş vaazlarında etkili bir hatip, tefsir ve kırâat ilimlerinde ise derin bilgi sahibi bir alim olmuştur.³⁹⁶

3.7.16. Dârü’l-Kurrâ Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1025/1616)

Aslen Arap olan Mehmed Efendi, ilmini tamamladıktan sonra Osmanlı topraklarına gelmiş ve varlığıyla burada tanınmıştır. Uzun süre çeşitli bölgelerde ilmî seyahatler yaptıktan sonra Macaristan’ın Budin şehrine yerleşmiş, burada imamlık görevi yapmış ve Kur’an öğretimiyle meşgul olmuştur. Bu hizmetleri sayesinde Dârü’l-Kurrâ Şeyhî adıyla meşhur olmuş, yıllarca Budin’de ilim ve irşad faaliyetleri yürütmüştür. Mehmed Efendi, 1025/1616 yılında vefat etmiş ilim ve fazilette seçkin bir âlim olup tecvid ve kırâat ilimlerinde derin bir bilgiye sahip, Kur’an ilimlerinde üstün, keramet sahibi bir zat olarak tanınmıştır.³⁹⁷

Kaynaklarda Dârü’l-Kurrâ Şeyhî Mehmed Efendi’nin yalnızca imamlık ve tedris faaliyetleriyle değil, aynı zamanda icazetname geleneğinde yer alan bir isim olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen bazı biyografi eserlerinde kendisine geniş yer verilmemesi

³⁹⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/912; Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 2/1233; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 191.

³⁹⁶ Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 2/1499-1501; Murat Akgündüz, “Osmanlı Padişahlarının Özel İmamları: İmâm-ı Sultânîler”, *İstem* 7 (Nisan 2006), 66; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 192-193.

³⁹⁷ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/992-993; Atâyi, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî tekmileti’ş-Şakâ’ik*, 2/1541-1542; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 193.

dikkat çekicidir. Bu durumun, müelliflerin biyografi seçimlerinde farklı ilmî öncelikler benimsemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Özellikle Osmanlı biyografi geleneğinde kırâat âlimlerinin bazen genel ilmiye sınıfı içerisinde geri planda kalması, buna karşılık icâzet ve tedris çevrelerinde daha güçlü biçimde tanınmaları muhtemeldir. Ayrıca Şeyhî Mehmed Efendi'nin faaliyetlerini Budin gibi merkezî ilim çevrelerinden uzak bir bölgede sürdürmesi de biyografi kaynaklarında sınırlı biçimde yer almasına sebep olmuş olabilir.

3.7.17. Salbaş Hasan Efendi (ö. 1039/1630)

Hasan Efendi, “Salbaş Hasan” lakabıyla tanınmış bir Osmanlı müderrisidir. İlim yoluna yönelerek Seyrekzâde Efendi'den mülâzım olmuş, ardından tedris faaliyetlerine başlamıştır. Kırk akçe maaş ile medresede görev yaptıktan sonra 1022/1613 yılında Edirne'de bulunan Çukacı Hacı Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Daha sonra Taşlık Medresesi, Câmi-i Atık ve Üçşerefeli medreselerinde görev yapmış, nihayet Sahn-seman medreselerine kadar yükselmiştir. 1039/1630 yılında vefat ederek fânî dünyadan ayrılmış, yerine Seyrekzâde Yunus Çelebi tayin edilmiştir. Kaynaklarda Salbaş Hasan Efendi'nin ilme bağlı, irfan ehline muhabbet besleyen, temiz ahlâklı, samimi ve güvenilir bir kimse olduğu belirtilmektedir.³⁹⁸

Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik'te yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, müellifin eş-Şekâik geleneğini devam ettirmekle birlikte biyografi anlayışını daha geniş bir çerçevede ele aldığı görülmektedir. Eserde yalnızca müderris, kadı ve kazasker gibi resmî ilmiye mensuplarına değil; aynı zamanda şeyhu'l-kurrâ, imam, hatip, mutasavvıf ve doğrudan kırâat tedrisiyle meşgul olan şahsiyetlere de yer verilmiştir. Bu durum, Nev'izâde Atâyî'nin Osmanlı ilmî ve dinî hayatını daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirdiğini göstermektedir. Özellikle bazı kırâat âlimlerinin icâzetnâme ve sened silsilelerinde önemli bir yere sahip olmalarına rağmen önceki biyografi eserlerinde yeterince yer almamaları dikkat çekicidir. Müellifin bu şahsiyetleri eserine dâhil etmesi, Osmanlı kırâat geleneğinin sürekliliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca eserde yer alan birçok âlimin tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve Arap dili gibi farklı ilimlerde de temâyüz etmiş olması, kırâat ilminin Osmanlı ilim anlayışı içerisinde diğer İslâmî ilimlerle birlikte değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında bazı şahsiyetlerin İstanbul, Bursa, Edirne, Mısır, Kudüs ve Budin gibi farklı ilmî merkezlerle irtibatlı olmaları, Osmanlı kırâat geleneğinin yalnızca merkezde değil geniş bir coğrafyada etkili olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, sadece önceki biyografileri tekrar eden bir

³⁹⁸ Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 2/1798; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 194.

zeyil değil; Osmanlı kırâat, ilim ve tasavvuf geleneğinin sonraki dönemlerdeki gelişimini yansıtan önemli bir biyografik kaynak niteliği taşımaktadır.

3.8. *Zeyl-i Şakâ'ik*'ta Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinde kırâat âlimi olarak ismi geçen âlimler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.8.1. İmâm-ı Sultânî Evliyâ Mehmed Efendi (ö. 1045/1635)

Evliyâ Mehmed Efendi, Amasya'da dünyaya gelmiştir. Babası halktan bir zanaatkâr olmasına rağmen oğlunun güçlü bir öğrenme yeteneğine sahip olduğunu fark ederek onu ilim yoluna yönlendirmiştir. Küçük yaşlardan itibaren ilim ve ibadetle meşgul olan Evliyâ Mehmed Efendi, zamanla kırâat ilmine yönelmiş, bu alanda üstün bir yetkinlik kazanmıştır. Önce Şeyh Ahmed el-Mısrî'den (ö. 1030/1620) Kur'an'ın bir bölümünü, ardından Arec Efendi'den (ö. 1040/1630) geri kalan kısmını okuyarak kırâat eğitimini tamamlamış ve bu ilmin önde gelen temsilcilerinden biri hâline gelmiştir. İstanbul'a yerleştiğinde Bazârüstân yakınlarındaki bir mescitte imamlık yapmış, düzgün tilaveti ve güzel sesiyle kısa sürede halkın sevgisini kazanmıştır. Daha sonra padişahın iradesiyle saray imamlığı görevine getirilmiş ve "İmâm-ı Sultânî" unvanıyla tanınmıştır. Bu görev sırasında hem imamlık yapmış hem de kırâat eğitimini vermeye devam etmiştir. 1045/1635 yılında IV. Murad'ın Revan Seferi'ne katılmış, yolculuk sırasında hastalanınca izin alarak İstanbul'a dönmüş ve aynı yıl içinde vefat etmiştir.³⁹⁹

Evliyâ Mehmed Efendi, kırâat ilminde derin bilgisi, sakin ve ağırbaşlı kişiliğiyle tanınmış hem ilmî hem ahlâkî yönüyle saygı görmüştür. Ayrıca hakkında çeşitli kerametler rivayet edilmiş bir şahsiyettir. Döneminin reisü'l-kurrâsı kabul edilen Evliya Efendi'nin kırâat ilmindeki en meşhur talebeleri arasında Yusuf Efendi ile Reisü'l-hutabâ ve'l-kurrâ unvanıyla tanınan Şaban Efendi yer almaktadır. Rivayete göre kendisine bir vasiyet üzerine bırakılan emanet parayı yıllar sonra faizi veya menfaati olmaksızın hatta artırarak sahibine teslim etmiş onun bu dürüstlüğü halk arasında hayranlık uyandırarak hem güvenilirliğini hem de manevî olgunluğunu sembolize etmiş ve "Evliyâ" adıyla anılmasına vesile olmuştur.⁴⁰⁰

Kaynaklarda onun yalnızca kendi döneminde tanınmış bir kırâat hocası olmadığı, aynı zamanda Osmanlı kırâat geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında kilit rol oynayan

³⁹⁹ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/995; Uşşâkîzâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, 252-253; Akgündüz, "Osmanlı Padişahlarının Özel İmamları: İmâm-ı Sultânîler", 66; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 194-195.

⁴⁰⁰ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 253-254.

isimlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim birçok kırâat icâzetnâmesi ve sened silsilesinde adına yer verilmesi, onun kırâat ilmindeki otoritesini ve etkisini göstermektedir. Özellikle Yusuf Efendi ve Reisü'l-hutabâ ve'l-kurrâ unvanıyla tanınan Şaban Efendi gibi önemli talebeler yetiştirmesi, Osmanlı kırâat geleneğinin sürekliliğinde önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Evliyâ Mehmed Efendi, yalnızca saray imamı olarak değil, Osmanlı kırâat sened zincirinin merkezî şahsiyetlerinden biri olarak dikkat çekmektedir.

3.8.2. Baldırzâde Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1060/1650)

Asıl adı Şeyh Mehmed b. Mustafa b. Ali Dede olan Baldırzâde Efendi, Tokat kökenli bir aileye mensup olup Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Ali Dede (ö. 1032/1623), gençlik yıllarında Bursa'ya yerleşmiş, burada çeşitli camilerde imamlık ve hatiplik görevlerinde bulunmuş, son olarak Hisar Camii ve Ulu Cami'de hatiplik yapmış, Dârü'l-kurrâ Şeyhî olarak tanınmıştır. Babasının vefatından sonra Mehmed Efendi, ilim tahsiline Bursa'da devam etmiş ve kısa sürede dikkat çeken bir başarı göstermiştir. Henüz genç yaşta ilimle meşgul olmaya başlayan Baldırzâde, hem aklî hem naklî ilimlerde ilerlemiş, bilhassa kırâat ve tefsir alanlarında maharet kazanmıştır. Bu dönemde “Baldırzâde” lakabıyla tanınmış, çevresinde ilmî dirayeti, ahlakı ve mütevazı kişiliğiyle saygı görmüştür. Arabzâde Abdürreâuf Efendi'ye (ö. 1074/1664) mülâzım olmuş, ardından müderrislik görevine başlamıştır.⁴⁰¹

Eğitim hayatı ve kariyeri boyunca Molla Fenârî, Şâhîn Lala, Dâvud Paşa, Yıldırım Han, Âişe Sultan, Sahn-ı Semân, Üsküdar Vâlidesi ve Süleymânîye gibi dönemin en önemli medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ardından Üsküdar kadılığı sonrasında ise Osmanlı ilmiye teşkilatının en yüksek mevkilerinden biri olan Mekke kadılığı ile görevlendirilmiştir. Bu hizmetlerden sonra görevinden alınmış memleketi Bursa'ya dönmüş ve Yıldırım Beyazid Medresesi'nde ders vermeye devam etmiştir. Hayatının son döneminde Bursa Yenişehir arpalığı kendisine tahsis edilmiş, geri kalan ömrünü zühd ve ilimle geçirmiştir. 1060/1650 yılı Receb ayında vefat eden Baldırzâde, Abdâl Mehmed Camii'nin yanına defnedilmiştir.⁴⁰²

3.8.3. İmâm-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi (ö. 1083/1672)

Osmanlı ilmiye teşkilatının XVI. yüzyılın ikinci yarısında öne çıkan isimlerinden biri olan Hâfız Mehmed Efendi, Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini memleketinde almış, ardından dini ilimleri tahsil ederek kısa sürede dikkat çeken bir öğrenci olmuştur. Genç

⁴⁰¹ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 388.

⁴⁰² Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/288; Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 388-389.

yaşta hâfız olan Mehmed Efendi, Kur'an ilimlerine duyduğu derin ilgi onu ilmî hayata yöneltmiştir. İlk tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, burada dönemin önde gelen hatiplerinden olan Şeyhu'l-kurrâ Şaban Efendi'nin etkisiyle kırâat-ı seb'a ve kırâat-ı aşere ilimlerinde ihtisas kazanmıştır. Kırâat ve tecvid ilmindeki başarısı sayesinde dönemin saygın âlimlerinden Şeyhülislâm Bursevî Mehmed Efendi'nin talebesi olmuş ve ondan mülazemet alarak müderrislik yoluna girmiştir.⁴⁰³

Mehmed Efendi, 1061/1651'de Kandıra'daki Hâce Tursun Medresesi'ne, 1065/1655'te Yarhisar Medresesi'ne, 1067/1657'de Fatıma Sultan Medresesi'ne, 1068/1658'de İbrahim Paşa'yı Atık Medresesi'ne, 1069/1659'da ise Murad Paşa'yı Atık Medresesi'ne tayin edilmiştir. Aynı yılın Cemâziyelâhir ayında, İmâm-ı Sultânî Şâmî Hüseyin Efendi'nin (ö. 1069/1659) yönlendirmesiyle Saray-ı Hümâyûn imamlığına atanmış ve bu vesileyle "İmâm-ı Sultânî" unvanıyla tanınmıştır. Ardından Mekke kadısı kendisine taltif edilmiş, Dimetoka ve Dağardı kazaları kendisine arpalık olarak verilmiştir. 1073/1663 yılında ise Anadolu kazaskerliği göreviyle onurlandırılmıştır. Bu sırada imamlık görevi Edirneli İbrâhim Efendi'ye devredilmiş, kendisi ise seleflerinin arpalıklarıyla ödüllendirilmiştir. Ardından İstanbul kadılığına yükselerek ilmiyede en yüksek rütbeye ulaşmıştır. Bundan sonra hac ibadetini yerine getirmek amacıyla Hicaz'a gitmiş, Mekke'de hac görevini tamamlayarak yeniden İstanbul'a dönmüştür. 1083/1672 yılında vefat etmiş, Zeyrek'teki Çivizâde Mescidi haziresine defnedilmiştir.⁴⁰⁴

3.8.4. Uzun Ali Efendi (ö. 1089/1678)

Uzun Ali Efendi, 1017/1608 yılında Konya'da dünyaya gelmiştir. İlimle dolu bir aileye mensup olup babasının Şam'a yerleşmesi üzerine eğitime orada devam etmiştir. Henüz genç yaşta iken Kur'an'ı ezberleyip kırâat ilminde ilerlemiş, ardından dinî ve aklî ilimlerdeki temel eserleri okuyarak ilmî birikimini tamamlamıştır. Sultan IV. Murad döneminde İstanbul'a gelerek dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, ilimdeki yetkinliğiyle kısa sürede dikkat çekmiştir. Uzun Ali Efendi, Kudsîzâde Mehmed Efendi'den (ö. 1062/1652) mülâzım olarak ders vermeye başlamış ve medreselerde kademeli olarak yükselmiştir. 1063/1653 yılında Ahmed Ağa Medresesi'ne tayin edilmiş, daha sonra Dizdâriyye, Hüsrev Kethüda, Zekeriyyâ Efendi Sâniyesi, Pîrî Paşa, Sahn-ı Semân, Mahmûd Paşa, Ayasofya-i Kadim ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1081/1670 yılında Galata kadılığı, ardından 1088/1677'de Bursa kadılığı görevine getirilmiştir. Ancak

⁴⁰³ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 686; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 199.

⁴⁰⁴ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 686-687; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 199.

1089/1678 yılının Muharrem ayında ödem hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. Cenazesi Bursa mahkemesi yakınlarındaki mezarlığa defnedilmiştir.⁴⁰⁵

Uzun Ali Efendi, aklî ve naklî ilimlerde derin bilgiye sahip, kırâat ve tecvid de mahir, ilmiyle bir âlim olarak tanınmıştır. Zühd, kanaat ve derviş olmasıyla övülmüş, nefsî arzularını dizginleyen, zamanını öğretimle geçiren bir karaktere sahiptir. Hayatı boyunca ders vermekten hiç geri durmamış, ilim yaymayı en büyük hizmet kabul etmiştir. Nitekim kendi döneminin birçok önemli âlimlerine hocalık yaptığı rivayet edilmiştir.⁴⁰⁶

3.8.5. Hafız Şaban Efendi (ö. 1090/1679)

Hâfız Şaban Efendi, Anadolu vilayetine bağlı Kastamonu şehrinde dünyaya gelmiştir. Genç yaşta ilim tahsiline yönelmiş, özellikle tecvid ve kırâat alanlarında üstün bir yetkinlik kazanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleyip kırâat ilmini derinlemesine öğrendikten sonra Kenân Paşa’nın hocalığına tayin edilmiş ve bu sebeple “Hâfız Şaban Efendi” adıyla tanınmıştır. İlmî hayatına 1055/1644 yılında Bursa’daki Mehmed Paşa Medresesinde müderrislik yaparak başlamış ardından sırasıyla; 1064/1653’te Şeyh Abdülkadir Medresesi, 1069/1658’de Tevkî’î Medresesi, 1071/1660’ta Hac Hasan Medresesi, 1073/1662’te Ekmekçizâde Medresesi, 1074/1663’te Sekban Ali Medresesi ve 1076/1665’te Rüstem Paşa Medresesi gibi birçok önemli eğitim kurumunda görev yapmıştır. Müderrislik vazifesinin ardından Kayseri kadılığına atanmış, kısa aralıklarla tekrar bu göreve getirilmiştir. Son yıllarında idarî ve ilmî faaliyetlerine devam eden Şaban Efendi, 1090/1679 yılında vefat etmiştir. Hâfız Şaban Efendi, çağdaşları arasında ahlâkî, olgunluğu ve yumuşak huyluluğu ile tanınmış, Kur’ân ilimlerinde üstün bilgisıyla saygı görmüş bir Osmanlı âlimidir.⁴⁰⁷

3.8.6. Dahkî Mustafa Efendi (ö. 1090/1679)

Dahkî Mustafa Efendi 1011/1602 yılında Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Siroz’da dünyaya gelmiştir. Genç yaşta ilim tahsiline yönelerek memleketinde temel eğitimini tamamladıktan sonra yüksek öğrenim için İstanbul’a gelmiştir. Neşeli ve hoşsohbet kişiliği sebebiyle çevresinde “Dahkî” lakabıyla tanınmıştır. İstanbul’da bulunduğu dönemde dönemin önemli âlimlerinden tefsir ve hadis dersleri alarak ilmî olgunluğa ulaşan Mustafa Efendi, medrese kademelerinde hızla yükselmiştir. Sahn-ı Semân Medresesi, Zâl Paşa Medresesi ve Şehzâde Medresesi gibi seçkin kurumlarda müderrislik yapmıştır. Devlet hizmetinde güven

⁴⁰⁵ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 722-723; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 199.

⁴⁰⁶ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 723.

⁴⁰⁷ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 727-728; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 200.

kazandıktan sonra Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın teveccühünü kazanmıştır. Paşa'nın seferlerinde ordu kadılığı görevinde bulunmuş ve hizmetleri karşılığında Siroz kadılığı kendisine arpalık olarak verilmiştir. Daha sonra Edirne ve İstanbul gibi önemli merkezlerde kadılık yapmıştır.⁴⁰⁸

İstanbul kadılığına üç defa tayin edilen Mustafa Efendi, görevlerinde gösterdiği ciddiyet ve özverili çalışmasıyla tanınmıştır. Kanunlara, resmî merasimlere ve devlet geleneklerine olan titizliğiyle çağdaşlarının saygısını kazanmıştır. Onun için “kanun ve âdetlerin korunmasında son derece hassas, vakur ve itibarlı bir âlimdi” denilmiştir. Mustafa Efendi sadece bir hukukçu değil aynı zamanda tıpla ilgilenen bir hekim olarak da tanınmıştır. Ayrıca Mustafa Efendi, fikhî meseleleri derleyip açıklayan *Mesâilü'l-uyûb* adlı bir risale yazmıştır. Hayatının son döneminde ise inzivaya çekilerek zamanını ilim ve ibadetle geçirmiştir. 1090/1679 yılı Zilhicce ayında vefat eden Mustafa Efendi, İstanbul'da Mollâ Gürânî Camii haziresine defnedilmiştir.⁴⁰⁹

3.8.7. Ayasofya Hatibi Şaban Efendi (ö. 1097/1686)

Ayasofya Hatibi Şaban Efendi, asıl adı Şeyh Şaban b. Mustafa b. Abdullah'tır. 1016/1608 yılı Şaban ayında dünyaya gelen Şaban Efendi, Saraybosna yakınlarındaki bir köyden İstanbul'a göç eden bir ailenin çocuğudur. Küçük yaşlardan itibaren ilme yönelmiş, özellikle kırâat ve tecvid alanlarında dikkat çekici bir kabiliyet sergilemiştir. İlk tahsilini tamamladıktan sonra dönemin meşhur kırâat âlimlerinden Şeyh Evliyâ Mehmed Efendi'ye talebe olmuş, ayrıca çeşitli ulemâdan tefsir, hadis ve diğer dinî ilimleri tahsil etmiştir. Uzun yıllar boyunca ilim halkalarında yer alarak hem teorik hem pratik alanlarda kendini geliştirmiş, ardından ders halkaları kurarak öğrencilere kırâat öğretmeye başlamıştır. Zamanla ünü artmış, ilmî itibarı İstanbul'un önde gelen çevrelerinde kabul görmüştür.⁴¹⁰

Şaban Efendi önce Kadırga'daki Mehmed Paşa Camii'ne imam olarak atanmış daha sonra Eyüp Sultan Camii imamlığına, ardından Haseki Camii ve Üsküdar Valide Sultan Camii hatipliklerine getirilmiştir. Vaaz ve hitabetindeki zarafet, Kur'an tilavetindeki düzgün ses ve makam bilgisi sayesinde kısa sürede şöhret kazanmıştır. Sadrazam Maktûl Mustafa Paşa'nın himayesine girdikten sonra ilmî itibarı daha da artmış, Süleymaniye Camii hatipliği ve ardından Ayasofya Camii hatipliği görevine tayin edilmiştir. Bu son göreviyle birlikte “Şeyhü'l-Eimme ve Reîsü'l-Hutabâ” unvanını taşımış, İstanbul'daki dinî kadroların

⁴⁰⁸ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 730-731.

⁴⁰⁹ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/304; Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 731-732.

⁴¹⁰ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 858; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68.

tainlerinde söz sahibi olmuştur. Onun görüşü alınmadan hiçbir cami görevlendirmesi yapılmamış kırâat meclislerinde Kur'an tilavetine her zaman o başlamıştır.⁴¹¹

Kırâat ve tecvid ilimlerinde derin bilgiye sahip olan Şabân Efendi, dürüstlüğü, vakar ve takvasıyla da tanınmış halk ve devlet erkânı nezdinde büyük itibar kazanmıştır. Sadrazam Mustafa Paşa onu manevî anlamda bir baba gibi görür, dini konularda kendisine danışmıştır. 1097/1686 yılı Cemâziyelûlâ ayında vefat eden Şabân Efendi, ilmi, hitabeti ve kırâat sahasındaki birikimiyle Osmanlı ilim geleneğinde kalıcı bir iz bırakmış, Ayasofya Camii tarihinin en önemli hatiplerinden biri olarak anılmıştır. Müellifin *Risaletün fî ilmi't-tecvid*, tecvid ile ilgili bir eseri vardır.⁴¹²

Şaban Efendi, yalnızca hitabet ve imamlık görevleriyle değil, aynı zamanda Osmanlı kırâat geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır. Özellikle hocası Evliyâ Mehmed Efendi'den aldığı kırâat eğitimini sonraki nesillere aktarması bakımından önemli bir yere sahiptir. Nitekim birçok kırâat icâzetnâmesi ve sened silsilesinde adına yer verilmesi, onun Osmanlı kırâat ilmindeki otoritesini göstermektedir. Şeyhü'l-eimme ve reîsü'l-hutabâ unvanlarıyla tanınan Şaban Efendi, İstanbul'daki kırâat meclislerinin önde gelen isimlerinden biri olmuş; özellikle tecvid, makam ve tilavet sahalarında yetiştirdiği talebeler aracılığıyla kırâat ilminin sonraki dönemlere aktarılmasına katkı sağlamıştır.

3.8.8. Zeyrekzâde Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1098/1687)

Zeyrekzâde Hâfız Mustafa Efendi, Kastamonulu olup "câmi'ü'l-hurûf" lakabıyla tanınmıştır. İlmiye geleneği içinde yetişmiş, aile çevresinin ilmî itibarı sayesinde "Zeyrekzâde Hâfız" adıyla ün kazanmıştır. İlk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra medreselerde mülâzım ve daha sonra müderris olarak görev yapmıştır. Ayrıca imamlık hizmetinde de bulunmuş, ilim meclislerinde ileri gelen âlimlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Kariyerinde Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Medresesi, Molla Kestel, Şemsi Paşa, Pervîz, Cezerî Kâsım Paşa, EHzâlzâde ve Sekbân Ali medreseleri gibi önemli kurumlarda görev almıştır. Daha sonra Manisa, Diyarbakır, Eyüp ve Üsküdar kadılıklarında bulunmuş, zaman zaman görevden alınsa da tekrar çeşitli görevlere atanmıştır. 1098/1687 yılında vefat etmiş, Eyüp Defterdar Camii haziresine defnedilmiştir. Zeyrekzâde Hâfız Mustafa Efendi, ilmî birikimiyle tanınmış, şiir ve nesirde de yetenek göstermiş, özellikle tarih manzumeleri söylemedeki

⁴¹¹ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 858-859; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68.

⁴¹² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 5/1557; Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 859; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 68-69.

ustalığıyla anılmıştır. Döneminde sakin tabiatı, cömertliği ve zarif üslubuyla takdir görmüştür.⁴¹³

3.8.9. İmâm-ı Sultânî Şeker Efendi (ö. 1099/1688)

Asıl adı Mehmed b. Ömer olup güzel ahlâkı ve tatlı üslubu nedeniyle halk arasında “Şeker Efendi” lakabıyla tanınmıştır. İyi bir eğitim alarak küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönelmiş, hocalarının gözetiminde temel dinî ilimleri öğrenmiştir. Ardından Nişancı İmamı Muhammed Efendi’den Kur’ân-ı Kerîm’in kırâat ve tecvid ilmini tahsil etmiş, Kur’an’ı doğru telaffuz ve güzel sesle okuma konusunda büyük bir yetenek sergilemiştir. Sahip olduğu güzel ses ve düzgün kırâatı ile ün kazanarak Şehzade Camii’nde imamlık ve hatiplik görevine tayin edilmiştir. Daha sonra Zâl Paşa Camii ve Süleymaniye Camii’nin hatipliğine getirilmiştir. 1099/1687 yılında saray imamlığı görevi kendisine verilmiş ve bu vesileyle İmâm-ı Sultânî unvanıyla anılmaya başlamıştır. Aynı dönemde Sultan Ahmed Medresesi’ne müderris olarak tayin edilmiş, ardından aynı yılın Zilhicce ayında 1099/1688 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Edirne’deki Üç Şerefeli Camii mihrabı yakınına defnedilmiştir. Şeker Efendi, Kur’an tilavetinde ve tertilinde üstün kabiliyeti, güzel sesi, tatlı üslubu ve mütevazı karakteriyle tanınmış, insanlara Kur’an’ın manevî güzelliğini hissettiren bir âlim olmuştur. Aynı zamanda tecvid alanında da eser kaleme almıştır. 1093 yılında *Risâle fi ilmi’t-tecvid* adlı eseri kaleme almıştır.⁴¹⁴

Zeyl-i Şakâ’ik’nde yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, müellifin Osmanlı kırâat geleneğinin XVII. yüzyıldaki temsilcilerini daha görünür hâle getirdiği anlaşılmaktadır. Eserde yalnızca medrese kökenli müderris ve kadırlara değil; aynı zamanda şeyhu’l-kurrâ, imam, hatip ve saray imamlığı görevinde bulunan kırâat ehli şahsiyetlere de geniş biçimde yer verilmiştir. Özellikle Evliyâ Mehmed Efendi, Şaban Efendi ve Şeker Efendi gibi isimlerin kırâat icâzetnâmeleri ve sened silsilelerinde önemli bir yere sahip olmaları, Osmanlı kırâat geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında bu şahsiyetlerin merkezî bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Müellifin bu isimleri ayrıntılı biçimde ele alması, XVII. yüzyılda kırâat ilminin yalnızca teorik bir disiplin değil; cami, saray, dârülkurrâ ve ders halkaları etrafında canlı biçimde sürdürülen bir ilmî gelenek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca eserde yer alan şahsiyetlerin çoğunun tefsir, hadis, fıkıh, hitabet ve musiki gibi farklı

⁴¹³ Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 802-803.

⁴¹⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 5/1574; Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 930; Akgündüz, “Osmanlı Padişahlarının Özel İmamları: İmâm-I Sultânîler”, 67; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 69; Süleyman Kaplan, “Sultan İmamı Şeker Mehmet Efendi’nin Risâle fi ‘İlmi’t-Tecvid İsimli Eseri”. *Osmanlı Tecvid Risâleleri* 3, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 12-15.

alanlarda da temâyüz etmiş olmaları, Osmanlı ilim anlayışında kırâat ilminin diğer İslâmî ilimlerle iç içe değerlendirildiğini göstermektedir. Bu yönüyle *Zeyl-i Şakâ'ik*, yalnızca biyografik bilgi aktaran bir eser değil; aynı zamanda Osmanlı kırâat, tedris ve icâzet geleneğinin XVII. yüzyıldaki sürekliliğini yansıtan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

3.9. *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'da Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Şeyhî Mehmed Efendi *Vekâyi'ü'l-fuzalâ* adlı eserinde kırâat alimi olarak ismi geçen âlimler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.9.1. İmâm-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi (ö. 983/1575)

İmâm-ı Sultânî Hâfız Mehmed Efendi ile ilgili Uşşakîzâde İbrahim Hasib Efendi'nin *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellifin aktardığı biyografik bilgilerin büyük ölçüde benzerlik gösterdiği, ancak bazı yerlerde şahsın kırâat ilmindeki otoritesini ve saray çevresindeki konumunu daha belirgin biçimde öne çıkardığı görülmektedir. Özellikle şeyhu'l-kurrâlık yönü, talebe yetiştirmesi ve kırâat meclislerindeki itibarı sonraki müellifler tarafından daha fazla vurgulanmıştır. Bunun yanında birçok kırâat icâzetnâmesi ve sened silsilesinde adına yer verilmesi, onun Osmanlı kırâat geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

3.9.2. Hâfız Şaban Efendi (ö. 990/1583)

Hafız Şaban Efendi ile ilgili Uşşakîzâde İbrahim Hasib Efendi'nin *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellifin aktardığı bilgilerin genel anlamda *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserde benzerlik gösterdiği, ancak Hafız Şaban Efendi'nin özellikle kırâat ilmindeki otoritesi ve İstanbul'daki ilmî çevrelerdeki itibarının daha belirgin biçimde vurgulandığı görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

3.9.3. Rumiye Şeyhi Mahmud Efendi (ö. 1048/1639)

Seyyid Mahmud Efendi, Tebriz yakınlarında Urmiye kasabasında yaşayan ve Nakşibendiyye şeyhlerinden olan Seyyid Ahmed Efendi'nin oğludur. Babasının terbiyesi altında yetişmiş, tasavvufî eğitimini tamamlayarak irşad yetkisi almıştır. Babasının vefatından sonra Diyarbakır'a yerleşmiş ve burada "Rûmiyye Şeyhi" adıyla tanınmıştır. Uzun yıllar

boyunca tasavvuf faaliyetleri yürütmüş, zâviyesi halk ve devlet adamlarının uğrak yeri hâline gelmiştir. Özellikle Tebriz ve Van'dan gelen tüccarlar ile çeşitli paşalar ve devlet görevlileri kendisini ziyaret ederek sohbetlerinden faydalanmışlardır. IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferleri sırasında da ilgi gördüğü, ancak çevresindeki müridlerinin çokluğu ve nüfuzunun artması sebebiyle bazı kimselerin aleyhindeki sözleri sonucunda padişahın gazabına uğradığı belirtilmektedir. Bu sebeple 1048/1639 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda onun takva sahibi, cömert ve misafirperver bir şahsiyet olduğu; sofrasının gece gündüz açık bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kırâat ilminde mahir olduğu, güzel tilaveti ve etkileyici sohbetleriyle insanlar üzerinde derin tesir bıraktığı aktarılmaktadır. Müellifin kırâat alanında bir risalesi vardır. Kaynaklarda tarafımızca bu nüshaya ulaşılmamıştır.⁴¹⁵

3.9.4. Muhammed B. Osman (Keçi) (ö. 1054/1644)

Muhammed b. Osman, Arnavut asıllı olup kaynaklarda “Keçi Muhammed Efendi” adıyla tanınmıştır. Genç yaşlarda İstanbul'a gelerek saray çevresine dâhil olmuş ve Saray Hocası Karamânî Efendi'den ders almıştır. Bu süreçte hem kesbî ilimlerde hem de kendisine Allah vergisi olarak nispet edilen ilmî ve ahlâkî meziyetlerde ilerleme göstermiş, güçlü hafızası, keskin zekâsı ve güzel ahlâkıyla dikkat çekmiştir. Bir süre sipahi olarak görev yaptıktan sonra resmî ilmiye yoluna girmeyi tercih etmeyerek daha çok ilmî faaliyetler ve irşad hizmetleriyle meşgul olmuştur. Özellikle Süleymaniye Camii'nde verdiği umumi derslerle tanınmış, burada yaptığı tefsir ve hadis dersleri sayesinde halk arasında büyük şöhret kazanmıştır. İlmi faaliyetlerinin yanında sarayda küçük oda hocalığı görevi de kendisine verilmiştir.⁴¹⁶

Müellif, 1051/1641 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan yeni medresede ders verme görevi kendisine tevdi edilmiş, burada uzun yıllar boyunca talebe yetiştirerek ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. 1054/1644 yılında vefat eden Keçi Muhammed Efendi, çevresinde hem ilmî otoritesi hem de manevî tesiriyle tanınmıştır. Kaynaklarda onun güçlü muhakemeye sahip, tefsir ve hadis naklinde yetkin, etkileyici sohbetleriyle insanları tesiri altına alan bir âlim olduğu ifade edilmektedir. İlmi eserleri arasında Molla Câmi'nin *Fevâ'idü'z-ziyâiyye* adlı eserine yazdığı hâşiye öne çıkmaktadır. Kaynaklarda bu çalışmanın

⁴¹⁵ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/326-327; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/913; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 60-61.

⁴¹⁶ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/529-530.

ilim ehli tarafından faydalı ve değerli kabul edildiği belirtilmektedir. Ayrıca *Dinkoz* üzerine yazdığı ta'likaları da bulunmaktadır.⁴¹⁷

3.9.5. İmâm-ı Sultânî Şeker Efendi (ö. 1099/1688)

İmâm-ı Sultânî Şeker Efendi ile ilgili Uşşakîzâde İbrahim Hasib Efendi'nin *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinde yukarıda bilgi verilmiştir. Müellifin aktardığı biyografik bilgilerin büyük ölçüde *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserdeki bilgiler ile benzerlik gösterdiği, ancak Şeker Efendi'nin özellikle kırâat ilmindeki yetkinliği ve saray çevresindeki itibarının daha belirgin biçimde ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca onun kırâat tedrisi, talebe yetiştirmesi ve şeyhu'l-kurrâlık geleneği içerisindeki konumu sonraki müellifler tarafından da önemsenmiştir. Bu sebeple çalışmamızda aynı bilgilerin tekrarına düşmemek adına hayatı yeniden ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır.

3.9.6. Balat Şeyhî Seyyid Hasan Efendi (ö. 1100/1688)

Asıl ismi Hasan b. Muhammed Emin b. Abdülhalık'tır. Hasan Efendi, Balat Şeyhî olarak meşhur olmuştur. 1029/1617 yılında dünyaya gelmiştir. Şeyh Seyyid Mehmed Emîn'in (ö. 1038/1628) oğludur. Dedesi Seyyid Abdülhâlık Eyüp Sultan'ın türbedarlığıyla ömrünü geçirmiş bir zâttır. Hasan Efendi kırâat alanında İmâm-ı Sultânî Evliyâ Mehmed Efendi'den (ö. 1038/1628), zahirî ilimlerde Sinoplu Halil Efendi (ö. 1074/1664) ve Dersiam Sâlih Efendi'den istifade etmiştir. Şeyh Seyyid Kirâmüddin Efendi ile tarîkata girmiş, 1074/1664 yılında Balat kapı içindeki Ferruh Kethüdâ Zâviyesi kendisine tahsis edilmiştir. Yaklaşık otuz yıl burada tekke şeyhi olarak görev yapmıştır.⁴¹⁸

Hasan Efendi 1100/1688 yılında vefat etmiş, ertesi gün öğle namazından sonra cenazesi Ebü'l-Feth Camii musallasına getirilip kalabalık bir cemaatle namazı kılınarak Eyüp kapısı dışındaki mezarlığa defnedilmiştir. Boşalan zaviye ve vaaz görevlerine oğlu Şeyh Seyyid Mehmed Vahyi Efendi (ö. 1130/1718) tayin olmuştur. Ahlâkı, takvâsı, ve tesirli sözleri özellikle vurgulanmıştır. "Nûrî" mahlasıyla ilâhi ve şiirler yazmıştır.⁴¹⁹

3.9.7. Hâcib Zâde Muhammed Efendi (ö. 1100/1689)

⁴¹⁷ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/530.

⁴¹⁸ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1857-1859; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 201-202.

⁴¹⁹ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1860; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 201-202.

Hâcib zâde Muhammed Efendi, kaynaklarda “Rev‘î” mahlasıyla anılan Osmanlı ilmiye mensuplarından. Babasının saray hacipleri arasında yer alması sebebiyle “Hâcib zâde” unvanıyla tanınmıştır. Gençlik yıllarında ilim tahsiline yönelmiş, gerekli ilmî eğitimi tamamladıktan sonra dönemin şeyhülislâmlarından Ebû Saîd Efendi’den mülâzım olarak ilmiye sınıfına dâhil olmuştur. Medrese teşkilâtı içerisinde klasik terfi basamaklarını takip ederek çeşitli derecelerde müderrislik görevlerinde bulunmuştur. İlk olarak kırk akçe maaş ile medreselerde görev yaptıktan sonra 1063/1653 yılında Yûsuf Çavuş Medresesi’ne tayin edilmiş, ardından Fâtıma Hanım Medresesi, Cezerî Kasım Paşa Medresesi, Nişancı Paşa-yı Atîk Medresesi ve Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Medresesi gibi dönemin önemli eğitim kurumlarında müderrislik yapmıştır. Daha sonra Sahn-ı Semân Medreseleri’nden birine atanarak ilmî kariyerinin en yüksek noktalarından birine ulaşmıştır.⁴²⁰

Müderrislik görevlerinin ardından ilmiye teşkilâtının önemli makamlarından olan kadılığa geçmiş; Manisa, Diyarbakır ve Üsküdar kadılıklarında bulunmuştur. Üsküdar kadısı olarak görev yaptığı sırada 1100/1689 yılında vefat etmiş, yerine Salbaş Ahmed Efendi tayin edilmiştir. Kaynaklarda Hâcibzâde Muhammed Efendi’nin özellikle ilmî birikimi, resmî işlerdeki dirayeti ve fıkıh alanındaki yetkinliğiyle öne çıktığı belirtilmektedir. Uzun süre Dıhkî Efendi’nin yanında bulunması onun özellikle fûrû-i fıkıh alanında derinleşmesine katkı sağlamıştır. Resmî yazışmalar, hukukî işlemler ve şer‘î uygulamalar konusundaki mahareti sayesinde dönemin ilmiye çevrelerinde saygın bir konum elde etmiştir.⁴²¹

Müellifin eserleri arasında, şer‘î belge ve hukuk uygulamalarını konu alan *Bidâatü’l-ahkâm fî ahkâmi’l-hükkâm* adlı bir çalışması bulunmaktadır. Ayrıca Muhammed b. Abdürreşid es-Secâvendî’nin feraiz alanındaki eserini *el-Ferâizü’l-vâfiye* adıyla tercüme etmiştir. Müellifin tecvid ilmine dair eseri ise *Kavâidü’l-Furkân fî tecvîdi’l-Kur’ân’dır*. İlk olarak 1064/1654 yılında, Reisü’l-kurrâ Hüseyin Efendi’den Kur’ân eğitimini tamamladığı dönemde kaleme alınan eser, daha sonra gözden geçirilerek bazı ilavelerle yeniden düzenlenmiştir. Mukaddime, maksat ve hatime bölümlerinden oluşan bu eser, tecvid kaidelerini sistematik biçimde ele almakta olup günümüze ulaşan farklı yazma nüshaları bulunmaktadır.⁴²²

3.9.8. İmâm-ı Sultânî Ali Efendi (ö. 1103/1692)

İmâm-ı Sultânî Ali Efendi, Samsun yakınındaki Lâdik ilçesindendir. İstanbul’a geldikten sonra dönemin hocalarından kırâat ve tecvid ilimlerinin tahsilinde gayret göstermiş,

⁴²⁰ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 2/1828.

⁴²¹ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 2/1828.

⁴²² Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/280; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 136.

tasavvufta ise kendisini zühhd ve salâha çevirmiştir. İlk olarak Ayasofya Camii'nde imamlığa ve cemaate önderliğe getirilmiş, ardından Eski Saray'ın karşısındaki Yakup Ağa Camiinin hatipliği kendisine verilmiştir. 1076/1665 yılında cami tamamlandığında Bahçekapı içindeki Valide Sultan Camii'nin hatipliğini elde ederek muradına ulaşmıştır. 1079/1668 yılında devlet merkezi Edirne'de iken İmâm-ı Sultânî İbrahim Efendi (ö. 1102/1691) bir süre hastalanınca Ali Efendi Edirne'ye davet edilerek ikinci saray imamlığına tayin edilmiştir.⁴²³

Ali Efendi 1083/1672'te Kudüs kadısı olarak onurlandırılmıştır. 1086/1675 yılında kendi talebiyle hacca izin alıp yola çıkınca, saray imamlığı başkasına verilmiş, hacdan dönüp İstanbul'a ulaştığında ise Ayasofya imamlığı ve Valide Sultan Camii hatipliği yapmıştır. 1097/1686 yılında Şaban Efendi'nin vefatıyla boşalan Ayasofya Camii hatipliğine getirilmiştir. 1101/1689 yılında Şeker Mehmed Efendi'nin vefatıyla boşalan saray imamlığı kendisine ikinci kez tevdi edilmiş, ayrıca Sultan Ahmed Han Medresesi ile İstanbul kadısı görevleride verilmiştir. 1103/1692 yılında Edirne'de vefat etmiş, Üç Şerefeli Camii mihrabı yanına defnedilmiştir. Ali Efendi, güzel ahlâkı, temiz tabiatı, saf gönlü, sahihliği ve muvaffakiyeti ile tanınmıştır.⁴²⁴

3.9.9. Musâhib Paşa Hâcesi İbrahim Efendi (ö. 1120/1708)

Asıl ismi İbrahim b. Süleyman'dır. İbrahim Efendi İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Musâhib Paşa Hâcesi olarak meşhur olmuştur. İbrahim b. Süleyman, Bektaşî zümresine mensup olup İstanbul'da yaşayan Süleyman Çelebi'nin oğludur. Buluş çağına ulaştığında kırâat ve tecvid ilimlerini öğrenmeye yönelmiştir. İlk dönemlerinde İstanbul'da Okmeydanı'ndaki Sinan Paşa Camii'nde hatiplik görevine tayin edilmiş, daha sonra Sultan Ahmed Camii'nde imamlık yapmıştır. Bir müddet sonra, Sultan IV. Mehmed döneminde Musâhib-i Şehriyârî Mustafa Paşa'nın (ö. 1097/1686) himayesine girerek imamlık görevini sürdürmüş ve saray hocalığına getirilmiştir. Şeyhülislam Ali Efendi'den (ö. 1103/1692) mülazemet hakkı elde ederek ilmiye kademelerinde ilerlemiştir. 40 akçe medrese derecesine kadar yükseldikten sonra çeşitli medreselerde görev almıştır. İbrahim Efendi 1120/1708 yılında vefat etmiş kabri Kadirga Limanı yakınındaki Mehmed Paşa Camii'nin mihrabın bahçesine defnedilmiştir. İbrahim Efendi, yumuşak huylu, derviş tabiatlı, sağlam inançlı, dinî ilimlerle meşgul, salih ve zahid bir şahsiyettir.⁴²⁵

⁴²³ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/252; Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 3/1928-1929; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 202-203.

⁴²⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/252; Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 3/1928-1929; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 202-203.

⁴²⁵ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 3/2450-2452; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 203-204.

3.9.10. Şeyh Mehmed Dede Çelebi Sabûrî (ö. 1130/1718)

Şeyh Mehmed Dede Çelebi, 1048/1637 yılında Filibe’de doğmuş, gençlik yıllarında babasının izniyle İstanbul’a gelerek Gafûrî Şeyh Mahmud Efendi’ye (ö. 1078/1667) intisap etmiştir. Yaklaşık sekiz yıl süren bu talim ve terbiyeden sonra Üsküdar’da Cennet Efendi’ye gönderilmiş, hilâfet duasıyla tarikat icazetini tahkim etmiştir. Dayısı Şeyh Abdullah Efendi’nin vefatı üzerine Filibe’deki Şeyh İsmail Efendi Zaviyesine nakledilmiş ve yaklaşık on bir yıl tekke şeyhi yapmıştır. Bu dönemde Şihâbüddin Paşa Camii vaizi ve Şeyhu’l-Kurrâ Mehmed Efendi yanında eksik kalan derslerini tamamlamıştır.⁴²⁶

Şeyhî Gafûrî Efendi’nin vefatının ardından yeniden Dersaadet’e dönmüş, bir süre çeşitli camilerde kürsü vaizliği yapmıştır. 1082/1671 yılında Gafûrî Efendi Zaviyesinin şeyhi olmuştur. Aynı yıl içerisinde sadrazam tarafından Edirnekapi içinde kendisi için bir mescit ve zaviye inşa ettirilmiş, meşihat ve imamet vazifeleri de ona tevdi edilmiştir. Dede Çelebi, yaklaşık otuz sekiz yıl Edirnekapi’daki zaviyede inziva ve irşad hizmetini sürdürmüş 1121/1709 yılında Sütluçe’de bir arsa satın alarak oraya taşınmıştır. 1123/1711’de Üsküdar Şeyh Mahmud Efendi Âsitânesi kendisine verilmiş burada tevhid ve zikir halkalarının ser halkası olarak, aynı zamanda tefsir ve hadis nakleden kürsü vaizi sıfatıyla hizmet vermiştir. Şeyh Mehmed Dede Çelebi, 1130/1718 yılında vefat etmiş Şeyh Ahmed Efendi Türbesi’nde, hocası Gafûrî Efendi’nin yanı başına defnedilmiştir. Dede Çelebi, Celvetiyye içinde sohbet ve ders halkalarının başında yer alan, ilmî birikimiyle tanınan, tevazu ve takvâsıyla öne çıkan bir şeyh olarak tanınmıştır. “Sabûrî” mahlasıyla kaleme aldığı ilahilerde özellikle Cuma gününün faziletine dair temalar dikkat çekmiştir.⁴²⁷

3.9.11. Köprülüzâde Numan Paşa (ö. 1131/1719)

Numân Paşa, Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa’nın oğlu olup Osmanlı devlet teşkilâtında önemli görevlerde bulunmuş seçkin devlet adamlarından biridir. İyi bir eğitim alarak dönemin önde gelen hocalarından ders görmüş, ilmî ve idarî sahalarda kendisini yetiştirmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra devlet hizmetine giren Numân Paşa, 1112/1700 yılında vezirlik rütbesiyle taltif edilerek kubbe vezirleri arasına katılmıştır. İlk görevlerinden biri Erzurum eyalet valiliği olmuş, ardından Kütahya beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti’nin stratejik bölgelerinden olan Ağrıboz muhafızlığına getirilmiş, burada askerî ve idarî tecrübesini geliştirmiştir. 1116/1704 yılında Kandiye muhafızlığına

⁴²⁶ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 3/2757-2758.

⁴²⁷ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 3/2758-2759.

tain edilmiş, ardından Boğazhisarı muhafızlığı görevi verilmişse de görev yerinden ayrılmadan tekrar Kandiye’de bırakılmıştır. Bu durum, merkez yönetiminin ona duyduğu güveni göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.⁴²⁸

Müellif, 1121/1709 yılında yeniden Ağrıboz muhafızlığına gönderilemiş aynı yılın sonlarında Belgrad eyaletine tain edilerek İstanbul’a çağırılmıştır. Bu sırada II. Mustafa’nın kızı Ayşe Sultan ile evlendirilmiş ve böylece hanedanla akrabalık bağı kurmuştur. Bu evlilik onun devlet içerisindeki nüfuzunu daha da artırmıştır. 1122/1710 yılında Çorlulu Ali Paşa’nın yerine sadrazamlık makamına yükselmiş, ancak bu görevde uzun süre kalamamış ve aynı yıl içerisinde azledilmiştir. Azledilmesinin ardından yeniden Ağrıboz muhafızlığına gönderilmiş, daha sonra Hanya muhafızlığına tain edilmiştir. Kısa süre sonra tekrar Kandiye eyaletine gönderilmiş, ardından Yanya valiliğiyle görevlendirilmiştir.⁴²⁹

Müellifin görev yaptığı bölgeler arasında Bosna da bulunmaktadır. Bosna valiliği sırasında Karadağ üzerine serasker olarak tain edilmiş ve askerî faaliyetlerde bulunmuştur. 1128/1716 yılında ise Kıbrıs muhafızlığı görevini üstlenmiştir. Bundan sonra yeniden Bosna eyaletine tain edilmiş ve son olarak üçüncü defa Kandiye muhafızlığıyla görevlendirilmiştir.⁴³⁰

Eserleri: Numân Paşa’nın mantık, kelâm ve tasavvuf alanlarında çeşitli eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bunun yanında kaynaklarda açıkça zikredilmemekle birlikte, Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan ve baş kısmında Köprülüzâde Numân Paşa’ya ait olduğu belirtilen kırâat sahasında bir eser de tespit edilmiştir. *Risâle fî vucûhi ba’di l-âyât* adlı bu eser, Şâtıbiyye tariki esas alınarak bazı ayetlerdeki okuyuş vecihlerini açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır. Müellif, eserde farklı kırâat vecihlerini karşılaştırmalı biçimde ele almış ve ilgili okuyuş şekillerini açıklamıştır.⁴³¹

3.9.12. Şeyhü’l-Kurrâ Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1134/1722)

Şeyh Mehmed Efendi, İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Doğuştan sahip olduğu kabiliyet ve yüksek donanımı sayesinde ilim yolunda azimle ilerlemiştir. Devrinin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Ardından tecvid ve kırâat ilmine yönelmiş, bu alandaki derin bilgisi sebebiyle “Kurrâ Efendi” unvanıyla tanınmıştır. Daha sonra Tophane semtine yerleşip önce Tersâne-i Âmire Camii’nde vaaz kürsüsüne çıkmış ardından 1114/1702 yılında Vâlîde Sultan Camii’nde hadis ve tefsir dersleri vermeye başlamıştır. Bu görevini hem vaiz hem de Kur’ân

⁴²⁸ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u l-fuzalâ*, 3/2770; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 136.

⁴²⁹ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u l-fuzalâ*, 3/2770-2771; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 136-137.

⁴³⁰ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u l-fuzalâ*, 3/2771; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 137.

⁴³¹ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 137.

tefsircisi olarak sürdürmüştür. 1134/1722 yılında vefat etmiş Dolmabahçe arkasındaki Beyoğlu denilen mezarlığa defnedilmiştir. Kurrâ Efendi olarak bilinen Şeyh Mehmed, tecvid ve kırâat ilimlerinde üstün bir maharete sahiptir. O hem öğüt veren hem irşad eden, uzun ömürlü, salih ve faziletli bir mürşid olarak tanınmıştır.⁴³²

3.9.13. Şeyhü'l-Kurrâ Şeyh Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1722)

Asıl ismi Ali b. Süleyman b. Abdullah b. el-Mansûrî'dir.⁴³³ Mısır'ın Kahire şehrinde Mansûre kazasından doğmuş “Şeyh Ali Mansûrî” adıyla tanınmıştır. Gerekli ilmî yeterliliği kazandıktan sonra Kahire'deki Câmi'ü'l-Ezher âlimlerinden istifade ederek ilmî olgunluğa ulaşmıştır. Özellikle hadis ilmine, kırâat ve tecvid alanına önem vererek bu konularda derinleşmiştir. 1088/1677 yılında İstanbul'a gelmiş, ilmî ve hitabeti kısa zamanda şöhret bulunca eski sadrazamlardan Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın (ö. 1087/1676) kardeşi Mustafa Bey'in meclisine kabul edilmiştir. 1090/1679 senesinde Belgrad'da bulunan Köprülüzâde Ahmed Paşa Medresesi'ne şeyhü'l-kurrâ olarak tayin edilmiş, 1098/1687 yılında bu görevden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.⁴³⁴

1100/1689 yılı Muharrem ayında Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte Köprülü Mehmed Paşa Türbesi'nde Dersiam hocası, kütüphane muhafızı ve muhaddis olarak görevlendirilmiştir. 1102/1691 yılında ise Sultan Süleyman Türbesi'nde, Sultan II. Süleyman'ın annesi merhum Sâliha Sultan'ın (ö. 1101/1690) ruhuna bağışlanmak üzere tesis edilen kurrâ şeyhliği kendisine verilmiştir. 1128/1716 yılında Sultan Ahmed Camii'ne şeyhü'l-kurrâ olarak atanmıştır. 1134/1721 yılında vefat etmiş, Cenazesi Ayasofya Camii'ne getirilip ikinci namazından sonra Üsküdar'da Hirmenlik mevkiindeki mezarlığa defnedilmiştir. Şeyh Ali Mansûrî, ilmî meziyetleriyle tanınmış, hadis hafızları arasında yer almış, nahiv, tecvid ve kırâat sahalarında derin bilgi sahibi ve halkın sevdiği bir âlimdir. Nahiv ilmine dair önemli eserlerinden biri, Arapça 1.000 beyitten oluşan *Elfîyye* adlı manzum çalışmasıdır.⁴³⁵

Eserleri: Şeyh Ali el-Mansûrî'nin nahiv, siyer ve kırâat alanlarında çeşitli eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Nahiv sahasında *Ferâidü'l-vefîyye bi-zikri mâ lem tahvihi'l-*

⁴³² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/975; Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 4/3285-3286; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 206.

⁴³³ Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 4/3280; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 73.

⁴³⁴ Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 4/3280; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 73; Ahmet Gökdemir, “Ali B. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2017), 115.

⁴³⁵ el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 1/765; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/268; Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, 4/3280-3281; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 73-76.

elfiyye adlı manzum eser ile buna yazdığı şerhi ve semâî müennesler hakkında kaleme aldığı *Ercûzetü'n-nasriyye* bulunmaktadır. Ayrıca siyer alanında *Risâle fî ahvâli'n-nebî ve'l-aşereti'l-mübeşşere* adlı bir eser yazmıştır. Müellifin kırâat ilmine dair eserlerinden biri *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki tayyibeti'n-neşr* olup bazı kütüphane kayıtlarında *Risâle fîmâ yetealleku bi-ba'di'l-âyât min tarîki tayyibeti'n-neşr* ve *Tertîbü'l-kırâât* isimleriyle de geçmektedir.⁴³⁶

Eserde, İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-neşr* adlı eserindeki ravi ve tarikler esas alınarak imamların farklı okuyuş vecihleri ele alınmıştır. Kısa bir mukaddimeyle başlayan eser, sûre başlarında eûzü-besmelenin tekbirli ve tekbirsiz okuyuş şekillerini açıklamakta, ardından surelerdeki bazı ayetler üzerinden imamların okuyuş farklılıklarını göstermektedir. Müellifin diğer önemli kırâat çalışması ise 1098 beyitten oluşan ve 1107/1695 yılında tamamlanan *Hallü mücmelâti't-tayyibe* adlı manzum eseridir. Bu çalışma, Tayyibe'de yer alan kapalı ifadeleri açıklamak ve bazı önemli kırâat kaidelerini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır.⁴³⁷

Müellifin diğer bir çalışması olan *Reddü'l-ilhâd fî'n-nutki bi'd-dâd* ise dört varaktan oluşan kısa bir risaledir. Bu eser, bazı talebelerinin isteği üzerine dâd harfini dâd ile zâ arasında telaffuz edenlere karşı kaleme alınmış ve birçok yazma nüshası mevcuttur. Müellif daha sonra Ali b. Ğanem el-Makdisî'nin *Buğyetü'l-mürtâd li tashihi'd-dâd* adlı eserini görünce buna cevap mahiyetinde *Risâletü'r-reddiyye fî risâleti Ebî Ğanem* isimli çalışmasını yazmıştır. Dört varaktan oluşan bu risalede, Makdisî'nin dâd harfinin zâyâ yakın olduğu yönündeki görüşleri ele alınarak çeşitli delillerle cevaplandırılmıştır. Müellifin ayrıca on varaklık *Risâle fî mes'eleti âlâne* adlı eserinde “âlâne” kelimesinin okuyuş vecihleri kendi hocaları ve diğer âlimlerin görüşleri çerçevesinde açıklanmaktadır. *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr fî'l-hatm* adlı dokuz varaklık çalışmasında ise Şâtibiyye ve Dürre esas alınarak Duhâ sûresinden başlayıp “ve ülâike humü'l-müflihûn” ayetine kadar olan sûrelerde on imamın tekbir vecihleri incelenmiştir. Müellifin üç varaklık *Risâle fî'l-es'ile ve'l-ecvibe* adlı eserinde ise Bakara sûresinin 21. ayetinde et-Teysîr ve Şâtibiyye'ye göre Kâlûn'un okuyuş vecihleri açıklanmakta, ayrıca “raâ kevkebâ” gibi kelimelerde imâle yapanlar arasında Ahfeş'ten Nakkaş'ın istisna edilmesi meselesi ele alınmaktadır.⁴³⁸

⁴³⁶ el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, 1/765; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 74.

⁴³⁷ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 74-75.

⁴³⁸ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 75-76.

3.9.14. Şeyh el-Fazl Süleyman Efendi (ö. 1134/1722)

Asıl ismi Süleyman b. Ahmed b. Mustafa b. Fakih Mehmed'dir. 1060/1650 yılında İstanbul'un Demirkapı Mahallesi'nde doğmuştur.⁴³⁹ Kültürlü bir ailede yetişmiş, özellikle babasının titiz eğitimi sayesinde küçük yaşta dinî ve ilmî terbiyesini almıştır. İlk kırâat eğitimini, Nişancı Paşa İmamı Mehmed Efendi'den kırâatı seb'a ve kırâatı aşere dersleri almıştır. Ardından Kebeci Mustafa Efendi (ö. 1070/1659) ve Arabzâde Abdülvehhâb Efendi (ö. 1103/1691) gibi dönemin önde gelen hocalarından çeşitli ilimlerde dersler almıştır. Eğitimi tamamlandıktan sonra 1079/1669 yılında Köprülüzâde ailesinin mensuplarıyla birlikte farklı bölgeleri ziyaret ederek hem seyahat tecrübesi kazanmış hem de ilmini geliştirmiştir. Döneminin ilmî çevrelerinde hem kırâat alanındaki yetkinliği hem de geniş ilmî birikimiyle tanınmıştır.⁴⁴⁰

Şeyh Süleyman Efendi, ilim ve kırâat öğrenmek amacıyla Hicaz'a seyahat etmiş, Mekke ve Medine'de önemli hadis âlimlerinden dersler alarak icazetler elde etmiştir. Kahire'de Şeyh Nûruddîn Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) ve Şeyh Hayruddîn Remlî'den (ö. 1081/1671) fıkıh ve hadis icazeti almıştır. Aynı zamanda geometri, hesap ve matematik derslerine de katılmıştır. Osmanlı topraklarına döndükten sonra Edirne'de Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'den (ö. 1088/1678) tefsir ve diğer dini dersler almış, padişahın izin ve takdiriyle çeşitli ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Bu süreç onun bütün ilim dallarında derin bir hâkimiyet kazanmasını sağlamıştır.⁴⁴¹

Şeyh Süleyman Efendi, 1102/1691 yılı Şabân ayında, Eyüp Camii'nde Cuma vaizi olarak görev almış aynı yılın Zilhicce ayında Atbazârî Şeyh Osman Efendi'nin (ö. 1102/1691) yerine Sultan Selim-i Kadim Camii'nde vaizlik yapmıştır. 1104/1693 yılı Cemaziyelahir ayında, Şeyh Mustafa Efendi'nin yerine Ebü'l-Feth Sultan Mehmed Camii'nde halkın Kur'ân öğrenmesini ve anlaşılmayan noktaları açıklamayı üstlenmiştir. 1112/1700 yılında Şeyh Mustafa Efendi'nin yerine Ayasofya-i Kebîr Camii'nde vaizlik yapmıştır. 1120/1708 yılında Okmeydanı Musallası'nda vaizlikle onurlandırılmıştır. 1130/1717 yılında Medine kadısı olan Mustafa Efendi aracılığıyla Saray-Cedîd-i Sultanî'de hizmete başlamıştır. Daha sonra tecvid alanında Ali Makdisî (ö. 600/1203) *Risalesi*'ni ders olarak işlemiş ve Kur'ân-ı Kerim'de

⁴³⁹ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 4/3281; İbrahim Hatiboğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/86; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 138.

⁴⁴⁰ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 4/3281-3282; Hatiboğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", 38/86; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 138.

⁴⁴¹ Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/3282-3283; Hatiboğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", 38/86-87; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 138.

“dad” harfinin doğru telaffuzu konusunda, bazı kırâatlarda eksiklikler olduğunu belirterek öğrencilerine öğretmiştir.⁴⁴²

Süleyman Efendi 1134/1722 yılında vefat etmiş cenazesi Okmeydanı’ndaki İnciler Tekkesi yakınındaki mezarlığına defnedilmiştir. Ayasofya-i Kebir’deki vaizlik görevi, şu anda Reîsu’l-meşâyih Esîrîzâde Şeyh Ahmed Efendi’ye (ö. 1143/1730) devredilmiştir. Şeyh Süleyman Efendi, tüm ilim dallarında derin bir bilgiye sahip, sözleri düzenli ve açık, Kur’ân ve sünnet alanında bir rehber, edebi ve anlam açısından zengin bir âlimdir. Süleyman Efendi Arap dili, kelam, hadis ve fıkıh gibi birçok ilim dalında eser yazmıştır. Kırâat ilmi ile ilgili eseri ise *İrşâdü’l-ibâd ilâ tashîhi’d-dâd* adlı eserdir.⁴⁴³

3.9.15. Sabıka İmâm-ı Sultânî Arabzâde Mehmed Efendi (ö. 1136/1723)

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İmâm-ı Sultânî Arabzâde Mehmed Efendi, Osmanlı ilmiye teşkilatında kırâat ve tecvid ilimleriyle meşgul olmuş özellikle kırâat ilmine yönelmiş, ardından hitabet ve imamlik sahalarında hizmet vermiştir. İstanbul’daki Sultan Bayezid Veli Camii’nde imamlik yaptığı sırada düzgün kırâatı dikkat çekmiştir. Bu sebeple 1121/1709 yılında Sultan İmamı Hacı Mehmed Efendi’nin (ö. 1121/1709) yerine tayin edilmiştir. Ertesi yıl arpalık tahsisi için padişah emri çıkmış, ancak uygun kazalar bulunamadığından dönemin Şeyhülislâmı Başmakcızâde Seyyid Ali Efendi (ö. 1134/1722) kendi arpalıklarından olan Karasu Yenicesi ve Pınarhisar kazalarını ona tahsis etmiştir. Bu düzenleme Arabzâde Mehmed Efendi’nin hem maddî güvencesini hem de ilmiye içindeki konumunu güçlendirmiştir.⁴⁴⁴

1124/1712 yılında Bursa kazasına tayin edilen Kevâkibzâde Mustafa Efendi’nin (ö. 1124/1712) görevinden ayrılması boşalan Hotaliç kazasını maaşıda Mehmed Efendi’nin gelirlerine eklenmiştir. 1126/1714 yılında ise Sultan III. Ahmed’in oğlu Şehzade Süleyman’ın (ö. 1149/1736) hocası olarak atanmıştır. Bu görev ona saray çevresinde yüksek bir itibar kazandırmıştır. Ancak ilerleyen yaşında güçsüzlüğü nedeniyle 1129/1717 yılında görevinden istifa etmiştir. Mehmed Efendi, 1136/1723 yılında vefat etmiştir. Kaynaklar, Arabzâde

⁴⁴² Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 4/3282-3283; Hatiboğlu, “Süleyman Fâzıl Efendi”, 38/86-87; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 138-139.

⁴⁴³ el-Bağdadî, *Hediyyetü’l-ârifin esmâu’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin*, 1/403; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 5/1537; Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/3283-3285; Hatiboğlu, “Süleyman Fâzıl Efendi”, 38/87; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 139.

⁴⁴⁴ Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 4/3039; Akgündüz, “Osmanlı Padişahlarının Özel İmamları: İmâm-ı Sultânîler”, 67; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 207.

Mehmed Efendi'yi ilim ve ibadete düşkün, takvâ sahibi, uzun ömürlü ve hayırla yâd edilen bir âlim olarak tanıtmaktadır.⁴⁴⁵

3.9.16. İmâm-ı Sultânî Abdullah Efendi (ö. 1140/1727)

XVIII. yüzyıl Osmanlı ilmiyye çevresinde tanınmış bir isim olan İmâm-ı Sultânî Abdullah Efendi, Edirne'de dünyaya gelmiştir. Erken yaşta ilim öğrenimine yönelmiş, kırâat ve tecvid sahalarında maharet kazanmıştır. Güzel sesi ve Kur'an tilavetindeki düzgün okuyuşu ile meşhur olan Abdullah Efendi, doğduğu şehir olan Edirne'deki Sultan Bayezid Camii'nde imamlık yapmıştır. Dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya imamlık görevinde bulunmuş, daha sonra 1129/1717 yılında kendisine "İmâm-ı Sultânî" unvanı verilmiştir. Bu tayinle padişahın ikinci imamı sıfatıyla hizmete başlamış ve Arabzâde Mehmed Efendi'den boşalan Pınarhisar ve Karasu Yenicesi kazaları kendisine arpalık olarak verilmiştir.⁴⁴⁶

Abdullah Efendi, saray imamlığı görevinin yanı sıra medrese hayatında da önce Defterdar İbrahim Medresesi, ardından Eyyühüm Medresesi, daha sonra Cafer Ağa, Sahn-ı Semâniyye, İsmihan Sultan Medresesi gibi önemli öğretim kurumlarında görev almıştır. Çalışkanlığı, güzel ahlâkı ve ilmî liyakati sebebiyle hem ilmiyye hiyerarşisinde hem de kırâat çevrelerinde saygınlık kazanmıştır. 1138/1726 yılında Aksaray Geyve kazası arpalık olarak verilmiş kısa süre sonra Bergama, ardından Kala-i Sultâniyye kazalarında eklenmiştir. Abdullah Efendi 1140/1727 yılında vefat etmiş cenazesi Fatih Camii'ne getirilmiş, öğle namazından sonra Üsküdar mezarlığına defnedilmiştir. Kaynaklarda Abdullah Efendi, yumuşak huylu, tatlı dilli, ihlâslı, samimi, derviş tabiatlı, sağlam itikadlı ve ilmî birikim sahibi bir âlim olarak tanımlanmıştır.⁴⁴⁷

Vekâyi 'u'l-fuzalâ'da yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, müellifin Osmanlı ilim ve biyografi geleneğini önceki zeyillere göre daha geniş bir çerçevede ele aldığı görülmektedir. Eserde yalnızca medrese mensupları değil; aynı zamanda şeyhu'l-kurrâlar, saray imamları, vaizler, hatipler ve tasavvuf çevreleriyle irtibatlı kırâat âlimleri de ayrıntılı biçimde tanıtılmıştır. Bu durum, XVII ve XVIII. yüzyıllarda kırâat ilminin Osmanlı ilmî hayatındaki etkinliğini ve kurumsal devamlılığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Özellikle Şeyh Ali el-Mansûrî, Şaban Efendi ve Evliyâ Mehmed Efendi gibi isimlerin kırâat icâzetnâmeleri ve sened zincirlerinde önemli bir yere sahip olmaları, Osmanlı

⁴⁴⁵ Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3039-3040; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 207.

⁴⁴⁶ Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3214; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 208.

⁴⁴⁷ Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-fuzalâ*, 4/3214-3216; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 208.

kırâat geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında merkezî bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Ayrıca eserde yer alan âlimlerin çoğunun hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf ve Arap dili gibi farklı ilimlerde de temâyüz etmiş olmaları, Osmanlı ilim anlayışında kırâat ilminin diğer İslâmî ilimlerle birlikte değerlendirildiğini göstermektedir. Müellifin yer yer şahısların ahlâkî yönlerine, zühd hayatlarına, hitabet kabiliyetlerine ve halk üzerindeki tesirlerine değinmesi ise biyografi geleneğinin yalnızca ilmî kariyeri değil, şahsiyet ve manevî yönü de merkeze alan bir anlayış taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, Osmanlı kırâat geleneğinin ilmî, kurumsal ve manevî sürekliliğini yansıtan en önemli biyografik kaynaklardan biri olarak değerlendirilebilir.

3.10. *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik*'ta Kırâat Âlimleri

Bu başlık altında Fındıklılı İsmet Efendi *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik* adlı eserde kırâat âlimi olarak ismi geçen âlimler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.10.1. Yahya Sıddık Efendi (ö. 1134/1722)

Ayasofya şeyhliğiyle tanınan Yahya Sıddık Efendi, ilimle meşgul olmuş aileye mensuptur. İlk tahsilini babasının gözetiminde tamamlayan Yahya Sıddık Efendi, daha sonra Nişancı Mehmed Paşa Camii imamı ve Şeyhü'l-kurrâ Mehmed Efendi (ö. 1087/1676) gibi kırâat ilminde otorite kabul edilen hocalardan Kur'an-ı Kerîm'in kırâatı seb'a ve aşere öğrenmiştir. Ayrıca Keçecizâde Mustafa Efendi'den (ö. 1064/1654) ve Arabzâde Abdülvehhâb Efendi'den (ö. 1098/1687) dini ilimler tahsis etmiştir. 1080/1669 yılında hac görevini ifa etmiş ardından Şam'a vardığında muhaddis Şeyh Muhammed el-Balabânî'den (ö. 1085/1674) hadis ve Kütüb-i Sitte dersleri alarak ondan icazet almıştır. Daha sonra Mısır'a geçerek devrinin meşhur âlimlerinden Şeyh Nûrüddîn Ali b. Ali es-Seyyid el-Emlesî'den (ö. 1090/1679) de ilim tahsil etmiştir. İstanbul'a dönüşünde Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin (ö. 1088/1677) tefsir ve fıkıh derslerine devam etmiştir. 1091/1680 yılında ilmiyeye intisap ederek müderrislik rütbesine ulaşmış, ancak kısa bir süre sonra bu görevden ayrılmıştır. 1120/1708 yılında Ayasofya Camii cuma vaizliği görevine getirilmiş ardından Okmeydanı Musalla Camii vaizliği ile taltif edilmiştir. Uzun yıllarını ilme, irşada ve vaaz görevine adan Yahya Sıddık Efendi, 1134/1722 yılında vefat etmiş, Okmeydanı civarındaki Doymazdere mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁴⁸

3.10.2. Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)

⁴⁴⁸ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 215-216.

Saçaklızâde Mehmed Efendi, Kahramanmaraş'ta doğmuş olup dönemin tanınmış âlimlerinden Maraşlı Ebû Bekir Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra, 1090 yılı civarında yaşamış meşhur müfessirlerden Darendeli Hamza Efendi'nin ders halkasına katılarak çeşitli ilimleri tahsil etmiştir. Zamanla hem ilmî birikimi hem de tasavvufî yönüyle tanınan bir şahsiyet hâline gelen Saçaklızâde, dönemin önde gelen sûfilerinden Abdülganî en-Nablusî'ye intisap etmiş; onun aracılığıyla Kadiriyye ve Nakşibendiyye tarikatlarında hilafet almıştır. Böylece zahirî ilimlerle bâtinî terbiyeyi bir araya getiren bir âlim olarak tanınmıştır.⁴⁴⁹

Babasinda bulunan imamet görevini devralan Saçaklızâde, bir yandan dinî hizmetlerini sürdürürken diğer yandan yüksek dinî ilimlerin yayılması için çaba göstermiştir. 1145/1732 yılında vefat etmiş ve Maraş'ta defnedilmiştir. Kaynaklarda onun büyük ilmî birikime sahip, geniş faziletleriyle tanınan ve hem halk hem de ilim çevreleri tarafından saygı gören bir şahsiyet olduğu belirtilmektedir. Özellikle eserleri sayesinde Osmanlı ilim dünyasında önemli bir yer edinmiştir.⁴⁵⁰

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin farklı ilim dallarında çok sayıda eser kaleme aldığı bilinmektedir. Müellifin kırâat alanındaki önemli çalışmalarından biri *Tehzîbü'l-kırâati'l-aşr* adlı eseridir. On kırâat imamı ile onların ravilerinin okuyuş vecihlerini ele alan bu eser 1135/1723 yılında tamamlanmış olup mukaddime, usûl ve ferşü'l-hurûf bölümlerinden oluşmaktadır. Günümüze ulaşan çok sayıda yazma nüshası bulunan eser daha sonra basılmıştır. Müellifin tecvid sahasındaki çalışmalarından biri de *Risâle fî mehârici'l-hurûf* adlı eseridir. Harflerin mahreçlerini konu alan bu risalenin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁴⁵¹

Saçaklızâde'nin tecvid alanında en çok tanınan eserlerinden biri ise *Cühdü'l-mukıl*'dir. Tecvid konularını sistematik biçimde ele alan eser mukaddime, maksat ve hatime bölümlerinden meydana gelmektedir. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser birkaç defa yayımlanmış ve üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır. Müellif daha sonra bu eserini açıklamak amacıyla *Beyânü cühdi'l-mukıl* adlı çalışmasını kaleme almış, burada önceki eserinde kapalı kaldığını düşündüğü meseleleri ayrıntılı biçimde açıklamıştır. Çok sayıda nüshası bulunan bu eser 1289/1872 yılında Konya'da basılmıştır.⁴⁵²

Müellifin bir diğer önemli risalesi ise *Risâle fî keyfiyyeti edâi'd-dâd*'dir. Bu eser, dâd harfinin doğru telaffuzunu açıklamak amacıyla kaleme alınmış olup mukaddime, maksat ve

⁴⁴⁹ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 118.

⁴⁵⁰ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 118.

⁴⁵¹ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 118; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 141.

⁴⁵² Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 118; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 141-142.

hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Dâd harfinin mahreci ve telaffuzu etrafında ortaya çıkan tartışmalara cevap mahiyetinde yazılan eser, Osmanlı tecvid literatüründe önemli bir yere sahiptir. Çok sayıda yazma nüshası bulunan bu risale daha sonra yayımlanmış ve üzerine çeşitli ilmî çalışmalar yapılmıştır.⁴⁵³

3.10.3. Şeyh Ahmed Mehasini (ö. 1146/1734)

Asıl ismi Ahmed b. Süleyman b. İsmail b. Taceddin b. Ahmed olup 1095/1683 tarihinde Şam'da dünyaya gelmiştir. Şam'ın önde gelen âlimlerinden biri olan Şeyh Ahmed el-Mehâsinî, soyu, çok sayıda fazilet sahibi kimseyi kapsayan sahâbî Temîm ed-Dârî'ye (r.a) (ö. 40/661) kadar ulaşmaktadır. Babası Şeyh Süleyman'ın gözetimi altında Kur'an-ı Kerîm'i ezberledikten sonra, kırâat ilmine yönelmiş, seb'a, aşere ve takrîb eğitimi almış ve kırâat yollarında derinleşmiştir. İlim tahsilini yalnız kırâat ile sınırlı tutmayarak hem naklî hem aklî ilimler alanlarında Şam'ın önde gelen şeyhlerinden ders almıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Medrese-i Emîniyye'de müderrislik ve Câmî'u'l-Emevî'de hatiplik yapmış, vaktini ilim öğretimi, Kur'an kırâatı ve kitap mütalaasına adanmıştır. Dönemin Şam ilmiye çevrelerinde hem ilmî dirayeti hem de ahlâkî şahsiyetiyle takdir edilen Mehâsinî, 1146/1734 yılında vefat etmiş, naaşı Şam'daki meşhur Bâbü's-Sağîr Kabristanı'na defnedilmiştir.⁴⁵⁴

3.10.4. el-Hâc Mehmed Efendi (ö. 1149/1737)

Osmanlı ulemasından olan Mehmed Efendi, Kur'an kırâatında seb'a, aşere ve takrîb konularına vâkıf bir âlimdir. Ayrıca mûsikî nazariyesi ve dönemin yaygın ilimlerini de devrinin üstatlarından tahsil etmiştir. Uzun yıllar boyunca Süleymaniye Camii'nde hatiplik görevinde bulunmuş, ardından ikinci imamlık vazifesinde hizmet etmiştir. 1114/1702 yılında Sâlih Efendi'nin vefatı üzerine caminin birinci imamı olarak atanmıştır. İlmî kariyerinde mertebeleri birer birer geçerek İstanbul kadılığına ulaşmış, ilmiyle, kırâat ve tecvid alanında ön plana çıkmıştır. Mehmed Efendi tecvid ile ilgili *el-Hediyye fî şerhi'l-cezeriyye* adlı eser kaleme almıştır. 1120/1708 yılında imamlık görevinden ayrılmış, ömrünün geri kalan kısmını evinde dua ve ibadetle geçirmiştir. Daha sonra 1143/1730 yılında Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 1149/1737 yılında vefat etmiş, Sultan I. Ahmed'in türbesinin bahçesine defnedilmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Findıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 118; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 142.

⁴⁵⁴ Findıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 126-127.

⁴⁵⁵ Findıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 146; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 81.

3.10.5. Şeyh Hasan-ı Mısırî (ö. 1151/1739)

Şam'ın tanınmış âlimlerinden olan Şeyh Hasan-ı Mısırî, aslen Mısırlıdır. İlk öğrenimini ve ilmî tahsilini Mısır ulemâsından almış, daha sonra Şam'a yerleşerek hayatının geri kalanını orada geçirmiştir. Ömrünün sonuna kadar tedris faaliyetleriyle meşgul olan hem ilmi hem de manevî hâliyle çevresinde hürmet gören bir zattır. Şeyh Hasan, Kur'ân kırâat alanında seb'a, aşere ve takrîb gibi yüksek dereceli kırâat ilimlerinde de büyük bir maharet göstermiştir. 1151/1739 yılında Şam'da vefat etmiş Bâbüssağır Kabristanı'na defnedilmiştir.⁴⁵⁶

3.10.6. Üsküdarlı Hasan Efendi (ö. 1152/1739)

XVIII. yüzyıl Osmanlı ilmiyye teşkilatının seçkin isimlerinden biri olan Üsküdarlı Kara Hafız Hasan Efendi; Kur'an kırâatı, hitabet ve medrese öğretimi alanlarında öne çıkan bir âlimdir. Genç yaşta ilim öğrenimine yönelmiş, seb'a, aşere ve takrîb kırâatları ile çeşitli dinî ve aklı ilimleri dönemin tanınmış hocalarından tahsil etmiştir. Bu birikimi sayesinde kısa sürede akranları arasında temayüz ederek Üsküdar'daki Çinili Camii'nde hatiplik görevini üstlenmiştir. Güzel hitabeti ve ilmi kudretiyle tanınan Hasan Efendi, 1152/1739 yılında vefat etmiş, cenazesi Üsküdar'da bulunan Uzun Mezarlık kabristanına defnedilmiştir.⁴⁵⁷

3.10.7. Şeyh Ahmed (Saydâ) (ö. 1165/1752)

Şeyh Ahmed, Şeyh Abdullah adlı bir zatın oğlu olup 1105/1694 yılında Sayda'da dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini doğduğu şehirde tamamladıktan sonra orada müftü ve hatip olan Şeyh Abdulganî'den ilim tahsil etmiştir. Bu dönemde tarih ilminin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatı ile Kur'ân kırâatı'nın seb'a ve aşere dallarında öğrenim görmüştür. Bu ilimlerdeki eğitimini devrinin önde gelen devlet adamlarından ve Köprülüzâdeler ailesine mensup vezir Abdullah Paşa'nın yanında ilerletmiştir. Şeyh Ahmed ilmî gelişimini sürdürmek amacıyla Mısır'a giderek oradaki meşhur âlimlerden Şeyh Ahmed el-İskâtî (ö. 1155/1742) ve Şeyh Ali el-Bakarî'den (ö. 1111/1699) ders almıştır. Böylece hem tefsir ve kırâat hem de diğer İslâmî ilimlerde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Sayda'ya dönüşünden bir süre sonra Hicaz'a seyahat ederek kutsal beldeleri ziyaret etmiş, ardından yeniden memleketine dönmüştür. 1165/1752 yılında vefat etmiş ve Lübnan sınırlarında bulunan Sayda'da defnedilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Fındıklılı, *Tekmiletü 'ş-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 160.

⁴⁵⁷ Fındıklılı, *Tekmiletü 'ş-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 170-171; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 211.

⁴⁵⁸ Fındıklılı, *Tekmiletü 'ş-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 186.

3.10.8. Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1165/1752)

Şeyh Mehmed Efendi Galata Sarayı'nda şeyhü'l-kurrâ olarak görev yapmış kırâat geleneğine mensup, itibarlı ve ilmiyle tanınmış bir zattır. Devrinde Enderun-ı Hümâyûn'a talebe yetiştiren ve saray eğitim kurumları arasında önemli bir konuma sahip olan Galata Sarayı'nda uzun süre boyunca Kur'ân-ı Kerîm kırâatı ve talim-i hurûf derslerini yürütmüştür. Kur'ân ilimleri ve özellikle kırâat sahasında yetkinliğiyle bilinen Şeyh Mehmed Efendi, 1165/1752 yılında vefat etmiş Beyoğlu Kabristanı'nda Gümüşsuyu Hastanesi yakınına defnedilmiştir.⁴⁵⁹

3.10.9. Abdullah Hilmi Efendi (ö. 1167/1754)

Osmanlı ilim ve tarikat çevrelerinde “Yûsuf Efendizâde” olarak da tanınan es-Seyyid Abdullah Hilmî Efendi, XVIII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da Nahlbend mahallesinde dünyaya gelmiş seçkin bir âlim, müfessir, muhaddis ve hattattır.⁴⁶⁰ Kaynaklarda soy zinciri Ahmed b. Süleymân b. İsmâîl b. Tâcüddîn b. Ahmed şeklinde verilmiştir. Ailesi ilmî bir hanedanlığa mensuptur. Dedesi Reîsü'l-Kurrâ Yûsuf Efendi (ö. 1062/1652), babası ise Reîsü'l-Kurrâ Mehmed Efendi (ö. 1140/1727)'dir. Abdullah Efendi ilk eğitimini babası Mehmed Efendi'den almış, Kur'an-ı Kerîm'i ezberledikten sonra kırâat ilminin bütün kollarında ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Musâhib Mustafa Paşa Hocası İbrâhim Efendi'den dinî ve aklî ilimleri, Birgivî Kara Halil Efendi'den (ö. 1138/1726) tefsir ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir. Güzel yazı alanında da yetkin olan Abdullah Efendi, Karakız diye tanınan Hâcezâde Mehmed Efendi'den (ö. 1150/1737) sülûs ve nesih hatları öğrenmiş, icazet alarak hattatlıkta da maharet göstermiştir.⁴⁶¹

Abdullah Hilmi Efendi, dönemin önde gelen âlimlerinden biri olup tefsir, hadis ve kırâat ilimlerinde derin bilgi sahibi bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Kaynaklarda onun bütün ilim dallarında yetkin olduğu belirtilmekle birlikte özellikle bu üç sahada uzmanlaştığı vurgulanmaktadır. Yaklaşık altmış yıl boyunca medrese ve camilerde tefsir, hadis ve kırâat dersleri vermiş, uzun yıllar süren tedris faaliyetleriyle çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Hac yolculuğu sırasında Şam ve Hicaz bölgesinin âlimleriyle görüşmüş, ilmî kudreti ve birikimi

⁴⁵⁹ Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 304; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 213.

⁴⁶⁰ el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/482; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/471; Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 211; Halit Özkan, “Yûsufefendizâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/41; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 87.

⁴⁶¹ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/471; Süreyya, *Sicill-İ Osmanî*, 1/66-67; Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*, 211; Özkan, “Yûsufefendizâde”, 44/41; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 87.

onların da takdirini kazanmıştır. Bu sebeple birçok âlim kendisinden icazet almıştır. İlmi kişiliğinin yanında edebî yönüyle de tanınan Abdullah Efendi, “Hilmi” mahlasıyla Arapça, Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır.⁴⁶²

Kırâat ilminde özellikle İstanbul tariki içerisinde azîmet yönünü tercih etmiş ve “İtilâf” adı verilen mesleğin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu yönüyle Osmanlı kırâat geleneğinde etkili şahsiyetlerden biri kabul edilmektedir. Onun yetiştirdiği talebeler arasında Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735), Mustafa b. Abdurrahman İzmirî (ö. 1154/1741), Ebubekir Efendi (ö. 1165/1752), Na‘lîzâde İbrahim Efendi (ö. 1160/1747) ve Salih b. Ali (ö. 1173/1760) gibi dönemin önemli kırâat âlimleri bulunmaktadır. Bu durum, onun yalnızca kendi döneminde değil sonraki nesiller üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir.⁴⁶³

Babası Mehmed Efendi’nin vefatından birkaç ay sonra, 1141/1728 yılında Sultan I. Ahmed Vakfı’na bağlı Reîsü’l-Kurrâlık görevi kendisine tevdi edilmiştir. Aynı dönemde Saray-ı Hümayun kurrâlığı, Enderun Kütüphanesi dersleri, Hüseyin Paşa Medresesi ve Dârü’l-Hadîs’te tefsir okutma görevleri de verilmiştir. Bu görevleri sırasında hem kırâat hem tefsir alanında birçok öğrenci yetiştirmiştir. Mübarek gecelerde padişah huzuruna çağrılarak vaaz ettiği, hitabet ve edebî üslubuyla dinleyenler üzerinde derin tesir bıraktığı kaynaklarda vurgulanmıştır. Abdullah Hilmi Efendi, ömrünü tamamen ilim, tedris, telif ve ibadet ile geçirmiştir. 1167/1754 tarihinde vefat etmiş, cenazesi Fatih Sultan Mehmed Camii’nde kalabalık bir cemaatin katılımıyla kılındıktan sonra Topkapı dışında, ailesine ait kabristana defnedilmiştir.⁴⁶⁴

Abdullah Hilmi Efendi’nin farklı ilim dallarında elli beş civarında eser kaleme aldığı belirtilmektedir. Bunlar arasında en meşhur olanı, yaklaşık yirmi sekiz yıllık bir çalışmanın ürünü olan ve *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı yirmi ciltlik *Necâhü’l-kârî* adlı eseridir. Müellifin kırâat alanındaki en önemli çalışmalarından biri *Îtilâf fî vucûhi’l-ihtilâf* olup, Tayyibe tariki esas alınarak on kırâat imamının okuyuş vecihlerini ele almaktadır. 4 Zilhicce 1141 (1 Temmuz 1729) tarihinde tamamlanan eserde usûl konularına girilmeksizin doğrudan Fâtiha sûresinden başlanmış ve imamların farklı okuyuş şekilleri açıklanmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser daha sonra *Zübdetü’l-İrfân* kenarında basılmıştır. Müellifin diğer önemli çalışması olan *Reddû’l-kırâati bi’ş-şevâz*, İstanbul’daki cami ve kırâat meclislerinde şâz kırâatlerle tilavetin yaygınlaşması üzerine kaleme alınmış olup şâz okuyuşlarla kıraatin

⁴⁶² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/67; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/365.

⁴⁶³ Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/366; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 88.

⁴⁶⁴ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/471-472; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1/66-67; Fındıklılı, *Tekmiletü’ş-şakâ’ik fî hakki ehli’l-hakâ’ik*, 212-213; Özkan, “Yüsufefendîzâde”, 44/41-42; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 87-88.

câiz olmadığını savunmaktadır. Mukaddime, maksat ve ek bölümlerinden oluşan eserin yazma nüshaları mevcuttur.⁴⁶⁵

Müellifin, *Risâle fî halli müşkilâti's-şâtîbî* adlı eseri ise Şâtıbiyye tariki ile Teysîr tariki arasındaki farklılıkları açıklamak amacıyla kaleme alınmış olup, padişah'ın hocası Feyzullah Efendi'nin isteği üzerine yazılmıştır. Müellif ayrıca *Risâle fî harfî'd-dâdi's-sahîha* adlı eserinde, dâd harfinin zâya yakın telaffuz edildiğini ileri süren Saçaklızâde'ye (ö. 1145/1732) cevap vermiş ve bu görüşün ispat edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanında *Ecvibetü mesâil fî vucûhi'l-Kur'ân* adlı eserini, Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından kendisine yöneltilen kırâat sorularını cevaplandırmak amacıyla yazmıştır. Eserde bazı ayetlerdeki kırâat vecihleri et-Teysîr ve Şâtıbiyye tariki üzere açıklanmış, sonunda ise müellifin kırâat, tefsir ve hadis alanlarındaki icazet senedine yer verilmiştir.⁴⁶⁶

Müellifin bir diğer eseri olan *Risâle fî beyânî merâtibi'l-meddi fî'l-kırâati'l-eimmeti'l-aşer*, on kırâat imamının med mertebelerini konu edinmektedir. 1139 yılı Şaban ayının sonlarında (Nisan 1727) tamamlanan eserde, İmam Nâfi'den başlanarak bütün imamların ravileriyle birlikte med ölçüleri ele alınmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan bu eser daha sonra basılmıştır. Kaynaklarda ayrıca Abdullah Hilmi Efendi'nin *Mehâricü'l-hurûf* ve *Zehretü'l-hayâti'd-Dünya* adlı çalışmalarının da bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁷

Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik'ta yer alan kırâat âlimleri genel olarak değerlendirildiğinde, müellifin Osmanlı kırâat geleneğinin XVIII. yüzyıldaki gelişimini ayrıntılı biçimde yansıttığı görülmektedir. Eserde yalnızca imam, hatip ve şeyhu'l-kurrâ gibi görevlerde bulunan şahsiyetlere değil; aynı zamanda kırâat, tecvid ve tarikler konusunda eser telif eden, icâzet veren ve yeni kırâat anlayışlarının oluşumunda etkili olan âlimlere de geniş yer verilmiştir. Özellikle Abdullah Hilmi Efendi ve Saçaklızâde Mehmed Efendi gibi isimlerin kırâat sahasında eserler kaleme almaları, farklı kırâat vecihleri üzerine tartışmalar yürütmeleri ve icâzet silsilelerinde önemli bir yere sahip olmaları, XVIII. yüzyılda Osmanlı kırâat ilminin oldukça canlı ve üretken bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Eserde yer alan birçok âlimin hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf, hat ve Arap dili gibi farklı alanlarda da temâyüz etmiş olmaları, Osmanlı ilim anlayışında kırâat ilminin diğer İslâmî ilimlerle birlikte değerlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca bazı şahsiyetlerin İstanbul, Şam, Mısır, Hicaz ve Sayda gibi farklı ilmî merkezlerle irtibatlı olmaları, Osmanlı kırâat geleneğinin yalnızca İstanbul merkezli olmadığını; geniş bir İslâm coğrafyasıyla bağlantılı şekilde geliştiğini ortaya

⁴⁶⁵ Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/366; Fındıklılı, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik*, 212-213; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 88-89.

⁴⁶⁶ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 89-90.

⁴⁶⁷ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/366; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 90.

koymaktadır. Bu yönüyle *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakkı ehli'l-hakâ'ik*, Osmanlı kırâat ilminin XVIII. yüzyıldaki ilmî, kurumsal ve telif boyutunu yansıtan önemli biyografik kaynaklardan biri olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Bu çalışma neticesinde, *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyillerde yer alan toplam seksen bir kırâat âlimi tespit edilmiştir. Ancak bu şahsiyetlerden on birinin birden fazla eserde tekrar yer aldığı görülmüştür. Söz konusu âlimlerin biyografileri karşılaştırıldığında, müelliflerin çoğunlukla benzer bilgileri ve aynı hayat hikâyesini aktardıkları tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmada tekrarın önüne geçmek amacıyla, aynı şahsiyetler hakkında ilk geçtiği yerde ayrıntılı bilgi verilmiş; sonraki eserlerde ise yalnızca dikkat çeken farklılıklar ve ilave bilgiler üzerinde durulmuştur. İncelenen eserlerde kırâat âlimlerinin müstakil bir tasnif altında ele alınmadığı, biyografilerin daha çok genel ilmiye sınıfı içerisinde değerlendirildiği görülmüştür. Bu durum, Osmanlı biyografi geleneğinde kırâat ilminin ayrı bir disiplin olarak değil, diğer İslâmî ilimlerle birlikte düşünüldüğünü göstermektedir.

Araştırma sonucunda *eş-Şekâik* ile ona yazılan tetimme ve zeyillerde toplam seksen bir kırâat âlimi tespit edilmiştir. Ancak bu şahsiyetlerden on birinin birden fazla eserde tekrar yer aldığı görülmüştür. Söz konusu âlimlerin biyografileri karşılaştırıldığında, müelliflerin çoğunlukla benzer bilgileri ve aynı hayat hikâyesini aktardıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple çalışmada tekrarın önüne geçmek amacıyla, aynı şahsiyetler hakkında ilk geçtiği yerde ayrıntılı bilgi verilmiş; sonraki eserlerde ise yalnızca dikkat çeken farklılıklar ve ilave bilgiler üzerinde durulmuştur.

Araştırma sonucunda, söz konusu kırâat âlimlerinin yalnızca Kur'ân tilaveti ve tecvid meseleleriyle meşgul olmadıkları; aynı zamanda tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, Arap dili ve tasavvuf gibi alanlarda da faaliyet gösterdikleri anlaşılmıştır. Böylece Osmanlı ilmiye geleneğinde kırâat ilminin çok yönlü bir ilmî yapının parçası olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle şeyhu'l-kurrâ, reîsü'l-kurrâ ve imâm-ı sultânî gibi unvanların yaygın biçimde kullanılması, kırâat ilminin Osmanlı Devleti tarafından kurumsal olarak desteklendiğini göstermektedir. Dârülkurrâlar, selâtin camileri ve saray çevresinde görev yapan kırâat âlimleri, bu ilmin yalnızca bireysel gayretlerle değil devlet himayesiyle sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

İncelenen biyografilerde kırâat âlimlerinin önemli bir kısmının icâzet ve sened silsilelerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Özellikle Evliyâ Mehmed Efendi, Şaban Efendi, Şeyh Ali el-Mansûrî ve Abdullah Hilmi Efendi gibi isimlerin kırâat geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında merkezî rol üstlendikleri görülmüştür. Bu durum, Osmanlı kırâat geleneğinin yalnızca teorik bilgiye değil, hoca-talebe ilişkisine dayalı canlı bir tedris ve icâzet sistemine dayandığını göstermektedir.

Araştırma sırasında, bazı kırâat âlimlerinin icâzetnâmelerde ve kırâat silsilelerinde önemli yer tutmalarına rağmen biyografi eserlerinde yer almadıkları; buna karşılık bazı şahsiyetlerin daha ayrıntılı biçimde ele alındıkları görülmüştür. Bu durum, biyografi müelliflerinin şahıs seçiminde kendi ilmî öncelikleri, çevreleri ve dönem anlayışlarının etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Taşköprülüzâde'nin daha çok ilmiye sınıfını merkeze aldığı, sonraki müelliflerin ise şeyhu'l-kurrâ, imam, hatip ve tasavvuf çevrelerinde tanınan isimlere daha fazla yer verdikleri anlaşılmıştır. Böylece tetimme ve zeyillerin yalnızca önceki bilgileri tekrar eden eserler olmadığı; Osmanlı ilim dünyasındaki değişim ve sürekliliği yansıtan metinler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eserlerde yer alan biyografiler incelendiğinde, Osmanlı biyografi yazıcılığının zaman içerisinde değişim geçirdiği de görülmüştür. Nitekim Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin daha kısa ve öz bilgiler verdiği, buna karşılık Nev'îzâde Atâyî ve Şeyhî Mehmed Efendi gibi müelliflerin şahısların ilmî yönleri yanında ahlâkî özellikleri, hitabetleri, ses güzellikleri, tasavvufî yönleri ve devlet adamlarıyla ilişkilerine de yer verdikleri tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı tabakât geleğinin zamanla daha ayrıntılı ve çok yönlü bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir.

Araştırma sonucunda İstanbul'un kırâat ilminin merkezî şehirlerinden biri olduğu açık biçimde görülmekle birlikte, Bursa, Edirne, Amasya, Şam, Kahire, Kudüs ve Sayda gibi şehirlerin de önemli kırâat merkezleri olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, Osmanlı kırâat geleneğinin yalnızca İstanbul merkezli bir yapı taşımadığını; geniş bir İslâm coğrafyasına yayılan ilmî bir ağ içerisinde geliştiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, *eş-Şekâik* geleneği içerisinde dağınık halde bulunan kırâat âlimlerini müstakil biçimde bir araya getirerek Osmanlı kırâat tarihine dair toplu bir biyografik çerçeve ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışmada adı geçen ve eserleri hâlen yazma nüsha halinde bulunan kırâat âlimleri üzerine yapılacak edisyon kritik, tahkik ve karşılaştırmalı çalışmaların, Osmanlı kırâat literatürünün daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacağı kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Efendi, Taşköprülüzâde. *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019
- Abdullah, Pervâne b. *Pervâne Bey Mecmuası*. hzl. Kamil Ali Gıynaş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Ahdî, Bağdatlı. *Ahdî ve Gülşen-i şuarâ'sı (İnceleme-Metin)*. hzl. Süleyman Solmaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Akgündüz, Murat. “Osmanlı Padişahlarının Özel İmamları: İmâm-ı Sultânîler”. *İstem* 7 (Nisan 2006), 65-74.
- Akyıldız, Ali. “İnsanı Yazmak: 19.Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Osmanlı Araştırmaları* 50/50 (Ekim 2017), 219-242.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aladağ, Hüseyin Hilmi. “Grup Biyografisi ve Prosopografi: Bireysel Hikayelerin Kolektif Bağlamında Tematik Derinlik Arayışı”. *Öneri Dergisi* 20/63 (Ocak 2025), 323-324.
- Alp, Gökhan. “İbrahim b. Ahmed el-Amâsî-Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 13 (Ekim 2020), 362-379.
- Altaylı, Yasemin. “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2 (Ocak 2009), 157-171.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Amâsî, İbrahim b. Ahmed el-. *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mâniyye*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Askalânî, İbn Hacer. *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr*. thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: El-Meclisü'l-A'lâ li-Şuûni'l-İslâmî, 1969.
- Aslan, Muhammed. “Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Aralık 2017), 269-290.
- Aşıkkutlu, Emin. “Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Ocak 2007), 5-18.
- Atâyi, Nev'izâde. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*. ed. Derya Örs. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2017.

- Atâyî, Nev'îzâde. *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. hzl. Saadet Karaköse. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Ateş, Ömer Faruk. *Biyografi Türüne Kurumsal Bir Yaklaşım ve Türk Edebiyatında Biyografi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ateş, Ömer Faruk - Arık, Şahmurat. “Sorunsalları, Tarihsel Gelişimi ve Temsilcileri Bağlamında Biyografi Teorisine Genel Bir Bakış”. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi* 1/2 (Haziran 2022), 130-153.
- Avcı, Casim. “Tabakat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, Ahmet. “Gelibolulu Mustafa Ali’nin Kühû’l Ahbâr’ında Yer Alan Osmanlı Devlet Adamları”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Kasım 2024) 277-290.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenari”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Aykut, Nezihi. “Bostan Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/308. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. hzl. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Bağdadî, İsmail Paşa el-. *Hediyyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 3 Cilt. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1. Basım, 1955.
- Bâlî, Ali b. *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzili'r-Rûm*. ed. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Bedir, Murteza vd. (ed.). *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*. İstanbul: İsar Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Birişik, Abdulhamit. “Tabakat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çalışkan, Hüseyin - Öntaş, Turgay. “Biyografilerle Değerler Eğitimi”. *Değerlerimizle Değerliyiz: Biyografilerle Değerler Eğitimi Etkinlik Kitabı*. ed. Hüseyin Çalışkan - Turgay Öntaş. 8-13. Ankara: Pegem Akademi, 2. Basım, 2020.
- Çavdar, Necati. “Tarihsel Biyografi İnşasında Subjektiflik Sorunu”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 60 (Eylül 2017), 627-644.
- Çelebi, Es-Seyyid Pîr Mehmed. *Meşâ'irü's-şu'arâ*. hzl. Filiz Kılıç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.

- Çelebi, Kâtip. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkadir Arnavut. 6 Cilt. İstanbul: İrcica Yayınları, 2010.
- Çelebioğlu, Sinem. *Türk Edebiyatı'nda Modern Biyografinin Doğuşu*. İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çetin, Mahmut. *Biyografi Kitabı*. İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Çoban, Sümeyra. *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Tecvid İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).
- Değirmenci, Tülün. "Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâikü'n-Nu'mâniyye". *Bilig* 46 (2008), 105-132.
- Dervîş, Habîbî Ahmed. *ed-Devhatü'l-irfâniyye fî ravzati ulemâ'i'l-Osmâniyye*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Doğan, Nejla. "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Biyografi Türü: Taşköprülüzade'nin eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye Eseri Üzerinden Genel Bir Değerlendirme". *Tarih Alanında Seçme Yazılar-1*. ed. Yunus Emre Tansü. 289-295. Gaziantep: Özgür yayınları, 2023.
- Donuk, Suat. "Siyer-i Veysi'ye Yazılan Zeyiller ve Nev'î-Zâde Atâyî'nin Zeyl-İ Siyer-i Veysi'si". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 103-141.
- Durmuş, İsmail. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/288. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ekinci, Ramazan. "Tanınmayan Bir Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Mütercimi: Habîbî Ahmed Bin Dervîş Halife ve Devhatü'l-irfâniyye fî-Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye Adlı Eseri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı (Aralık 2020), 665-689.
- Eren, A. Cüneyt - Uzunoğlu, M. Vecih. "Hısım Ali Çelebi'nin Ebüssuûd'a Ait Bediiyye Şerhi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Şubat 2012), 267-301.
- Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Ocak 2007), 155-183.
- Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Fındıklılı, İsmet Efendi. *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali B. Süleyman El-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2017), 113-148.
- Gönül, Behçet. "İstanbul Kütüphânelerinde Al- Şakâ'ik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri". *Türkiyat Mecmuası* 8 (Aralık 2010), 136-168.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Süleyman Fâzıl Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabâkâtî'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Câmiu'l-Esânîd*. thk. Ahmed b. Hammûd b. Humeyd er-Rüveynî. Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ, 1. Basım, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *ed-Dürretü'l-mudîe fî'l-kırââtî's-selâsi'l-mütemmîme li'l-'aşera*. thk. Muhammed Temîm ez-Zü'bî. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hudâ, 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*. ed. Ali Muhammed ed-Debb'a. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Gayetü'n-nihâye fî esmâ'î ricâlî'l-kırâ'ât üli'r-rivâye*. thk. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah. Kahire: Dâru'l-Lu'lu'e li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2017.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Kifâyetu'l-elma'î fî âyeti Ya ardule'î*. thk. Neşîd Hamîd Saîd Âl Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- İpekten, Haluk. "Atâyî, Nev'izâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülazemet Kayıtları". *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (2011), 221-231.
- Kaplan, Süleyman. "Sultan İmamı Şeker Mehmet Efendi'nin Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd İsimli Eseri". *Osmanlı Tecvîd Risâleleri* 3. ed. Ahmet Gökdemir. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2022.

- Kaya, Mesut. “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 31 (Eylül 2014), 33-65.
- Kaya, Sedat. *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî ve Kıraat İlmindeki Yeri*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifin*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1957.
- Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali. *Dürerü'l-ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-e'yânî'l-müfîde*. thk. Muhammed el-Celîlî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Mecdî, Edirneli. *Dîvân*. hzl. Muzaffer Kılıç. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2022.
- Mehmed Efendi, Mecdî. *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*. ed. Derya Örs. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Mehmed Efendi, Şeyhî. *Vekâyi'u'l-fuzalâ*. ed. Derya Örs. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Mehmet Âsim, Seyrek-zâde. *Zeyl-i zübdetü'l-eşâr*. hzl. Ali Osman Coşkun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Mîrzâ-zâde, Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkiretü's-şu'arâ (İnceleme - Metin)*. hzl. Adnan İnce. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Muhammed Efendi, Riyâzî. *Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara)*. hzl. Namık Açıkgöz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Muhtesibzâde, Mehmed Hâkî. *Mecma'u'l-eşrâf*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Orhonlu, Cengiz. “Fındıklı Semtinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma”. *Tarih Dergisi* 8/11-12 (Haziran 2011), 51-70.
- Öge, Ali - Tekin, Hatice. “İbnü'l-Cezerî'nin Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ Adlı Eserinin Tabakâtü'l-Kurrâ Literatüründeki Yeri”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 825-836.
- Öngören, Reşat. “Tabakat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öngören, Reşat. “Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeynîler”. *İnsan Yayınları*, 213-215.
- Özcan, Abdulkadir. “Ali Çelebi, Hısım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/385. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Abdulkadir. “eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Özkan, Halit. “Yûsufefendizâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Polat, İdris. “Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin Müdafaa Risâlesi: Tahkîk ve Tahlîl”. *Diyanet İlmî Dergi* 61/3 (Eylül 2025), 1111-1146.
- Sağlam, Mustafa. “İslam Biyografi Yazıcılığında Tabakâtü’l-Kurrâ Literatürünün Doğuşu ve Gelişimi (Klasik Dönem Tabakâtü’l-Kurrâ Literatürü Bağlamında Bir İnceleme)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Ekim 2025), 553-577.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman es-. *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi’*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1992.
- Sucu, Ayşe vd. “Sosyal Ağlarda Dijital Hikâye Anlatımı”. *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okul Dergisi* 53 (Mart 2019), 3-15.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebûbekir es-. *Tabakâtü’l-huffâz*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. hzl. Nuri Akbayar. 3 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık., 1196.
- Şahin, Uğur. *Sosyal Bilgiler Dersinde Biyografi Kullanımının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-. *el-Bedru’t-tâli bi maḥâsini min ba’di’l-karni’s-sâbi’*. Kahire: Daru’l-Kitabi’l-İslâmî, ts.
- Tahir Efendi, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. çev. İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975.
- Tan, Büşra. *İskender Pala’nın Romanlarında Biyografik Unsurlar*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *İyi ve Doğru Yazma Usûlleri III*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1978.
- Taşdelen, Vefa. “Biyografi: Ötekine Yolculuk”. *Milli Eğitim Dergisi* 172 (2006), 8-16.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *eş-Şakâ’iku’n-nu’mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Tuğcu, Muhammed Said. *Biyografi Belgesellerinde Anlatı Yapısı ve Portrenin Görsel İnşası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

- Uşşâkîzâde, İbrâhîm Hâsib Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik*. ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Utku, Nihal Şahin. “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Ocak 2013), 263-290.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Tezkire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ünlü, Aslıhan. *Biyografi ve Biyografik Dram*. Ankara: Notabene Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Taşköprizâde Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Zekeriyyâ, Ahmed b. Fâris b. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

EKLER

Ek 1. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye Adlı Eserinin İlk Sayfası

Ek 2. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye Adlı Eserinin Son Sayfası

Ek 4. Muhtesibzâde Mehmed Hâkî'nin *Mecma' u'l-Eşrâf* Adlı Eserinin Son Sayfası

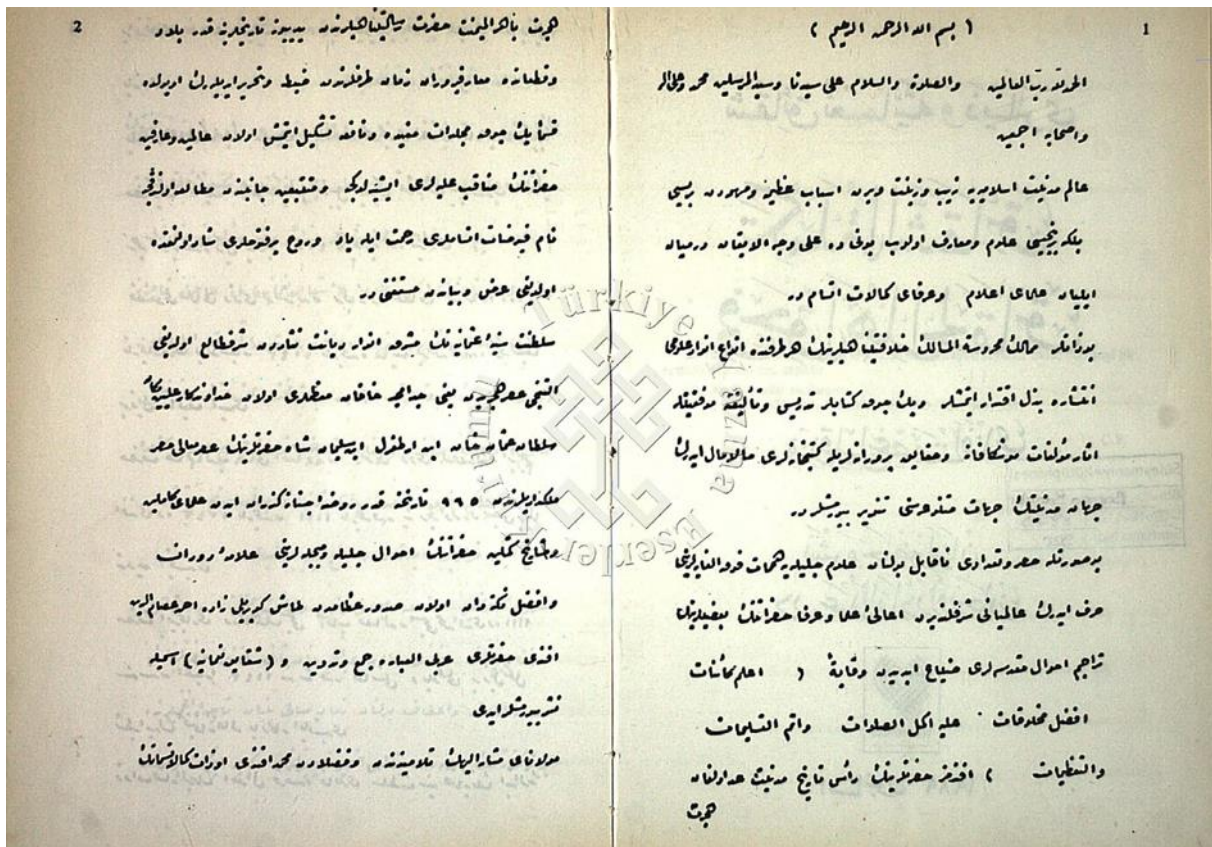
Ek 5. Ali B. Bâlî'nin *el-İkdü'l-manzûm fî zikri efâzûlî'r-Rûm* Adlı Eserinin İlk Sayfası

Ek 6. Ali B. Bâlî'nin *el-'İkdü'l-manzûm fî zikri ef'zûlî'r-Rûm* Adlı Eserinin Son Sayfası

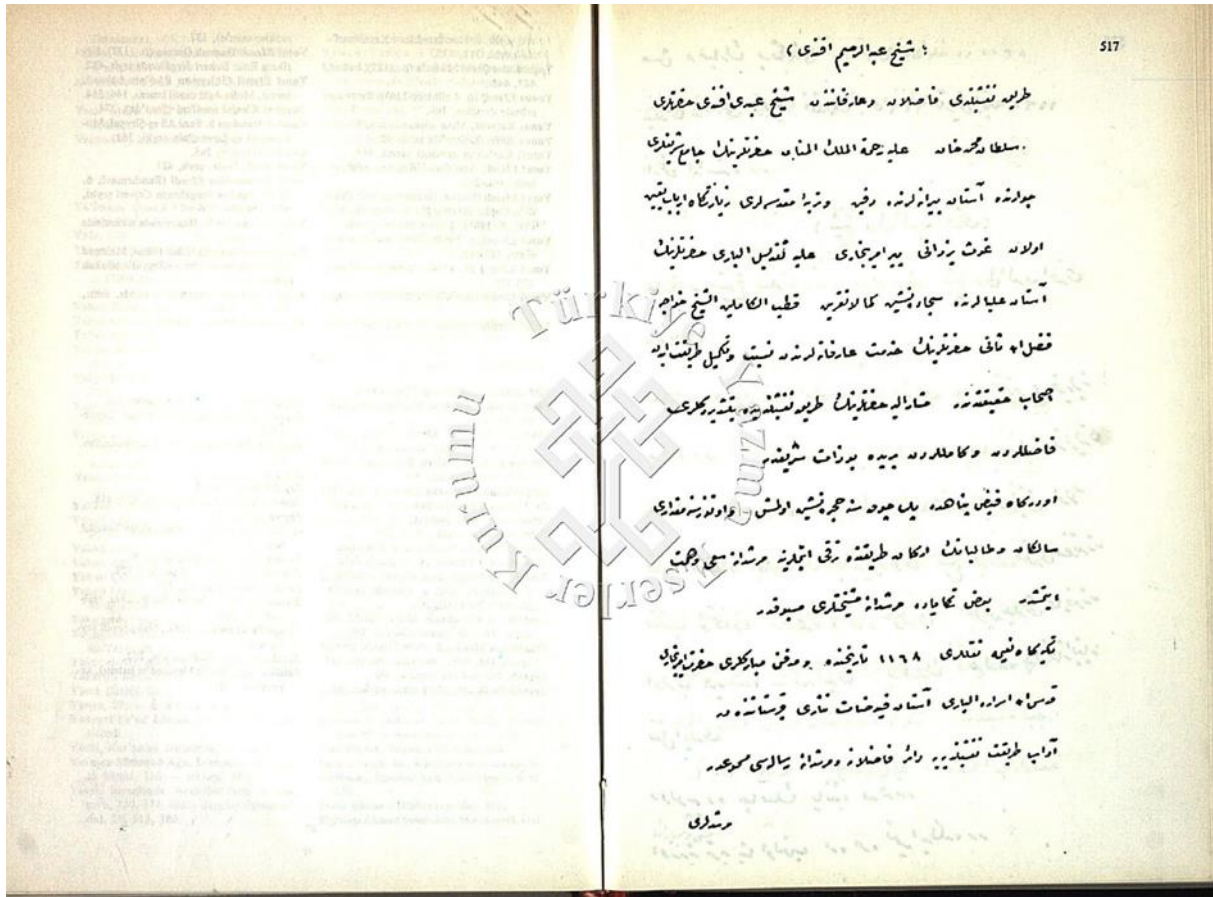

Ek 7. İbrahim b. Ahmed el-Amâsî'nin *Tercüme-i Şakâ'ik-i nu'mânîyye* Adlı Eserinin İlk Sayfası

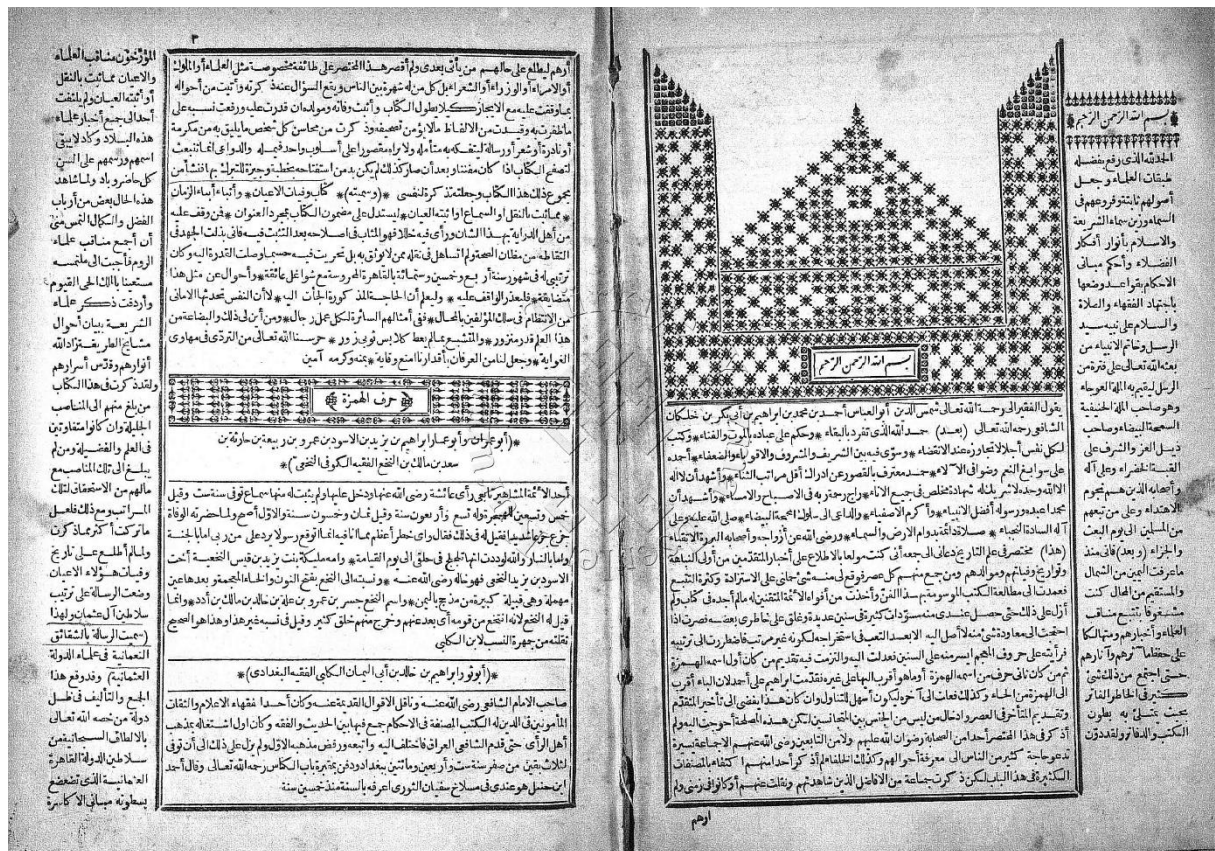

Ek 9. Mecdî Mehmed Efendi'nin *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* Adlı Eserinin İlk Sayfası

Ek 10. Mecdî Mehmed Efendi'nin *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* Adlı Eserinin Son Sayfası

Ek 11. Nev'izâde Atâyî'nin Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik Adlı Eserinin İlk Sayfası

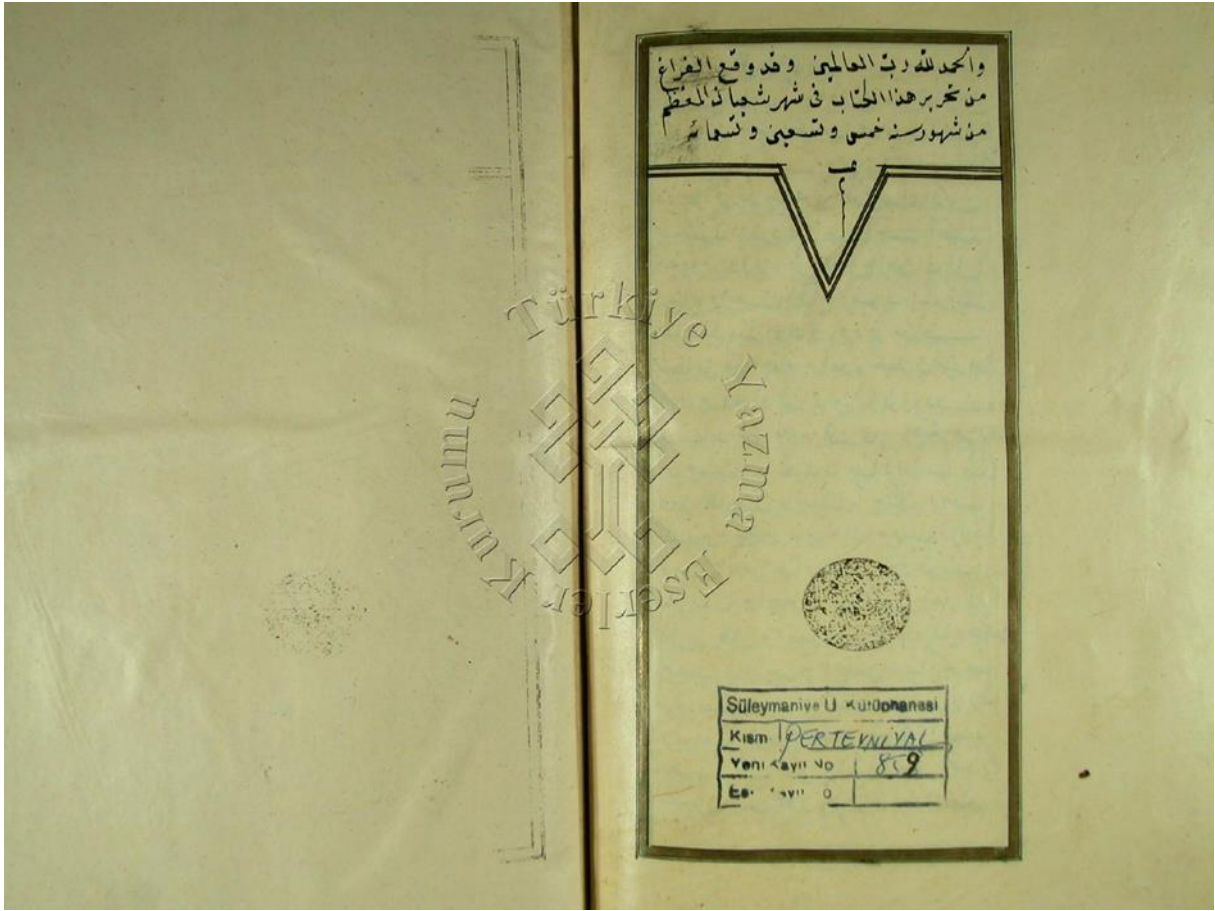
Ek 14. Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb Efendi'nin *Zeyl-i Şakâ'ik* Adlı Eserinin Son Sayfası

[illegible]

Ek 15. Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'u'l-fuzalâ* Adlı Eserinin İlk Sayfası

Ek 16. Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'u'l-fuzalâ* Adlı Eserinin Son Sayfası

Ek 17. Fındıklılı İsmet Efendi'nin *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik* Adlı Eserinin İlk Sayfası

Ek 18. Fındıklılı İsmet Efendi'nin *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî hakki ehli'l-hakâ'ik* Adlı Eserinin Son Sayfası

